

Att lära av fosterbarn

– åtta års arbete med intervjuer
med före detta fosterbarn

Av Monica Westberg och Kristian Tilander

Stiftelsen Allmänna Barnhuset

2010:1

Att lära av fosterbarn

Åtta års arbete med intervjuer med
före detta fosterbarn

Monica Westberg
Kristian Tilander

Att lära av fosterbarn

ISBN 91-86678-01-9

© Stiftelsen Allmänna Barnhuset och författarna

Omslagsbild: Kristian Tilander

Tryck: Edita Västra Aros, 2010

Förord

Vad gör att en placering i familjehem fungerar? Vilka faktorer är väsentliga? Kan vi bli bättre på att välja rätt familj till just det här barnet? Vet vi vad som är verksamt i familjehemsarbetet? Familjehemsenheten i Karlstad har utvecklat en uppföljningsmodell ”Att lära av fosterbarn” för att få svar på dessa frågor. Modellen bygger på de familjehemsplacerade ungdomarnas egen syn på tiden i familjehem och hur de ser på socialtjänstens arbete. Arbetsgruppen i Karlstad betonar bl.a. vikten av reflekterad kunskap direkt från källan – fosterbarnet. Det ger underlag till reflektioner som passar de komplicerade processer familjehemssekreterarna arbetar med. Karlstadsmodellen är också utvärderad där både socialsekreterare och ungdomar har kommit till tals. Utvärderingen innehåller 56 intervjuer som samlats under åtta år.

Ett kunskapsbaserat socialt arbete handlar om att kontinuerligt säkerställa kunskap genom exempelvis utvärdering, men också om att problematisera kunskap. Det handlar också om att omsätta välgrundad kunskap i handling. Detta leder oftast till ett kvalificerat arbete med brukarnytta som utfall. Uppföljningsmodellen Att lära av fosterbarn är bra sådant exempel.

Boken vänder sig till alla som arbetar inom familjehemsvården och tar upp frågor som utvärdering, kvalitetsgranskning och verksamhetsutveckling i socialt arbete. Den vänder sig också till beslutsfattare och politiker inom det sociala fältet som är intresserade av kvalitets- och verksamhetsutveckling med fokus på brukaren. Vi vill stimulera till nytänkande och påminna om att de familjehemsplacerade barnen är en resurs i det arbetet.

Stockholm januari 2010

För Stiftelsen Allmänna Barnhuset

Bodil Långberg

Eva Windelhed

Författarnas förord

I en tid som präglas av nervös brådska och krav på omedelbara resultat har det varit en förmån att få arbeta långsiktigt med att lära sig mer om en så komplicerad fråga som fosterbarn och familjehemsvård. Att på detta sätt sakta kunna bygga upp en gemensam fördjupad kunskap där alla i arbetsgruppen varit delaktiga och engagerade i bygget, är och har varit en spännande och kreativ process. Den starkaste upplevelsen har för de flesta i arbetsgruppen varit mötet med de före detta fosterbarnen och deras generositet att dela med sig av sina minnen och synpunkter. Det arbetssätt som vi tillämpat ”Att lära av fosterbarn” lever efter nio år fortfarande ett vitalt liv hos oss och sprids nu runt om i landet till allt fler kommuner. Det gläder oss också. Den speciella kunskap som krävs för det svåra och spännande arbetet med fosterbarn kan inte enbart läras in genom utbildning, den måste också ”levas in” genom egna erfarenheter och reflektion tillsammans med kollegor och de personer som vi kallar klienter. Kunskap är en process som var och en aktivt tillägnar sig av egna erfarenheter och av andras tankar och erfarenheter, av teorier och av forskningsresultat.

Vi vill tacka Stiftelsen Allmänna Barnhuset för de anslag vi fått för att utvärdera och redovisa det vi varit med om i denna rapport. Det har varit till stor glädje för oss. Tack vare att Allmänna Barnhuset generöst har ställt sina resurser till förfogande i form av seminarier och ett stort kontaktnät har vi kunnat förmedla våra erfarenheter till många andra familjehemsekreterare. Vi vill också tacka Länsstyrelsen i Värmlands län för bidrag för att fullfölja arbetet. Ett tack också till docent Ingrid Höjer, vid Göteborgs universitet, för stöd och hjälp i vårt rapportskrivande. Ett stort tack till de anställda vid familjehemsenheten i Karlstad som under åren med mod, nyfikenhet och entusiasm har genomfört intervjuerna och bidragit med viktiga kunskaper och erfarenheter i diskussioner och årliga uppföljningar. Det

som glatt oss allra mest är att så många av de före detta fosterbarnen så engagerat delat med sig av sina tankar och erfarenheter. Ett varmt tack till dem.

Karlstad 2009

Monica Westberg
Kristian Tilander

Innehåll

Sammanfattning	9
Läsanvisning	11
1 Inledning	15
2 Aktuell forskning	17
3 Bakgrund till "Att lära av fosterbarn"	23
Förändringar av metoden över tid.....	31
4 Utvärderingsprojektet	33
Syfte.....	33
Frågeställningar.....	33
Teori.....	34
5 Metod för utvärderingen	43
Tillvägagångssätt.....	43
Analysmetoden.....	43
Kunskapskällor.....	46
Population och bortfall.....	50
6 Resultat	55
6.1 Gick arbetet att genomföra enligt planerna?.....	55
6.2 Intervjuer med före detta fosterbarn.....	56
Hur ser gruppen av intervjuade ungdomar ut?.....	57
Lever de biologiska föräldrarna?.....	58
Placeringsstid.....	59
Placering hos släkt, i nätverk eller familjehem.....	60
6.3 Framgångs- och problemfaktorer.....	66
Delaktighet i placeringen.....	66
Anledningar till placering.....	67
Vet ungdomarna varför de varit placerade?.....	68
Stämmer deras uppfattning med uppgifterna i akterna?.....	70

	Kontinuitet och avbrott i placeringen.....	71
	Kontakt med de biologiska föräldrarna under placeringen	75
	Umgänge med de biologiska föräldrarna.....	77
	Oro för sina biologiska föräldrar	80
	Familjehemssekreterarnas funktion.....	81
	Fosterbarnens önskemål och rekommendationer om hur familjehem ska vara	89
	Avslutning av vården.....	92
	Etablering efter avslutad vård	96
	Tillhörighet i dag som vuxna.....	98
	Inställning till att ha varit placerade.....	101
	Inställning till att bli intervjuad	103
	Fallbeskrivningar: Att känna sig avvisad och skamfull.....	105
	Återhämtning och risker	107
6.4	Intervju på intervjun – Vad tyckte ungdomarna om ”modellen”	110
6.5	Familjehemssekreterarnas syn och erfarenheter.....	116
	Rekommendationer till arbetsgrupper som vill använda vår modell.....	128
7	Diskussion.....	131
	Referenser	143
	Barnhuset har gett ut följande böcker	149

Sammanfattning

Denna rapport omfattar 56 uppföljningsintervjuer som genomförts med stöd av en samtalsguide under åren 2000–2007. Fosterbarn som var minst 13 år när familjehemsvården avslutades, intervjuas två år senare om deras tid i familjehem och hur de ser på socialtjänstens arbete. De flesta intervjuade var 21 år vid intervjutillfället. 13 av de tillfrågade har valt att avstå från att bli intervjuade. Rapporten beskriver ett arbetssätt vid familjehemsenheten i Karlstad som syftar till att stimulera kvalitetsutvecklingen av arbetet. Intervjuerna med de före detta fosterbarnen ger feedback på familjehemsarbetet och man får en reflekterad erfarenhet direkt från källan – fosterbarnet. Då alla familjehemssekreterare gör intervjuer kan dessa kunskaper direkt omsättas i praktiskt arbete. Kortfattade sammanfattningar av intervjuerna diskuteras en gång per år i arbetsgruppen i närvaro av en utomstående handledare som hjälper till att dokumentera och teori-anknyta diskussionerna.

De före detta fosterbarnen har generöst delat med sig av sina erfarenheter. Farhågorna att det skulle bli betungande för familjehemssekreterarna att höra på berättelser om sorgliga och svåra uppväxtminnen har inte besannats. Även om de berättat om svårigheter så har de främst gett en optimistisk och nyanserad bild genom lärorika berättelser som nästan alltid landat i en positiv framtidstro. Uppföljningsmodellen har visat sig fungera bra som ett inslag i det ordinarie arbetet och har gett familjehemssekreterarna stimulans, nya kunskaper och ny säkerhet i det dagliga arbetet.

Ungdomarnas svar bekräftar mycket av den forskning som skett under senare år till exempel betydelsen av en bra kontakt med biologiska föräldrar, att tidig placering gynnar en god anknytning, vikten av enskilda samtal med fosterbarnen och en kontinuitet i kontakten mellan barnen och familjehemssekreterarna. Resultaten visar också vilken stor betydelse det har att

fosterbarnen får en trygg övergång från vård till vuxenliv som helst sträcker sig över flera år.

I flera av de fall där omplaceringar skett visade det sig bli ett bättre resultat än väntat för fosterbarnen. En viktig slutsats är också att det som är bra för ett barn kan vara dåligt för ett annat, vilket innebär att vi alltid måste välja insatser efter den enskildes behov och aktiva medverkan. Det går inte att förlita sig på manualer när man försöker bidra till att lösa dessa varierande och komplexa livssituationer.

Att bli avvisad för den man är väcker en djup och skadlig skam. De flesta fosterbarnen har på ett eller annat sätt blivit avvisade från sina viktigaste vuxna. Den skam och nedvärdering av sig själv som det skapar, innebär ofta att barnet inte släpper nya vuxna nära sig, vilket i sin tur väcker skamkänslor hos ”hjälparna” och får dem att känna sig inkompetenta. De ”skamspiraler” som uppstår kan innebära stora risker för missförstånd och felhandlingar hos alla inblandade personer. Det förefaller därför som angeläget att skapa utbildningar och träning för att bättre förstå de starka mekanismer kring emotionen skam. Nya metoder behöver utvecklas för att kunna hjälpa barnen ur svåra känslor av brist på eget värde.

Sammanfattningsvis har uppföljningsmodellen visat sig hållbar och värdefull för kunskapsutveckling och familjehemssekreterarnas kompetensutveckling. Arbetet har som det var tänkt kunnat bedrivas integrerat i det vardagliga arbetet utan större extra resurser. Det har gett idéer om viktiga framtida forskningsfrågor. Denna utvärdering har gjorts möjlig tack vare anslag från Stiftelsen Allmänna Barnhuset och Länsstyrelsen i Värmlands län.

Läsanvisning

Efter inledningen har vi i *kapitel två* redovisat aktuell framförallt svensk forskning, som vi bedömt har varit och är betydelsefull för utvecklingen av den svenska familjehemsvården.

I *kapitel tre* finns bakgrunden till ”Att lära av fosterbarn” och vilka tankar och överväganden som låg bakom arbetet med att utvärdera vården genom att intervjua före detta fosterbarn. Här beskrivs hur vi praktiskt gått tillväga för att få kunskap om vad som varit bra och vad vi kan göra bättre. Vi gör också en kort beskrivning av vilka förändringar vi har gjort genom åren.

Kapitel fyra handlar om utvärderingsprojektet, dess syfte och de frågeställningar vi haft att belysa samt de teorier som ligger till grund för familjehemsvården. Vi kopplar bland annat ihop anknytningsteorin med emotionssociologin.

Kapitel fem beskriver de metoder som vi använt i utvärderingen samt populationen intervjuade före detta fosterbarn och intervjubortfallet.

I *kapitel sex* redovisas de sammanställningar och resultat som framkommer av våra 56 intervjuer. De belyses av olika referat och sammanställningar. Här redovisas resultatet av fyra intervjuer som gjorts med fyra tidigare intervjuade före detta fosterbarn för att se om det betytt något för dem att ha blivit intervjuade. I detta kapitel beskrivs också familjehemssekreterarnas erfarenheter och deras tankar om ”Att lära av fosterbarn”. Under de åtta år som vi arbetat med att lära av fosterbarn, har vi gjort två enkätundersökningar och en gruppintervju med familjehemssekreterarna. För de som vill starta ett liknande arbete i sin kommun finns i slutet av detta kapitel rekommendationer som kan användas för att följa upp verksamheten enligt vår modell.

Kapitel sju innehåller en diskussion om de resultat vi har fått och de analyser vi har gjort under utvärderingen. Vi försöker belysa komplexiteten i familjehemsvården utifrån de intressenter som finns.

I stället för bilagor hänvisar vi till hemsidorna tilanderreflektion.se och karlstad.se, allmannabarnhuset.se där finns basdokument, samtalsguide och frågeformulär för sortering av data.

De intervjuade före detta fosterbarnen har avidentifierats genom att vissa omständigheter har utelämnats och att alla fått nya förnamn. Trots det kan någon uppleva att de känner igen sig i texten, eftersom flera beskriver samma erfarenheter och livs-sammanhang.

I rapporten finns avsnitt som är skrivna med kursiverad text. Det är sammanställningar och texter som främst tagits från våra memos (se nästa sida). Direktcitrat från bandade intervjuer, memos eller utdrag från böcker har satts inom citationstecken.

Terminologi

Socialtjänstlagen förkortas till *SoL* och *lagen om vård av unga* i vissa fall till *LVU*.

Med HVB-hem avses hem för vård eller boende i form av institution.

Ordet *fosterbarn* används istället för begreppet ”barn som är placerade i familjehem” som infördes i och med socialtjänstlagen år 1982. Fosterbarn är i allmänhet det begrepp som används inom forskningen och i människors vardagspråk.

Biologisk familj är en familj, där en eller båda föräldrarna är biologisk förälder till barnet. Vi inbegriper även syskon och styv-syskon i detta begrepp.

Begreppet *familjehem* använder vi om hem som tar emot fosterbarn och där barnet inte sedan tidigare känner familjen eller är släkt med dem. Ordet familjehem ersatte ordet fosterhem när socialtjänstlagen infördes år 1982. Båda begreppen förekommer i rapporten.

Släktinghem eller släktplaceringar kallar vi hem och placeringar som har en direkt biologisk släktrrelation. Det kan vara far- och morföräldrar, syskon eller syskon till någon av de biologiska föräldrarna.

Nätverks-hem är hem, där det kan vara någon i barnets nätverk, som ställer upp och blir familjehem eller rättare sagt nätverks-

hem. Hit räknar vi kontaktfamiljer, kompisar och deras familjer, grannar och styvförälder.

Omplacering kallar vi alla flyttningar från ett familjehem eller en institution till ett nytt familjehem eller en institution. Vi skiljer inte på planerade och icke planerade omplaceringar, eftersom det varit svårt att utläsa det i akterna. Vi har räknat det som en placering om ett fosterbarn gått hem och sedan återplacerats i samma hem. Akutplaceringar har vi sett som en egen placering, även om det varit en kort tid i väntan på ett familjehem. Vi har valt att följa den definition på begreppet omplacering som Ingrid Höjer och Yvonne Sjöblom har i sin studie "Från vård till vuxenliv". Det innebär att vi räknar alla placeringar, även kortare placeringar på till exempel barnhem före placering i familjehem. Det påverkar antalet omplacerade så att det blir fler som räknas som omplacerade en gång fast de i verkligheten inte placerats om utöver den inledande vistelsen på jourhem eller barnhem.

Familjehemssekreterare kallar vi dem som följer upp placerade barn och ungdomar. Benämningen sammanhänger med organisationen. I den redovisade forskningen används även orden socialarbetare och socialsekreterare.

Begreppet "*memo*" har vi hämtat från Grounded theory. Med ett memo menar vi att intervjuaren direkt efter intervjun ur minnet skriver en koncentrerad anteckning om innehållet i intervjun. Redan i den anteckningen finns ett urval och en viss analys av vad som är viktigt i intervjun. Vi betonar dock inte den systematiska analysen utan mer det intuitiva valet av fakta som antecknas, en sorts snabb sällning. Om Grounded Theory se till exempel Strauss och Corbin (1998).

BBIC betyder "barns behov i centrum". Det är ett nationellt dokumentations-, utrednings- och uppföljningssystem (Dahlberg & Forsell 2006).

1 Inledning

Familjehemssekreterarna vid socialtjänsten i Karlstad tog i slutet av 1990-talet initiativ till att utveckla sitt arbete och fördjupa sin kunskap om barnperspektivet inom familjehemsvården. Som inledning på arbetet avsattes tid för två av dem, Monica Westberg och Yvonne Asplind, att på kvartstid under hösten 1999 arbeta fram ett förslag på hur detta skulle gå till. Arbetet genomfördes i samarbete med UUC, förvaltningens egen Utvecklings- och utvärderingsenhet, där Kristian Tilander arbetade som samordnare och handledare för projektet. Ekonomiskt gick det att genomföra med hjälp av de anslag för att friställa anställda för forsknings- och utvecklingsarbete som fanns under några år i slutet av 1990-talet.

Resultatet av arbetet blev ett förslag till ett långsiktigt arbete som skulle bedrivas av familjehemssekreterarna med ett visst stöd av UUC. Förslaget dokumenterades i en rapport (ett basdokument) ”Att lära av fosterbarn”, som skulle utgöra en stomme och vägledning för familjehemssekreterarna. Den modell för ett uthålligt uppföljningsarbete som då formulerades, har visat sig fungera och dessutom fått spridning runt om i landet. Nu, i maj 2009, pågår verksamheten både i Karlstad och i ett antal andra städer i landet. Denna rapport är avsedd som en sammanfattning av de hittills vunna erfarenheterna från Karlstad.

Det är viktigt att framhålla att denna rapport bygger på ungdomarnas egna uppgifter som självständiga reflekterande aktörer. Vår hållning har varit att fullt ut acceptera ungdomarnas utsagor.

En hel del intressanta frågor har dykt upp under arbetets gång, som vi inte kunnat fördjupa oss i. Vi hoppas att andra kan inspireras att fortsätta att utveckla olika tankegångar i fördjupade studier och försöksverksamheter. Rapporten kommer att användas för att utveckla vårt fortsatta familjehemsarbete och formen för uppföljning av fosterbarn, så att metoden kan spridas ytterligare även till andra till exempel inom vård, skola och omsorg.

2 Aktuell forskning

I Sverige var den 1 november 2007 11 100 barn placerade i familjehem. Socialtjänsten har ett ansvar för att dessa barn och ungdomar får sina olika behov tillgodosedda och att de får en så god vård som möjligt under placeringstiden. Hur klarar vi detta uppdrag och vilken forskning grundar sig vårt vardagsarbete på? Vi beskriver helt kort den forskning som vi upplever som väsentligast ur detta perspektiv. Urvalet är helt vårt eget och vi presenterar framför allt forskning som skett i Sverige, då det är den som vi oftast relaterar till i det vardagliga arbetet.

Barn-i-kris-projektet fick stor betydelse för familjehemsvården i Sverige. Projektet följde 89 barn i åldern 0–16 år som blev placerade i familjehem av Malmö kommun. Studien genomfördes under år 1981–1982. De gjorda placeringarna följdes upp efter tre månader och sedan efter två år. Åtta olika forskare deltog i projektet och de beskrev olika intressenter som finns i en placering av barn i familjehem. De olika rapporterna som publicerats handlar bland annat om familjehemsföräldrarna (Vinterhed 1985), biologiska föräldrarna (Hessle 1988), socialarbetarna och det sociala arbetet (Börjeson & Håkansson 1990) samt om de placerade barnen (Cederström 1990, 1994), (Vinnerljung 1996 b) & (Lindén 1984 & 1998).

Den största påverkan på svensk familjehemsvård fick projektet genom att de poängterade vikten av relationerna till de biologiska föräldrarna för barnets egen identitetsutveckling. Deras forskning grundade sig på objektrelationsteorin och framför allt Margaret S. Mahlers forskning. Teorin beskriver barnets psykiska födelse genom olika faser under åren 0–3 år. Den symbiotiska fasen följs av separations – individuationsfasen som för det första medför att barnet måste bekanta sig med sin omvärld. För det andra måste barnet sätta en gräns mellan sig själv och primärobjektet (oftast mamman). För det tredje måste barnet bli medvetet om sig själv. Barnet blir ett eget objekt som

har en inre bild av sig själv och som utifrån den kan relatera till andra människor och sin egen omvärld. Framförallt koncentrerade de sig på det i teorin som hade relevans för frågeställningen separation – försvinnande, eftersom varje placering innebär ett brott i den relation som ett barn har med sina föräldrar.

”Mötet med den förälder varifrån barnet separerat kommer att vara sårigt och ske på den nivå där separationen inträffade. Detta möte innebär emellertid en möjlighet att levandegöra barnets problematik och det är inte otänkbart att en regelmässig kontakt med primärobjektet också möjliggör en bearbetning av relationen så att barnet kan nå åtminstone förstadierna till en ambivalent hållning till föräldern och sig själv. Mötet med föräldern har också en oerhört stor betydelse för att relationen till fosterföräldrarna skall kunna utvecklas. Om föräldern försvinner blir fosterföräldrarna bärare och mottagare av barnets splittrade föreställningsvärld och aldrig ett helt objekt för barnet” (Börjeson & Håkansson 1990).

Ett relationsorienterat synsätt, som innebär, att barnet vet om sitt ursprung och kan hålla kontakt med sin biologiska familj är i dag en självklarhet inom den svenska familjehemsvården. Barnet skall få en så realistisk bild som möjligt av sina föräldrar för att undvika egna fantasier och drömmar om föräldern. Detta var då ett helt annat synsätt, än det som tidigare hade varit förhärskande inom socialtjänsten. På 1960 och 1970 talet var den dominerande uppfattningen att föräldrar var utbytbara och att familjehemsföräldrar kunde tillgodose barnens alla olika behov. Detta var ett behovsorienterat sätt att se på familjehemsvården. Man talade om ersättningsföräldrar till vilka barnen skulle knyta an. Detta skulle tillgodose deras behov av trygghet och skydd under uppväxttiden. Dessa två synsätt står i konflikt med varandra om vi bara hävdar det ena synsättet framför det andra.

Gunvor Andersson (1995) har ställt frågan om vi måste välja eller om vi kan ha både och? Att vi ger barnen möjlighet att knyta an till familjehemsföräldrar och att barnen kan känna en trygghet i sin uppväxt samtidigt som de har kontakt med biologiska föräldrar och kan utveckla sin identitet genom kunskap om sitt ursprung. Hon har genomfört en longitudinell studie av 26 barn, nio flickor och 16 pojkar, som placerades av social-

tjänsten i Malmö på stadens barnhem under en tvåårsperiod i början av 1980-talet. Barnen var 0–4 år vid placeringen och de skulle ha vistats på barnhemmet i mer än en månad. I sin avhandling (Andersson 1984) beskriver hon deras anpassnings- och anknytningsprocesser och hon följer upp barnen tre månader och sex månader efter avslutad barnhemsvistelse för att se vilka effekter placeringen fått i deras utveckling. Detta lade grunden till ytterligare fem uppföljningsstudier av dessa barn med fem års mellanrum. När den sista studien gjordes var barnen 25–30 år gamla.

I den avslutande rapporten (Andersson 2008) ger de nu vuxna barnen sin bild av hur deras liv ser ut och hur de ser på sin barndom och den hjälp de fått från socialtjänsten. Andersson konstaterar att de barn som placerades på ungdomsinstitution på grund av eget beteende har klarat sig sämre som vuxna än de andra barnen. Hon kan inte se en enda orsak utan orsaks-sammanhangen är komplexa och beror på både individ, familj och omvärld. Hon konstaterar också att av de barn som gick hem efter barnhemsvistelsen, så har barn med missbrukande föräldrar större risk att bli placerade igen. Missbruk är en mer utslagsgivande faktor för en ny placering än andra familje-problem.

Det är viktigt att följa upp barn i familjehem men också att följa upp de barn som får återgå hem eftersom det gäller att undvika en ny placering. Andersson beskriver hur olika det kan vara för olika barn att bo och leva i samma familjehem. Det som är bra för ett barn i ett familjehem, det är inte alls säkert att det är bra för ett annat barn. Därför är det viktigt att socialsekreteraren följer barnet under lång tid och får en känsla för barnets egna upplevelser. Alla i undersökningsgruppen har kämpat för att klara sig bra. Andersson skriver: ”Det är ett påtagligt intryck att även de som det gått bra för i livet har tankar om barn-domens utsatthet”. Hon tycker att barn med erfarenhet av samhällsvård borde få en voucher eller ett presentkort på terapi-timmar som de skulle kunna använda sig av när de upplever att de själva behöver och är motiverade att använda det. Stödet både på individ- och samhällsnivå behöver stärkas för dessa

barn. Att de får en familjetillhörighet som finns kvar när de är vuxna och att de får stöd bland annat i skola och arbetsliv.

Bo Vinnerljung (1996) har i en registerstudie av 107 vuxna fosterbarn undersökt hur det gått för dem. De har alla varit långvarigt placerade i fosterhem. Som jämförelsegrupp har han haft deras 128 syskon som legat nära i ålder, men som vuxit upp i den biologiska familjen. Barnen är födda under åren 1958–1967 och var placerade av Malmö socialförvaltning. Resultaten från syskonstudien pekar på att långvarigt placerade barn riskerar att utvecklas till marginaliserade eller avvikande vuxna i ungefär samma utsträckning som de i hemmet uppvuxna barn från jämförbara ursprungsfamiljer. Långvarigt placerade, särskilt män, hade jämfört med normalbefolkningen betydligt sämre positioner än sina jämnåriga i normalbefolkningen. De har sämre utbildning, lever i splittrade familjer och deras barn har varit placerade av socialtjänsten. Männerna hade det sämre i sina liv än kvinnorna. Han definierade också olika riskfaktorer som kunde föreligga för placerade barn under deras olika livsförloppsfaser. Före placering nämner han till exempel genetiskt sårbarhet, tidigare negativa erfarenheter, socialt arv och deras separationserfarenheter. Under placeringen är fosterföräldrarnas osäkra ställning och vårdens instabilitet en av riskfaktorerna. Stora riskfaktorer är att de efter vården i sina fortsatta liv, har låg utbildning, ingen ”familj för livet” och ett svagt externt stödssystem. Vinnerljungs studier bidrog till en diskussion om nyttan av att placera barn i fosterhem och att aktualisera frågor om fosterbarnens skolsituation.

En stor del av fosterbarnen placeras som tonåringar. Trots det finns det lite forskning om vad som händer när man placerar tonåringar i fosterhem. En av de få som forskat om denna grupp är Gunilla Lindén (1998). Hon tillhörde forskarna i Barn-i-kris projektet och arbetade inom socialtjänsten i Malmö, när projektet förlades dit. I sin forskning följde hon 27 ungdomar som placerats i fosterhem i åldern 13–18 år. Hon tittade bland annat på vad det var i tonåringarnas relationer som gjorde att de bodde kvar i fosterhemmet efter två år. Hon har undersökt det utifrån tre för placeringens utgång viktiga variabler. Den första är om fosterföräldrarna har stor empatisk förmåga vilket möjliggör för

fosterbarnen att känna sig bekräftade. Den andra viktiga variabeln är att tonåringen känner en mening med vistelsen i fosterhemmet och att de upplever ett stöd från fosterfamiljen. För några ungdomar tillkom också att det innebar ett känslomässigt närmande till fosterföräldrarna. Den tredje variabeln som sågs som viktig för utgången är upplevelsen av om det finns hopp om en återförening med de biologiska föräldrarna. Det visade sig vara avgörande för tonåringarna om de bodde kvar eller ej i fosterhemmet efter två år. Alla tonåringar som hade hopp om en återförening med sin biologiska familj hade lämnat fosterfamiljen vid uppföljningen efter två år. En annan viktig aspekt är att fosterbarnet känner sig bekräftat av fosterföräldrarna. Denna känsla bidrar till att vara kvar om de samtidigt har släppt hoppet om en återförening med den biologiska familjen. Har de kvar detta hopp så räcker det inte att bli bekräftad av fosterföräldrarna för att de ska stanna. Gunilla Lindén föreslår att man vid tonårsplaceringar ser fosterföräldraskapet som en form av ”vikarierande hållande.” Med det menar hon att fosterföräldrarna ska erbjuda en relation, präglad av empati och uthållighet; en bas, utifrån vilken tonåringen ges möjligheter att bearbeta relationen till de egna föräldrarna.

Ingrid Höjer (2001) har forskat om fosterfamiljen och motiv till att bli fosterföräldrar. Hennes forskning bekräftar tidigare forskning att fosterföräldrar ofta lever i trygga, stabila äktenskap med en traditionell rollfördelning. Framförallt har kvinnan ett känslomässigt överskott, som hon vill dela med sig av genom att ge andra omsorg. Denna förmåga är en förutsättning för att bli fosterföräldrar. Ett fosterbarn kräver också ökad delaktighet från mannens sida. När det blir problem måste de diskutera och prata med varandra. Att båda deltar skapar nya överskott som goda cirklar i familjen och detta upplevs positivt av fosterföräldrarna. En svårighet i fosterföräldraskapet är att de enligt lagen inte har full bestämmanderätt över att avgöra vad som är bra för barnet. Fosterföräldrarna är medvetna om att de måste samarbeta med de biologiska föräldrarna och att detta kan skapa problem, till exempel att de biologiska föräldrarnas behov ibland prioriteras framför barnens. Hon konstaterar att trots de problem som finns i att vara fosterföräldrar är det för dem ändå tillfreds-

ställande och givande och det innebär en påverkan på hela deras sätt att leva.

Ingrid Höjer (2007) har även undersökt familjehemsvården ur de biologiska föräldrarnas synvinkel. Hon har som datainsamlingsmetod använt sig av fokusgrupper, där 13 föräldrar beskrivit hur det varit för dem, när barnen varit eller är placerade. De kan beskriva hur svårt det är att hitta en strategi i samarbete med socialtjänst och fosterföräldrar. Att verka ”lagom” intresserad, så att de inte betraktas som besvärliga eller ointresserade. Föräldrarna poängterar vikten av kontinuitet inom socialtjänsten, vilket ofta försvåras av dess organisation. Detta kan leda till att en förbättring av föräldrarnas problematiska levnadssituation försvåras. Flera beskriver att de inte får någon hjälp att hantera den krissituation som de ofta befinner sig i, när deras barn omhändertas och placeras.

3 Bakgrund till "Att lära av fosterbarn"

Organisation

Karlstad kommun hade år 2008 84 000 invånare. 115–120 barn var placerade i familjehem. Antalet placeringar har varit relativt konstant under de senast tio åren. En arbetsgrupp för rekrytering, utbildning och handledning av familjehem har funnits sedan lång tid tillbaka. För två år sedan delade familjehemsenheten upp sig i ett handläggarteam med ansvar för uppföljning av barn och ungdomar och ett resursteam med ansvar för rekrytering, handledning och utbildning av familjehem, kontaktfamiljer och kontaktpersoner. Till familjehemsenheten hör också en metodhandledartjänst samt en enhetschefstjänst.

Initiativ från familjehemssekreterarna

Hösten 1999 fick två familjehemssekreterare möjlighet att vara en dag i veckan på UUC, Utvecklings- och utvärderingscentrum, Karlstad universitet, för att arbeta fram ett förslag till en uppföljningsmodell som skulle finnas kvar över tid. Båda hade lång erfarenhet av socialt arbete och arbetade på familjehemsenheten. Basdokumentet "Att lära av fosterbarn" blev slutresultatet av tiden på UUC. I den skrev de "att vi ofta konstaterat att trots all kunskap och erfarenhet som vi har förvärvat genom årens lopp så vet vi egentligen väldigt lite om vad som är verksamt i familjehemsarbetet. Vad gör att en placering fungerar? Vilka faktorer är väsentliga? Kan vi bli bättre på att välja rätt familj till just det här barnet?"

Utifrån egna erfarenheter av socialt arbete insåg de att det är ett komplext arbete, där man i den dagliga verksamheten i hög grad hela tiden relaterar till egna erfarenheter och till egna värderingar. De hade också flera gånger sett att det som kunde

fungera bra för en person inte alls fungerade för en annan. Därför ville de intervjua ungdomar som varit placerade i familjehem under någon del av sin uppväxt. Detta för att få ungdomarnas egen syn på tiden i familjehem och hur de ser på socialtjänstens arbete, vad som hjälpt dem eller stjälpt dem i deras utveckling över tid. I arbetet som familjehemssekreterare behöver man föra en dialog med dem det berör, ha egna reflektioner, men också reflektioner tillsammans med arbetskamrater. Detta för att man ska utvecklas i yrkesrollen och förstå både den egna processen och betydelsen i arbetet med samhällets mest utsatta barn och ungdomar. Därför formulerades en vid huvudfrågeställning: ”Hur ska vi bli bättre på att möta våra barns och ungdomars behov i familjehemsvården?”

Ett projekt som skulle bli en verksamhet

Det kallades för ett projekt ”att utarbeta en uppföljningsmodell”. Om modellen skulle överleva i vardagsarbetet var de tvungna att göra den så enkel och naturlig som möjligt. Den skulle ingå som en självklar del i det vardagliga arbetet samtidigt som intervjuerna och diskussionerna helst skulle ge familjehemssekreterarna både omedelbar kunskap och arbetsglädje. Efter några provintervjuer beslöt arbetsgruppen att erbjuda alla ungdomar, som var minst 13 år när familjehemsvården avslutades, en intervju ett till två år senare. Om de tackade nej, måste det respekteras. Huvudregeln var att den som haft ansvaret för den unge skulle göra intervjun. Alla i arbetsgruppen skulle göra intervjuer för att bli delaktiga och ha egna reflektioner. Familjehemssekreteraren kunde också passa på att fråga hur den intervjuade hade upplevt relationen mellan dem för att få en egen feedback. Samtidigt fanns möjlighet att besvara den unges frågor om placeringen. Då alla familjehemssekreterare gör intervjuer kan dessa kunskaper direkt omsättas i praktiskt arbete. En hel del intervjuer gjordes av familjehemssekreterare som var okända för de unga som en konsekvens av personalomsättningen i arbetsgruppen.

Samtalsguide

Under arbetet med att formulera en uppföljningsmodell önskade arbetsgruppen en intervjuguide i dialogform och därför skapades en samtalsguide med frågeområden i stället för ett frågeformulär. Samtalsguiden innehåller sju olika områden: nu – situation, placeringen, biologföräldrar, familjehemmet, utflyttningen, nätverk och sedan en avslutning. Intervjuaren kunde använda samtalsguiden vid intervjun som en checklista för att se om det viktigaste hade tagits upp och för att ställa ungefär samma frågor i samtliga intervjuer. Det gjorde det enklare för nyanställda att genomföra intervjuerna. För att ytterligare underlätta för nyanställda skrevs anvisningar som även innehöll vissa tankar som legat till grund för förslaget till uppföljningssätt.

Fosterbarnens egna berättelser

Den unges berättelse var det allra viktigaste, så i första hand skulle den få styra intervjun. Vi skulle lyssna uppmärksamt och inte korrigera om något sades som vi hade invändningar mot. Om den unge frågade om vår uppfattning i en viss fråga skulle vi berätta vår version utan att förutsätta att den är den sanna. Då de unga hade upplevt flera placeringar rekommenderades familjehemssekreterarna att rita deras livslinje som en hjälp och struktur under intervjun. De skulle ställa konkreta frågor om händelser och skeenden istället för att fråga efter känslor, eftersom de inte fanns tillgängliga efteråt och kunde ta hand om det som kanske hade väckts upp. Den unge ska bestämma tid och plats för intervjun. Om familjehemssekreteraren vill och den unge accepterar det kan intervjun bandas för att ge familjehemssekreteraren möjlighet att lyssna på intervjun igen. Familjehemssekreterarna ska ge sig själva tid i samband med intervjun att fundera och reflektera kring intervjun. Det är ett sätt för dem att ta hand om de tankar och funderingar som intervjun ger. Så snart som möjligt efter intervjun ska de skriva en kort sammanfattning, kallad memo, av det som de anser viktigast.

Den avslutas med en kort beskrivning av egna tankar och reflektioner utifrån intervjun och mötet med den unge.

Arbetet inom familjehemsgruppen

Monica Westberg och Yvonne Asplind drog ut en lista på alla ungdomar som avslutat placeringen och sorterade bort tillfälliga placeringar på mindre än sex månader. Assistenten på familjehemsenheten skrev ett registerblad med faktauppgifter för varje ungdom som fanns kvar efter denna sortering. Registerbladen delades ut till de familjehemssekreterare som skulle göra intervjuer. De planerade sedan sina intervjuer.

Hela gruppen träffades en gång per år för genomgång av memos. Om det blev en eller två dagar berodde på hur många intervjuer, som hade genomförts. Kristian Tilander, UUC, Utvecklings- och utvärderingscentrum, Karlstad universitet, deltog för att hjälpa till att dokumentera och teoriansknyta diskussionerna. Syftet med dagarna var att försöka utveckla verksamheten genom att ta vara på de synpunkter som ungdomarna förmedlade. Att kunna se det som varit positivt och viktigt i arbetet och det som varit mindre bra och som kan förbättras. Arbetsgruppen hade hypotesen att det skulle ge dem arbetsglädje och energi att höra vad som hjälpt ungdomarna. Intervjun blev för både familjehemssekreterarna och de unga en möjlighet till ett samtal om placeringen. Den unge fick berätta om sin verklighet och familjehemssekreteraren lyssnade och kunde få feedback på sig själva. Resultatet av de årliga konferenserna var utbytet av erfarenheter från intervjuerna och de skriftliga sammanfattningar av de slutsatser de dragit utifrån intervjuerna och gruppens diskussioner. Allt detta betraktades som preliminärt, något som de byggde på och som efterhand skulle förbättras.

Fosterbarn som medskapare av bra verksamhet

I de diskussioner om kunskapsläget som fördes på UUC hösten 1999 blev bristen på kunskap om familjehemsverksamheten sett ur barnens, föräldrarnas och fosterföräldrarnas perspektiv tydlig.

Särskilt saknades kunskap om hur fosterbarnen själva såg på världen. I allmänhet dominerade de professionella perspektiven som ibland dessutom var motstridiga och konfliktfyllda. Men ett projekt vid socialtjänsten i Helsingborg inspirerade. Där hade de intervjuat en grupp före detta fosterbarn (Hansson och Knutsson 1998). Att utforska alla aktörers syn på socialtjänsten fanns det ingen tid till så de koncentrerade sig på fosterbarnen. Hur kan man få reda på barnets perspektiv då barn dels har svårigheter att beskriva det de står mitt i och dessutom kan utsättas för besvärliga lojalitetskonflikter? Ur praktisk och etisk synvinkel valde de att intervjua de unga ett till två år efter det att familjehemsvården avslutats. Då hade det gått så lång tid att ungdomarna haft tid att reflektera över sina erfarenheter och de var inte längre i direkt beroendeställning till familjehemmet.

Familjehemssekreterarna hoppades att ungdomarna skulle bli motiverade att komma till intervjun, eftersom syftet med intervjun var att deras egna upplevelser, erfarenheter och kunskap skulle hjälpa familjehemssekreterarna att bli bättre på att hjälpa barn och ungdomar som är placerade i familjehem. Efterhand har många ungdomar bekräftat att de vill hjälpa till.

En lärande organisation

Familjehemsgruppen ville skapa en lärande organisation som på allvar kunde fungera på lång sikt. Uppläggningsen av läroprocessen var inspirerad från många håll, framförallt från det arbete med reflektionsprocesser som vi själva utvecklat sedan år 1994 (Björnstad 1998) och från Grounded theory (Strauss och Corbin 1998). Enligt den senare skall man, vid explorativa undersökningar av komplicerade mänskliga processer, göra ett stort antal intervjuer om väsentliga frågeställningar med så öppna frågor som möjligt. Man håller på med detta tills inga nya eller överraskande svar erhålls. Då kan man vara ganska säker på att man har avtäckat relevanta frågor om den aktuella verkligheten på ett tillförlitligt sätt. Sedan bildar analysen av svaren grund för nya förslag till utveckling av verksamheten samt nya och fördjupade frågeställningar för kommande utvärderingar.

För att denna strategi ska vara genomförbar i praktiskt socialt arbete krävs det att man förenklar sättet för dokumentation så långt som möjligt. Den som intervjuar sammanfattar direkt efter intervjun det viktigaste som kommit fram under intervjun. Det innebär att intervjuaren redan då har gjort en första analys och komprimerat uppgifter om väsentliga svar. Detta arbetsätt ansåg vi vara möjligt att använda för familjehemssekreterare som står mitt i sin krävande yrkesutövning. Det krävde inte alltför mycket tid för dokumentation. Den kunde i allmänhet klaras av under samma dag som intervjun genomfördes.

Dokumentera och systematisera

Familjehemssekreterarna hade möjlighet att själva påverka det sätt som de dokumenterade intervjuerna på, så att det passade var och en. Det innebar alltifrån att spela in hela intervjun och skriva ut den i sin helhet, till att bara skriva sammanfattningar (memos) direkt efter intervjun. De flesta har skrivit korta memos (sid. 19) på någon eller några sidor efter varje intervju.

Vi valde alltså denna metod av flera olika skäl

1. Den är öppen för nya tolkningar av fosterbarnens verklighet och styrs inte av professionellas förförståelse i samma grad som om vi krävt en systematisk redovisning utifrån förbestämda och därmed låsta frågeställningar.
2. Den är enkel att använda och upplevs inte som en betungande pålaga.
3. Den ger möjlighet att dokumentera på det sätt som passar var och en.
4. Den enkla och kortfattade dokumentationen fungerar bra som utgångspunkt i de årliga genomgångar av intervjuerna som sker med hela arbetsgruppen samlad.

Dokumentationen har i ett första steg använts som underlag och utgångspunkt vid de årliga genomgångar hela gruppen haft av årets intervjuer i närvaro av Kristian Tilander från UUC,

Utvecklings- och utvärderingscentrum, Karlstad universitet. Vid de genomgångarna framkom ibland nya väsentliga uppgifter från intervjuerna som inte kommit med i memos (sid. 19), och som då dokumenterades i efterhand. Ibland framkom också uppgifter från någon tidigare handläggare om barnet och dess förhållanden. För varje redovisad intervju antecknades kortfattat:

1. faktorer som kunde ses som hinder för barnens utveckling
2. positiva faktorer som ansågs ha gynnat barnens utveckling
3. fosterbarnens egna rekommendationer till familjehemssekreterarna samt
4. gruppens diskussion och slutsatser i den mån man hade kommit fram till sådana.

När familjehemssekreterarna formulerade uppföljningsmodellen hade de ingen tydlig tanke om en mer långsiktig utvärdering. De såg memos som underlag för gruppens diskussioner i första hand. Efter rekommendationer från handledaren bestämde de sig för att memos och registerblad skulle sorteras efter år då intervjun gjordes och förvaras tillsammans med de årliga sammanställningarna i arkivet. De ungas akter var avslutade och arkiverade och de unga hade informerats om att det som sades i intervjun stannade inom arbetsgruppen, men att memos sparades för eventuell framtida forskning.

För UUC, Utvecklings- och utvärderingscentrum, Karlstad universitet, var det viktigt att efter ett antal år kunna avdela en av socialsekreterarna för att analysera och tillsammans med gruppen utvärdera arbetet och bedöma metodens effekter och användbarhet. Dessutom kunde man då ta ställning till om och i så fall vilka modifieringar som kunde förbättra uppföljningsmodellen ytterligare. Det fanns också en tydlig avsikt att, om utfallet blev så positivt som förväntat, använda en sådan utvärdering för att sprida en enkel, verksam och verksamhetsdriven metod inom socialtjänsten i landet.

Etik

När gruppen hade gemensamma diskussioner under utvecklingstiden, diskuterades även olika etiska frågor samt de farhågor som fanns i gruppen utifrån att börja intervjua. Vanliga farhågor var: Vad väcker vi upp? Vem tar ansvar för det? Vi finns inte kvar som stöd för den intervjuade. Hur etiskt är det att intervjua i så här känsliga ämnen och sedan bara lämna den intervjuade? Kan vi göra så? Vad gör vi med det vi får reda på? Frågorna var många och diskussionerna var livliga. Vi hittade inte svaren på alla frågor, men det kändes bra att få tid och möjlighet att diskutera dessa frågor som kunde bli hinder i det fortsatta arbetet. Vi beslutade att allt vi gjorde skulle övergripande vara att ha en respekt för människan. Det innebar att sa någon nej till intervju skulle det respekteras och inga försök till övertalningar göras. Ville de inte svara på någon av frågorna var det bara att acceptera det. Om det i intervjun kom fram uppgifter om allvarliga missförhållanden, som familjehemssekreterarna var tvungna att hantera, skulle den unge hela tiden informeras om vad som hände utifrån de uppgifter de lämnat. I första hand skulle vi diskutera med arbetskamrater och bedöma situationen tillsammans med dem. Ansågs det nödvändigt att prata ytterligare med någon skulle vi alltid informera den unge, innan den nya kontakten togs.

Ville ungdomarna läsa sin journal eller ha hjälp med något annat till exempel träffa den familjehemssekreterare som var med vid omhändertagandet och/eller placeringen, skulle vi hjälpa till med det vid ett senare tillfälle. Ny tid för detta skulle erbjudas efter intervjun. Det var också viktigt att ge positiv feedback vid avslutningen av intervjun, att tacka för att de ställt upp och tala om att det varit värdefullt för oss att få ta del av deras synpunkter och åsikter för vårt fortsatta arbete med placerade barn och ungdomar.

Tankar om resultatet

I basdokumentet ”Att lära av fosterbarn” var förhoppningen att denna uppföljningsmodell skulle bli ett lustfyllt och meningsfullt arbete som vi gör tillsammans. Modellen erbjuder stor frihet inom vissa bestämda ramar. Därför kan alla tillämpa den och samtidigt göra det utifrån det som känns enklast och bekvämast för de som ska intervjuas. Arbetsgruppen väntade sig spännande och givande metoddiskussioner som var användbara i utvecklingen av arbetet. Genom att alla deltar och gör intervjuer, som ett löpande uppföljningsarbete, skulle det skapa en integrerad kunskap i var och en av oss i familjehemsgruppen och därmed utveckla verksamheten. En av de tankar som de hade var att ungdomarna skulle må bra av att få berätta sin historia, att det skulle bli ett sätt att bearbeta de upplevelser de varit med om genom att förmedla dem till oss. För att se om denna hypotes har någon relevans överhuvudtaget har vi intervjuat fyra ungdomar som tidigare varit intervjuade och särskilt fokuserat på dessa frågor. Dessa intervjuer redovisas i ett eget avsnitt.

Förändringar av metoden över tid

Först kan konstateras att uppföljningsmodellen fortfarande fungerar efter nio år. På uppföljningsdagarna i november 2008 gick 11 intervjuer som gjorts under året igenom. I år, 2009, har 15 registerblad delats ut till familjehemssekreterarna för intervjuer.

Under åren har vi gjort några mindre förändringar och förtydliganden av de förutsättningar som gällde från början. År 2001 förlängdes tiden mellan avslutad placering och intervju från 1–2 år till minst två år. Vi upptäckte att det inte var någon nackdel om det gått längre tid sedan placeringen avslutades, vilket skett vid några intervjuer. Grundidén i basdokumentet ”Att lära av fosterbarn” är att intervjun helst ska ge både intervjuare och den intervjuade något omedelbart gott. Detta hade inte skett vid ett par intervjuer av de yngsta barnen. Vi hade inte heller möjlighet att själva följa upp de eventuella

konsekvenser som intervjun kunde få, därför beslöt vi att ungdomarna skall ha fyllt 15 år vid intervjutillfället och vara 13 år när placeringen avslutas. Vid 15–18 års ålder görs intervjun efter vårdnadshavarnas medgivande.

Från 2003 har vi haft uppföljningsdagarna under hösten, eftersom flertalet uppväxtplaceringar avslutas den sista augusti det år den unge tar studenten och intervjuerna görs efter två år. Från år 2009 prövar vi att ha en dag under våren och en dag under hösten och att sprida ut intervjuerna under året. Det blir mer stimulerande eftersom det blir livliga diskussioner utifrån intervjuerna under månaderna före och efter uppföljningsdagarna.

Vi har också efterhand förtydligat informationen till ungdomarna inför intervjun. När placeringen avslutas informerar vi om att vi kommer att höra av oss om två år för att föreslå en intervju. Vi berättar då också kort om syftet med intervjun. Redan när vi skrev basdokumentet ”Att lära av fosterbarn” diskuterade arbetsgruppen vad som skulle göras om vi fick uppgifter om att någon inte hade haft det bra i sitt familjehem. Vi skrev en kortfattad anvisning om detta i samtalsguiden. I samband med en intervju kom denna fråga upp. Det ledde till att vi gjorde ett skriftligt mer detaljerat underlag till handläggarna om vad de kan säga till den unge när placeringen avslutats samt inför intervjun.

De senaste åren har det skett en del överflyttningar av vårdnaden till familjehemsföräldrar. Dessa ungdomar ingår inte i vår intervjugrupp. Vi överväger att ändra på det för att få en uppfattning och kunskap om deras situation. Har de bättre förutsättningar att klara sig som vuxna? Det finns anledning att tro det då en av de viktigaste bedömningsgrunderna för en överflyttning av vårdnaden är att det finns en god anknytning mellan barn och familjehemsföräldrar.

Uppföljningsmodellen har fungerat bra under lång tid och uppföljningsarbetet har hittills inte varit alltför betungande. De förändringar vi har gjort är relativt små men känns relevanta.

4 Utvärderingsprojektet

Syfte

Syftet med detta utvärderingsprojekt är att sammanställa det material och de erfarenheter som familjehemsgruppen samlat under åtta år (2000–2007) med verksamheten ”Att lära av fosterbarn”. Genom att noggrant beskriva gjorda erfarenheter och teoriansknyta analysen, vill vi kunna dela med oss av våra erfarenheter. Vi hoppas att det kan bidra till att andra stimuleras till att följa familjehemsgruppens exempel att utveckla en verksamhetsstyrd, vardagsanpassad feedbackstrategi för att lära av fosterbarn och därigenom bidra till att höja kompetensen hos familjehemssekreterarna för fosterbarnens bästa.

Frågeställningar

- Har projektstrategin möjligheter att kontinuerligt, konkret och långsiktigt fungera i vardagsarbetet?
- Hur ser innehållet i arbetet ut ur fosterbarnens synvinkel? Hur värderar fosterbarnen olika metoder, strategier och förhållningssätt? I vilken grad har insatserna motsvarat fosterbarnens behov som de själva upplevt dem? Hur beskriver ungdomarna de kritiska händelser som tydligt försvårat eller underlättat deras tillvaro?
- Hur ser fosterbarnen på att bli intervjuade och att få ge sin syn på familjehemsverksamheten?
- Hur ser familjehemssekreterarna på sig själva, sin yrkesroll och vilken betydelse tillmäter de sina egna insatser. Har denna bild påverkats av intervjuerna under projektets gång, och i så fall hur?

- Hur förändrar kunskaperna från intervjuerna verksamhetens utveckling och praktiska arbete?
- Slutligen vill vi försöka bedöma hur träffsäkert det är, utifrån projektets syfte, att enbart intervjua de utflyttade fosterbarnen och inte andra aktörer.

Teori

Erfarenhetsbaserad kunskap och reflektion

Både vid uppläggningsen av uppföljningsmodellen ”Att lära av fosterbarn” och nu vid utvärderingen av åtta års tillämpning har teorier om kunskapsbildning och erfarenhetsbaserad kunskap haft stort inflytande. I en rapport från Socialstyrelsen (Socialstyrelsen 2000) framhåller de att grunden för yrkeskunskap är erfarenheter från aktivt handlande i en arbetsgemenskap. Då bygger man upp ett kunnande med hjälp av självreflektion. Den kan dock inte ske som en helt egen aktivitet utan man måste ha hjälp för att kunna betrakta sig själv utifrån. En spegelbild behövs där vi får möjlighet att få en glimt av oss själva i handling. För den erfarna yrkesarbetaren finns många ”reflekterade” berättelser som hon använder sig av i nya situationer. Tanken ”söker av” liknande erfarenheter och det bidrar till en förmåga att förklara och vägleda i ett vardagsarbete som är fyllt av unika möten med människor.

Att ge tillfälle att förutsättningslöst reflektera tillsammans med sina kollegor ger betydligt mer än så kallade målinriktade eller resultatnriktade diskussioner. Professionellas reflektionsutrymme är ofta begränsat på grund av tidsbrist och en allmän känsla av att man inte kan odla tid på annat än det mest akuta. Inom tjänsteforskningen har det uppstått en mängd tekniker som syftar till att ta vara på den kollegiala kunskapen och söka bästa praktik till exempel kollegiegranskning. En begränsning finns för flera av dessa metoder. Den kunskap som man oftast utgår ifrån är inomprofessionell, vilket kan leda till att metoder som passar de professionellas behov manifesteras. Det är ju inte säkert att de metoderna eller förhållningssätten är de bästa för att

tillgodose människornas behov. Alltför ofta saknas värderingar och direkt förmedlade erfarenheter från de människor som man skall arbeta för och tillsammans med. Det är en av anledningarna till att vi i vår kunskapsprocess så tydligt utgår från en intervju med före detta fosterbarn. Det ger underlag för djupare reflektioner som passar de komplicerade processer som familjehemssekreterarna arbetar med.

Väsentliga delar av våra teoretiska utgångspunkter har utgått från teorier om interaktivt lärande, aktionslärande (Tiller 1999, 2003) och reflektion (Molander 1996). Givetvis har också våra goda erfarenheter av att leda systematiska reflektionsgrupper inom Socialförvaltningen i Karlstad påverkat sättet att lägga upp arbetet och uppföljningen (Björnstad 1998, Tilander 2004, Tilander, Fackel, Tiller 2005).

Anknytningsteori

Anknytningsteori är en viktig grund för socialt arbete med barn som vårdats utom hemmet. Teorin är väl integrerad i vardagsarbetet hos flertalet familjehemssekreterare som arbetar med dessa frågor. Många av de bedömningar och beslut som tas i familjehemsvården grundar sig teoretiskt på anknytningsteorin. Det är anknytningen mellan biologiska föräldern och fosterbarnet som familjehemssekreteraren försöker bedöma när det gäller umgängesfrågor. Hur ser anknytningen ut och vilken kvalitet verkar den ha. Det är också anknytningen till familjehemmet som familjehemssekreteraren utvärderar inför övervägandet om familjehemsföräldrarna bör bli fosterbarnets särskilt förordnade vårdnadshavare. Att ha bra anknytningsmönster och samspel är viktigt för ett barns utveckling. Så här har vår arbetsgrupp resonerat kring anknytning. Vi har börjat använda Marte Meo (Hedenbro, Wirtberg 2000) i familjehemsvården i Karlstad för att förstärka det som fungerar i relationen mellan fosterbarn och familjehemsföräldrar.

Anknytning är ett begrepp som kommer från det engelska ordet ”attachment” med betydelsen av något mindre som hänger ihop med något större (Socialstyrelsen, Broberg 2006). Barnets

behov av en nära känslomässig kontakt med en förälder är lika viktig för överlevnaden som behovet av föda och sömn. John Bowlby, som var verksam som engelsk barnpsykiatriker och psykoanalytiker, uppfann termen och utvecklade anknytnings-teorin. Hans utgångspunkt var att barnet från födelsen söker värme, närhet och trygghet hos sin förälder. Föräldern svarar genom sitt omvårdnadssystem. Båda dessa system har en evolutionsbiologisk funktion (Bowlby 1994).

Under första halvåret av ett barns levnad lär det sig att känna igen vilka som är dess viktigaste personer, nämligen de som regelbundet återkommer och tillgodoser barnets grundläggande behov. Vid 6–9 månader vänder sig barnet till den person det är anknutet till, vid till exempel fara för att söka skydd. Som ett led i sin utveckling börjar barnet vid 9–12 månaders ålder att använda sig av föräldern som en trygg bas från vilken det kan börja utforska världen. Barnets anknytning utvecklas olika beroende på hur det blir bemött av sina föräldrar.

1. *Trygg anknytning*: När föräldrarna är lyhörda och förutsägbara utvecklas en trygg anknytning mellan barn och föräldrar. De kan utifrån denna trygghet och positiva bild av sig själva börja utforska omvärlden.
2. *Otrygg-undvikande anknytning*: Det visar barnet som lärt sig att föräldrarna vill ha självständiga barn som inte klänger sig fast vid dem. Här blir inte föräldrarna den trygga bas som barnet skulle behöva utan det lär sig att vara känslomässigt självförsörjande.
3. *Otrygg-ambivalent anknytning*: Den föreligger när föräldrarna svarar upp mot barnets behov med en oförutsägbarhet och där samspelet styrs av den vuxnes villkor. Det blir mycket svårt för barnet att tyda föräldrarnas signaler.
4. *Otrygg anknytning-desorganiserad-desorienterad*: Under senare år har forskningen tydligare kunnat beskriva detta anknytningsmönster. Vilka beteenden är det som är så skrämmande för små barn att de utvecklar denna anknytning? Här handlar det om fysiska och psykiska hot som riktas direkt mot barnet eller en förälder, som barnet är anknutet till. Den föräldrarnas

utsatthet gör att det inte blir möjligt för barnet att söka tröst och trygghet. För barnet blir följden att det befinner sig i ett tillstånd av permanent och oreglerad skräck som är fullständigt oförutsägbart (Broberg, Granqvist, Ivarsson & Risholm Mothander 2006).

Allt eftersom barnet växer och utvecklar sin kognitiva förmåga börjar det få föreställningar om sig själv och sina relationer till andra människor. Barnet skapar inre arbetsmodeller som ska vara en hjälp för barnet att förstå och tolka verkligheten samt planera sitt sätt att agera. Barnets tidigare samspelsfarenheter av kognitiva och affektiva minnen bygger upp inre arbetsmodeller utifrån de farenheter som barnet fått i relation till sin förälder (Bowlby 1994).

Även om barnet har en anknytning till sin förälder säger det inget om dess kvalitet. För att det ska bli en anknytning är det enda som krävs att föräldern/personen är där tillräckligt regelbundet för att barnet ska identifiera vederbörande som en anknytningsperson. Barn för vilka anknytningen har varit bristfällig löper stor risk att inte känna sig älskade utan värdelösa. Dessa barn har inte fått tillfälle att lära sig att hantera känslor, vilket ofta leder till beteendeproblem och därmed stora problem med omgivningen, efterhand som de blir äldre. En del barn agerar inte utåt utan låter känslorna gå inåt och blir därför svåra att nå för den som vill hjälpa dem.

För många fosterbarn har problem med brister i anknytningen hög aktualitet även för dem som placerats efter småbarnsåren. Att bli skild från sina föräldrar kan för alla barn bli en bekräftelse på att de inte är något värda. Separationen upplevs ofta som en avvisning även där det inte funnits påtagliga brister i anknytningen under småbarnsåren. Avvisning från viktiga personer, särskilt föräldrarna, leder till tunga skamkänslor. Man kan därför säga att många barn som placerats utanför hemmet blir utsatta för dubbla allvarliga påfrestningar; först bristande anknytning sedan allvarlig avvisning. Båda mekanismerna hotar att skada upplevelsen av eget värde och tilliten till andra människor.

Emotionssociologi – om skam, stolthet och trygga sociala band

Liksom anknytningsteorin intresserar sig emotionssociologin för känslor och tankar om det egna värdet och samspelet med närstående och omvärlden. Anknytningsteorin tar sin utgångspunkt i de första årens livsavgörande samspel med föräldrarna och hur den egna bilden av sig själv och omvärlden utvecklas ur denna process. Teorierna om skam och stolthet inom emotionssociologin har fokus på hur självbilden påverkas hela livet som ett resultat av kvalitén på anknytningen, de sociala banden till viktiga personer i ens närhet, i första hand inom familjen men också inom sociala nätverk och närsamhället. Liksom anknytningsteorin lägger denna teori största vikt vid relationen till föräldrarna. Den mest förödande avvisningen är den som sker från en mor till sitt barn. De skamkänslor det väcker kan vara mycket svåra att hantera och övervinna.

En del forskare menar att den emotion - känsla - som har den allra största betydelsen för sammanhållningen i mänskliga samhällen är skam och dess positiva variant, stolthet. Människor är helt beroende av goda sociala relationer eller sociala band, som några av de ledande forskarna professorerna Thomas Scheff och Suzanne Retzinger, (Dalhgren, Starrin 2004) (Retzinger 1991) (Scheff, Starrin 2002) (Wettergren, Starrin, Lindgren 2008) (Jakhelln, Leming, Tiller 2009) föredrar att kalla det. Skam och stolthet är enligt dem den mest grundläggande mänskliga känslan då den har avgörande betydelse för sammanhållningen i alla mänskliga sammanhang, både på makro- och mikronivån. Skamkänslan är viktig och i grunden konstruktiv, därför att den signalerar att vitala sociala band är hotade. Men för att känslan skall bli konstruktiv krävs att den som upplever den har förmåga att identifiera sin känsla som just skam. Först då får man chans att förstå sammanhangen och reparera de viktiga sociala band som skamkänslan signalerar är på väg att brista. Om man inte lyckas att förstå och identifiera skammen kommer dess effekter att bli destruktiva och gå inåt med nedstämdhet eller självanklagelser eller gå utåt med omotiverad eller felriktad aggressivitet. Det är svårförståeliga och oroande effekter för omvärlden med risk att

ytterligare förstärka avvisningen av personen. Stolthet är på motsvarande sätt en bekräftelse på att de viktiga sociala banden är starka och intakta och att man accepteras och aktivt bejakas i sitt sociala sammanhang. Skam skall inte blandas ihop med skuld. Skuld känner man för något man gjort eller kanske borde ha gjort. Skam känner man för den man är.

Skamkänslor är vanliga i varje människas liv. Men vi använder inte gärna ordet skam, det är som om själva ordet bränns. I stället använder vi en rad förmildrande ersättningsord till exempel pinsamhet, blyghet, skämmigt, förlägenhet. Vi antar att laddningen i ordet har att göra med att en trygg plats i den mänskliga gemenskapen är så viktig för alla människor. Man vill inte gärna uttala högt sådant som tyder på att man inte är fullt ut accepterad av andra. En annan orsak kan givetvis sammanhånga med att skammen är klassbunden (Sennett, Cobb 1972) och ofta utgör väsentliga inslag i samhällets åtgärder för att korrigera oönskade beteenden bland medborgarna. För inte så hemskt länge sedan talade man om skamstraff som ett självklart medel att återföra medborgarna till önskvärt beteende. Skampålen är nog fortfarande en verksam mental bild och skamvrån börjar till och med i dag (2009) återlanseras inom barnuppfostran (Gustavsson 2007). Barns beteende mot varandra är ofta en förstorad variant av de vuxnas sätt att förhålla sig. Vid mobbning använder barn avvisning, kränkning och förlöjligande av sina offer för att själva komma i överläge och få en säker plats i gruppen.

Det verkar också vara så att skam smittar. Den som känner skamkänslor inför sig själv relaterar ofta undvikande eller avvisande gentemot andra som försöker närma sig, vilket har som följd att de också känner skam.

Brister i tidig anknytning och skamkänslor efter avvisning från föräldrar är två tunga belastningar som många fosterbarn bär med sig. Båda svårigheterna går in i varandra och är inte lätta att hjälpa barnen att bearbeta. Att förstå dessa mekanismer och hjälpa barnen att sätta ord på dem kan vara ett första steg. Thomas Scheff föreslår (Scheff 1972) att man tar hjälp av ritualer och drama och därmed ger barn och unga en möjlighet att bearbeta dessa djupt liggande känslor. Men det är inte bara barnen som behöver sätta ord på och förstå mekanismerna.

Familjehemsföräldrar, biologiska föräldrar och familjehemssekreterare behöver en fördjupad kunskap om detta för att lära sig läsa sina egna känslor och reagera adekvat inte minst i krissituationer.

Utvecklingspsykopatologi

Fosterbarn bär ofta på en tung social och psykologisk ryggsäck. Ändå kan vi se att de flesta får ett relativt bra liv som vuxna. I det dagliga sociala arbetet får vi också ofta bekräftelse på vilken kraft och förmåga barnen själva kan visa för att göra det bästa möjliga av sin tillvaro. Det är viktigt att vi ser barnen som medskapare, en aktör, i sina egna liv och inte som ett offer för olyckliga omständigheter.

Gunvor Andersson redovisar i sin senaste bok (Andersson 2008) en intressant utvidgning av den traditionella utvecklingspsykologin som kallas utvecklingspsykopatologi och som har sina rötter i betoningen av den dynamiska relationen mellan individen och omgivningen. De som utvecklat teorin intresserar sig främst för de möjligheter till utveckling som också finns under motiga livsförhållanden. Man vänder sig bort från den akademiska, teoretiska inriktningen på generell utveckling men också mot psykiatrins deterministiska diagnoser och kategoritänkande. Fokus riktas i stället på både risk- och skyddsmekanismer för att förstå vad som leder till motståndskraft och återhämtningsförmåga när människor möter svårigheter. Man betonar också individuella variationer i stället för att definiera karaktärsdrag och göra diagnoser och att en statistisk risk inte alltid innebär en individuell risk. Forskarna intresserar sig för att identifiera skyddande faktorer, framförallt underliggande skyddande faktorer. Sådana viktiga faktorer är nära relationer till stödjande vuxna, bra skolor och kontakt med kompetenta, socialt engagerade vuxna i närsamhället.

Viktiga begrepp i teorin är också ”övergångar” och ”vändpunkter” det vill säga erfarenheter som leder till förändrade livsförlopp. Det är avgörande om barnet ses och ser sig som ett aktivt subjekt som har hopp om sin framtid och en tro på att

kunna påverka denna. Att förmedla hopp hjälper alltså barnet att ta tillvara de möjligheter som uppstår. En forskare som lyfter fram detta särskilt är Gunvor Andersson (Andersson 2008, s. 38). *Det mest centrala i motståndskraftiga individers liv, som bidrog till att de framgångsrikt anpassade sig till vuxenlivet, var förvisningen om att man kan klara sig mot alla odds.*

Ett allvarligt hinder för att uppnå en sådan förvisning är givetvis om barnet har en starkt negativ självbild. Ur detta perspektiv kanske den allra viktigaste insatsen för flertalet fosterbarn är att hjälpa dem få en mer realistisk och positiv bild av sig själva och sina egna möjligheter.

5 Metod för utvärderingen

Tillvägagångssätt

För utvärderingen har vi använt uppgifter från memos och anteckningar, från genomgångarna med familjehemssekreterargruppen, för att besvara frågorna i det frågeformulär vi konstruerat för utvärderingen. Dessa uppgifter har också kompletterats med uppgifter i akten och vid något enstaka tillfälle uppgifter från intervjuer med handläggaren. Svaren har sedan kodats och lags in i ett dataprogram, Analysen. Genom att ge varje barn ett nummer har vi kunnat återvända till alla uppgiftskällor för att undersöka nya frågeställningar som uppkommit efterhand. När det gäller sakförhållanden har fosterbarnens uppgifter mestadels överensstämmt med dem som finns antecknade i akten.

För att följa upp frågan om det innebär något för deras utveckling att bli intervjuade har vi gjort fyra uppföljningsintervjuer. Huvudfrågeställningen var då ”har det betydtt något för dig att bli intervjuad?”

Vi har under uppföljningstiden föreläst vid konferenser, tagit emot studiebesök och diskuterat våra erfarenheter från intervjuarbetet. Våra berättelser och våra preliminära slutsatser har rönt stort intresse.

Analysmetoden

Här skall vi beskriva vilka kunskapskällor vi använt och hur vi försöker förstå det fosterbarnen berättat för oss, det vill säga vilken analysmetod vi använt och hur utvärderingsprocessen sett ut.

I en rapport kan det ofta bli svårt att skilja på själva objektet för utvärderingen, i detta fall uppföljningsmodellen som vi kallar ”Att lära av fosterbarn” och själva utvärderingen. Särskilt om utvärderingen bara är ett steg eller en avstamp för ett fortsatt

och fördjupat arbete. Den tankefigur som använts för båda processerna kan delvis hänföras till aktionsforskning eller interaktiv forskning. Det innebär bland annat att man är i ett ständigt samspel med de vars verklighet utforskas och har deras medverkan i analys av resultat och genomförande av de förändringsresultat som blir slutsatsen.

Kunskapsintresset riktas mot familjehemssekreterarnas sätt att förstå och arbeta med fosterbarn och ambitionen är att förbättra detta arbete så att det gynnar fosterbarnen. I den meningen är familjehemssekreterarna objektet för utvärderingen samtidigt som de deltar i utvärderingen och förvaltar dess resultat. Men kunskapsintresset riktas också mot den kunskap och de erfarenheter som de före detta fosterbarnen har om den vård som de tidigare varit beroende av och vad vården fört med sig för deras del. Den kunskapen är viktig för familjehemssekreterarnas professionella utveckling men har också ett alldeles självständigt värde som en del av kunskapsbasen för familjehemsvård. I en framtid ser vi det som fullt möjligt att dra in fosterbarn i analysfasen och i det förändringsarbete som utvärderingen kan komma att initiera. När vi säger detta förutsätter vi att vi och andra kommuner kommer att fortsätta med att intervjua före detta fosterbarn och med jämna mellanrum stanna upp och analysera resultaten.

I de tidigare nämnda reflektionsgrupperna (Björnstad 1998) hade vi redan före detta projekt sett vilken stor betydelse det har för människor att fritt få berätta om sitt liv inför intresserade och respektfulla lyssnare. Efter reflektionsprocessen uppger många deltagare att det är först när de fått berätta om sig själva utan att värderas eller bedömas som de förstätt vilka de själva är och vad de vill med sitt liv. Många säger att de fått en stabil bas att utvecklas ifrån (Tilander 2005).

Berättandet som central aktivitet

I ”Att lära av fosterbarn” har vi haft berättandet som centrala aktiviteter. I intervjuerna, som är upplagda som fria berättelser med visst stöd av en samtalsguide, har de före detta fosterbarnen

berättat för familjehemssekreteraren om sina tankar och erfarenheter. Inte i första hand för att få hjälp utan för att hjälpa familjehemssekreteraren att förstå resultatet av sitt arbete och för att kunna förbättra det. Familjehemssekreterarnas huvudfunktion är lyssnarens. Han eller hon är den beroende partnern. För båda parter har det blivit en ny position, en ny erfarenhet. Ett möte i mycket mer jämställda positioner än när de tidigare har mötts. De nya rollerna tror vi hjälper båda parter att förstå sig själva och världen på nya sätt och inte minst får familjehemssekreteraren hjälp att känna en nyfikenhet på och tillit till fosterbarns återhämtningsförmåga.

Det andra berättande inslaget har varit när familjehemssekreteraren möter gruppen vid de gemensamma årliga genomgångarna. Då återberättas med stöd av memos det fosterbarnet förmedlat och egna tankar och upplevelser av intervjun som familjehemssekreterare. Här uppkommer också egna tankar om det som har sagts relaterat till det konkreta arbetet som familjehemssekreterare. Att få ha hela arbetsgruppens odelade uppmärksamhet och stöd i att förstå innebörden i vad före detta fosterbarnet berättat, det är en stärkande upplevelse. Att samtalen inte behöver leda till omedelbar handling, så som i vardagsarbetet, det bidrar till fria och kreativa samtal. Här kan familjehemssekreteraren låta samtalen utgöra en grund till en fortsatt reflektion som lägger ytterligare ett bidrag till en kunskaps- och erfarenhetsbank hos individen, som också delas med hela gruppen.

Materialet består av memos från intervjuer, anteckningar och sammanfattningar från åtta års gruppdiskussioner, sju bandade och utskrivna intervjuer, två enkäter och en gruppintervju med personalen. Därutöver har vi haft full tillgång till de intervjuades akter. Vi skall här försöka beskriva hur vi försökt att sammanfoga allt material till en begriplig redovisning.

När vi bearbetat de uppgifter som kommit fram vid familjehemssekreterarnas intervjuer med de före detta fosterbarnen har vi valt att utgå från de ”memos” som familjehemssekreteraren skrivit efter varje intervju. För att systematisera har vi skapat ett frågebatteri som utgår från den samtalsguide som använts. Så långt det varit möjligt har vi samordnat frågeställningarna med

de frågor som Ingrid Höjer, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, och Yvonne Sjöblom, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, använt för att systematisera sina resultat i forskningsprojektet Från vård till vuxenliv – familjekontakter och vuxenstöd bland unga som lämnar familjehem och HVB-hem, 2007. Därigenom hoppas vi kunna bidra till att skapa ett större underlag för analys och slutsatser om vad som är betydelsefullt vid avslutning av familjehemsplaceringar. Samtidigt systematiserar vi svar på inte förutbestämda intervjufrågor som kan visa de olikheter och variationer som finns i fosterbarnens erfarenheter.

De memos som skrivits har varierat i fråga om utförlighet och frågor dels beroende på vilka svar som fosterbarnet själv har givit, dels beroende på familjehemssekreterarens sätt att dokumentera informationen. Men sammantaget ger de förvånansvärt fullödiga svar på de frågor vi ställt.

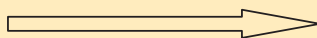
Kunskapskällor

Något om de olika kunskapskällorna, memos, arbetsgruppsdiskussioner samt akter, och de styrkor och svagheter de innehåller.

Nya data:

Intervjuresultatet – memos

Bearbetningsprocess

Aktivitet	Intervjuer 2000–2008	2000–2008. Årliga gruppgenomgångar av memos (5–11 per år) Direktfeedback	2008. Utvärdering av 8 års intervjuer: <ul style="list-style-type: none">• 56 memos• Årssammanställningar• 4 "upprepade" intervjuer• Genomgång av akter• Aggregering• Kvalitativ analys
Dokumen- tation	Memos	Dokumentation av gruppens analys Förbättringsförslag	Rapport 2009
Förändras jobbet?	Individuellt ökad säkerhet	I enskilda frågor ändrat fokus och nya rutiner	Djupare förståelse Förhållningssätt Rutiner Öppenhet Utbildning av familjehem Marginella ändringar av uppföljningsmetoden

I varje steg som informationen förs vidare kan felkällor uppstå och den verklighet som varit avsedd att fångas kan få fel innebörd eller rent av förvanskas. Den intervjuade kanske anpassar sina uppgifter till vad han tror är lämpligt att berätta. Vad som värderas som viktigt att ta med i memos beror på en rad olika saker till exempel intervjuarens erfarenhet, relationen till fosterbarnet o.s.v. Eftersom intervjuerna genomförts under lång tid och av många tror vi att vi fått en god bild av ungdomarnas verklighet.

Under de årliga genomgångarna har den familjehemssekreterare som genomfört intervjuer berättat om dem och resultatet av dem. Gruppens diskussioner har tillfört reflektioner och synpunkter som berikat och kompletterat memos. Kristian Tilander från UUC har ibland sammanfört diskussionerna till en

teoretisk och generell nivå som givit möjlighet att få nya perspektiv på intervjuresultaten. Den dokumentation av redovisningarna och gruppdiskussionerna som han har gjort har skickats ut till deltagarna för eventuella korrigeringar och synpunkter och sedan sparats för framtida utvärderingar.

Under åtskilliga konferenser under årens lopp har vi kunnat få bekräftelse från professionella grupper om vikten och riktigheten av de resultat som vi efterhand fått fram. På samma sätt bekräftas resultaten löpande i arbetet när familjehemssekreterarna i sina resonemang med fosterbarn och familjehem refererar till resultaten och får en tydlig igenkänningsreaktion.

Bandade intervjuer med före detta fosterbarn

Sammanlagt sju intervjuer med före detta fosterbarn har bandats och skrivits ut ordagrant, tre av dem i form av provintervjuer i inledningen av arbetet. Fyra intervjuer är efterintervjuer med redan tidigare intervjuade ungdomar för att få svar på frågor om betydelsen för dem att bli uppmärksammade genom en intervju och därigenom dela med sig av sina erfarenheter. Några av familjehemssekreterarna har under åren bandat sina intervjuer men inte skrivit ut dem i sin helhet utan i första hand använt banden som underlag när de skrivit memos.

Enkäter och gruppintervjuer med familjehemssekreterarna

Vid tre tillfällen har familjehemssekreterarna särskilt tillfrågats om vad arbetet med att genomföra intervjuer har betytt för dem, dels i två enkäter 2006 och 2008 och dels vid en bandad gruppintervju i slutet av 2008.

Befintliga data:

Aktmaterial

Eftersom intervjuarbetet är integrerat med det vanliga arbetet har vi haft tillgång till de intervjuades akter. De har systematiskt gåtts igenom för att samla faktauppgifter om till exempel

placeringsålder, placeringens längd och orsak samt omplaceringar. Några gånger har vi också sökt svar i akterna när vi haft svårt att tolka uppgifter i memos. Vi har varit noga med att inte korrigera de uppgifter som lämnats i intervjuerna även om de någon gång inte har stämt med uppgifterna i akterna. Det är lätt att tro att uppgifterna i akterna är korrekta, men de kan också ha brister beroende på dålig källgranskning, missuppfattningar eller rent slarv.

Stora datamängder ska analyseras

Hur hanterar och analyserar man stora kvalitativa datamängder? Kvale (Kvale 2001) ser den förståelseinriktade analysen som en hermeneutisk cirkel. En sådan tolkningsprocess bör enligt Kvale följa principerna:

- Vara ett växelspel mellan delar och helhet.
- Tolkningen avslutas när man kommit fram till en god gestalt - till ett inre sammanhang i texten utan logiska motsägelser.
- Man prövar deltolkningarna mot meningen hos texten som helhet.
- Texten skall också ha autonomi det vill säga texten skall förstås utifrån sin egen referensram.
- Den som tolkar texten skall ha omfattande kunskaper om textens tema och ha en klar medvetenhet om förutsättningarna för sin egen påverkan av tolkningen av resultaten.
- Tolkningen av texten innebär en förnyelse av kunskap och ger utrymme för kreativitet.

Monica Westberg som sammanställt grundmaterialet har en nyckelfunktion som gruppens metodhandledare. Hon har under alla år varit ansvarig för arbetet ”Att lära av fosterbarn” och har en inträngande kunskap om yrkesområdet och om den specifika praktik som utvärderingen omfattar. Den risk det innebär för närsynthet och en för snäv förståelseram motverkas av att hon under många år har lyssnat och lärt av klienter. En nödvändig förutsättning för arbetet har varit att Monica Westberg kunnat

lämna den egna vardagliga arbetsmiljön och helt koncentrerat sig på materialet, då hon arbetat halvtid under ett år vid UUC, Utvecklings- och utvärderingsenheten. I den forskarmiljö hon haft tillgång till har projektledaren funnits som bollplank och bidragit till analysen. Projektledaren, Kristian Tilander, har också en god kunskap om såväl den sociala praktiken som teoretisk kunskap inom området. Ytterligare en hjälp har varit att vi under flera konferenser kunnat pröva rimligheten i analysen i mötet med arbetsgruppen och andra familjehemssekreterare i landet. Dessutom har vi haft vetenskaplig handledning av docent Ingrid Höjer, vid Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.

Vi betraktar de slutsatser och förslag vi kommit fram till som preliminära. Vi anser att vi tillsammans har haft goda förutsättningar för att analysera materialet med utgångspunkt från Kvalets resonemang.

Population och bortfall

Undersökningsgruppen består av alla fosterbarn i Karlstad som avslutat familjehemsvården under åren 1998 till 2005, efter minst sex månaders placeringstid. Två år efter placeringens upphörande tillfrågades de som var 13 år och äldre om de ville delta i en intervju. Från år 2002 ska ungdomarna ha fyllt 15 år vid intervju-tillfället. För ungdomar upp till 18 år görs intervjun efter vårdnadshavarnas medgivande. Fyra provintervjuer har medtagits. Alla var placerade i familjehem när vården avslutades. De som varit institutionsplacerade vid utskrivningstillfället ingår inte. Inte heller före detta fosterbarn där vårdnaden har överflyttats till familjehemsföräldrarna före 18 års ålder. Flera har dock varit placerade på institution en kortare tid i början av placeringen eller för att utredas. Av praktiska skäl som redovisas nedan, kunde inte alla erbjudas en intervju.

När vi inledde arbetet med intervjuerna lade vi alltför liten vikt vid framtida redovisningar av bortfallet. Detta gjorde att vi de första åren hade dålig kontroll på vilka som erbjöds att bli intervjuade. I dag sparar metodhandledaren en kopia på register-

bladet, med intervjuarens namn antecknat på bladet, för att kunna följa upp vad som hänt med ungdomarna.

Efter år 2002 är majoriteten av intervjuerna gjorda med ungdomar som är runt 21–22 år. Under åren 2000–2007 har vi övervägt intervju med 102 ungdomar. Av dem har vi intervjuat 57 stycken. En intervju har inte kunnat användas på grund av att ingen memo skrivits. Underlaget för denna utvärdering är alltså 56 dokumenterade intervjuer. Av de 45 som utgör bortfallet finns registerblad på 11 tidigare placerade och är aktuella för en framtida intervju.

Övriga 34 fördelar sig på följande sätt:

Två har vi bedömt som nära nog omöjliga att intervju på grund av deras funktionshinder.	Båda saknar språk.
Sex har vi bedömt bo för långt bort, i många fall utomlands. De har inte tillfrågats.	Praktiska/ekonomiska överväganden från fall till fall
Fyra har inte fått frågan, eftersom vi inte lyckats nå dem trots upprepade försök.	Det kan ha samband med svåra sociala problem, men inget särskilt i deras vårdhistoria tyder på det.
I nio fall har registerbladen försvunnit och de har därför inte kontaktats.	Det beror sannolikt inte på fosterbarnets situation utan på personalomsättningen och brister i registreringen under de första åren.
Tretton har tackat nej till att bli intervjuade.	Vi har fått ett aktivt nej på erbjudandet om en intervju.

De ungdomar som inte kontaktats för att de ansetts bo för långt bort, är de som inte har någon naturlig anknytning till Värmland. De som har anknytning till Värmland försöker vi fånga upp, när de är hemma på besök. Vi har även åkt relativt långt eller betalat resan för att möjliggöra intervjun. Det har också varit enklare att ordna intervjun när det finns en personlig relation mellan intervjuare och intervjuad. Det har hänt att den unge ringt och föreslagit en intervju när han eller hon varit hemma på besök. De olika svårigheterna att få till stånd intervjuer har inneburit att det vid flera intervjuer kunnat gå längre tid än två år mellan

avslutad placering och intervjutillfället. Vi upplever inte att det är någon nackdel.

Att nio registerblad försvunnit tror vi beror på personalomsättningen och att intervjuuppgiften inte har vidarebefordrats till efterträdarna. Det var också otydligt de första åren om registerbladen skulle tillbaka till metodhandledaren eller inte. Genom att metodhandledaren behåller en kopia på registerbladen går det att hålla bättre kontroll på dem.

Majoriteten av de tretton som aktivt tackat nej har gjort det med motivering att de inte vill eller har lust att ställa upp. Några har funderat en tid och sedan tackat nej. I ett fall ringde en förälder till en myndig ungdom och sa att de inte ville ”ha med socialförvaltningen att göra”. Några hänvisar till att de har mycket på gång till exempel att de ska börja ett nytt arbete. Några tycker att de inte har något att säga eller upplever inte att de varit placerade och ser sig inte som fosterbarn. En uttryckte önskemål om att i stället få läsa sina journaler, vilket den unge sedan gjorde tillsammans med sin familjehemssekreterare. Vi har inte bitt om någon motivering för de nej, som ungdomarna har gett utan accepterat deras svar.

Vi har under denna period haft ett bortfall på 13 personer (18 procent) som erbjudits men tackat nej till en intervju. Utöver det har vi ett förklarat bortfall på 21 personer. Hur bortfallet påverkar resultatet är svårt att säga. Är det de som är mest negativa som inte vill bli intervjuade? Det vet vi inte, men vi vet att en del av de ungdomar som haft det mindre bra i sina familjehem har tyckt att det varit viktigt att förmedla det till oss. Ofta med den förhoppningen att vi ska bli bättre på det vi gör, så att de barn som vi placerar i dag ska få det bättre än vad de själva haft. Vi kan se att de som haft kortare placeringstid under sina tonår har varit svårare att nå för intervju. Vi tror dock inte att de som blivit intervjuade har haft andra uppväxtförhållanden i sina familjehem än de som inte blivit intervjuade.

Av praktiska skäl har vi valt bort en del ungdomar. Eftersom modellen ska vara enkel i vardagsarbetet kommer det säkerligen även framöver att vara ett visst bortfall. Familjehemssekreterarna pressas inte till att göra omfattande efterforskningar efter dem som är svåra att nå. Många lägger ändå ner en hel del kraft och

kreativitet för att nå ungdomarna. Personalomsättning kan även i framtiden öka bortfallet. Har man som familjehemssekreterare följt ett barn eller en ungdom under lång tid är man mer motiverad att följa upp med en intervju och att själv ta ansvar för att intervjun blir av. För de familjehemssekreterare som haft en lång relation till den unge känns det extra viktigt att ta tillvara det den unge vill säga.

Validitet

Validitet handlar om i vilken utsträckning en metod undersöker vad den är avsedd att undersöka (Kvale 1997). Hur stor är graden av giltighet i det vi undersöker? Här berör frågan om validiteten i första hand de memos som skrivs efter intervjun. Dessa diskuteras sedan i arbetsgruppen, där ytterligare kunskap finns om den unges förhållande. Frågeställningarna blir belysta från många olika aspekter, där intervjun är den viktigaste kunskapskällan. De frågeställningar vi har haft har till stor del blivit besvarade under rapportens gång. Validiteten är också beroende av hållbarheten i det teoretiska resonemanget i relation till empirin. De teoretiska synpunkter vi har haft har visat sig fruktbara.

Reliabilitet

Reliabilitet syftar till att de resultat som framkommer i undersökningen är relevanta och att den är utförd på ett bra sätt. Det innebär att andra skulle kunna göra undersökningen och komma fram till samma resultat. Vår utvärdering som bygger på kvalitativa intervjuer ger oss en bild av hur de intervjuade upplever att de haft det under sin placering. Det är deras bild och får ses som sann för dem. Därför måste vi bedöma att resultaten har en god konsistens. Vi har i rapporten tre källor: memos, arbetsgruppsdiskussionen och de intervjuades akter. Detta ger sammantaget en tillförlitlig bild enligt vår uppfattning.

Generaliserbarhet

Generaliserbarhet innebär att det resultat forskaren kommer fram till kan gälla även utanför den undersökta populationen. Kvale (1997) beskriver den naturalistiska generaliseringen som bygger på personlig erfarenhet. Den utvecklas som en funktion av erfarenhet och framgår som en tyst kunskap om hur saker förhåller sig. Om vi sätter ord på denna kunskap övergår den från tyst kunskap till explicit påståendekunskap.

Hur generaliserbart är då vårt material? Det är en specifik grupp av intervjupersoner som alla varit placerade i familjehem. De önskar att deras erfarenheter ska påverka vården så att de barn som placeras i familjehem ska få det bättre. Trots olika upplevelser återkommer vissa saker, till exempel vikten av en kontinuerlig kontakt med familjehemssekreteraren. Detta är något som tidigare konstaterats av forskningen och kan vara generellt för flertalet fosterbarn.

6 Resultat

Vi redovisar resultatet med utgångspunkt från de frågeställningar vi har haft:

- Vad har vi lärt oss av fosterbarnens berättelser?
- Har utvecklingsstrategin i ”Att lära av fosterbarn” fungerat under lång tid?
- Hur ser fosterbarnet på det arbete familjehemssekreterarna gör?
- Vad tycker fosterbarnen om att bli intervjuade?
- Påverkas familjehemssekreterarnas yrkesroll av intervjuerna?
- Förändras arbetet med fosterbarn genom intervjuerna?
- Gav det en träffsäker bild att enbart intervjua fosterbarnen?

Vi delar in resultatredovisningen i fyra avsnitt där vi inledningsvis konstaterar att det gått att genomföra utvecklingsstrategin i vardagsarbetet. Därefter redovisar vi vad intervjuerna med de före detta fosterbarnen ger. Data redovisas från memos, grupp- genomgångar och sociala akter. Detta avsnitt utgör huvuddelen av vår resultatredovisning. Sedan redovisar vi sammanfattande de framgångs- och problemfaktorer som framkommit. I därpå följande avsnitt sammanfattas synpunkterna från de fyra före detta fosterbarnen som intervjuats en andra gång med fokus på eventuell betydelse för dem att bli uppmärksammade genom en intervju. Som avslutning försöker vi att beskriva familjehemssekreterarnas syn på sin egen professionella utveckling som en följd av arbetet med intervjuer.

6.1 Gick arbetet att genomföra enligt planerna?

Blev det en uppföljningsmodell som gick att använda under lång tid och som gett oss kunskap och bidragit till fördjupade diskussioner i arbetsgruppen? Vår bedömning är att det har varit

ett bra redskap under åren. Som tidigare redovisats har det väsentliga i strategin för att lära av fosterbarn fungerat bra. Modellen har till och med inspirerat en hel del efterföljare.

Arbetet med fosterbarn har förändrats i Karlstad under de senaste fem åren. Fosterbarnen har nu en familjehemssekreterare som ansvarar för uppföljning av vården, håller kontakt med barnet och har ett ansvar för att barnets behov blir tillgodosedda och att barnets umgänge med sin biologiska släkt fungerar. En annan familjehemssekreterare ansvarar för familjehemmet. Införandet av BBIC för drygt två år sedan har också gjort att barnets behov blivit tydligare utredda och uppföljda. När man arbetar enligt BBIC blir behovet av barnets delaktighet större och kravet på att hela tiden ha kontakt med barnet för att veta hur det har det i vardagen blir en grundförutsättning i arbetet. Det har inte varit några svårigheter att kombinera ”Att lära av fosterbarn” med BBIC, snarare tvärtom. Intervjuerna ger en ständig påminnelse om vikten av att lyssna. Det håller nyfikenheten vid liv och motverkar den risk som finns i att tro att det räcker att fylla i alla blanketter rätt och följa rutinerna i BBIC för verklig kvalitet. Arbetssättet ”Att lära av fosterbarn” har också underlättat för familjehemssekreterarna att ta till sig BBIC:s huvudtanke; att alltid ha barnet i fokus och att utgå från barnperspektivet.

6.2 Intervjuer med före detta fosterbarn

Följande resultatredovisning följer i stort sett systematiken från det frågeformulär vi konstruerat för att systematisera de svar vi fått av ungdomarna och som dokumenterats i memos. Huvuddelen kommer från intervjuerna, men som vi tidigare nämnt har en del frågor också besvarats delvis från uppgifter i respektive akter och/eller från de muntliga uppgifter familjehemssekreterarna lämnat vid de årliga genomgångarna av intervjuer och som dokumenterats i samband med dem.

Hur ser gruppen av intervjuade ungdomar ut?

Undersökningen innehåller 56 intervjuer, där alla är över 15 år vid intervjutillfället. Alla har varit placerade en eller flera gånger i familjehem. Fem av dem är under 18 år när de intervjuas och intervjun görs med vårdnadshavarens medgivande. Resterande 51 är 19 år eller äldre vid intervjutillfället. Av dessa är 38 ytterligare något år äldre, det vill säga 21 år eller mer. Detta medför att de fått något eller några år på sig att fundera och reflektera över sin bakgrund samtidigt som de påbörjat sin etablering i samhället. Av 56 intervjuade ungdomar är 29 män och 27 kvinnor, 41 har svenskt ursprung, sex kommer från övriga Norden och nio från länder utanför Norden.

I vilken ålder placerades ungdomarna första gången?

Ålder vid första placering	Antal	Procent
-2	10	18
3-7	13	23
8-12	12	21
13-16	17	30
17-	4	100

Barnen fördelar sig någorlunda jämt i åldersgrupper med en övervikt för gruppen 13-16 år, där 17 blivit placerade som tonåringar. Om vi väljer att dela in grupperna i barngrupp 0-12 år och tonårsgrupp 13 år och uppåt, blir fördelningen 35 som var barn när de placerades och 21 som var tonåringar. Endast ett fåtal, fyra, placerades som 17-åringar eller äldre.

När vården upphörde var fyra av de intervjuade mellan 13-15 år och 52 över 17 år. Majoriteten av de intervjuade före detta fosterbarnen har bott kvar i familjehemmet tills de flyttat ut som vuxna.

40 ungdomar placerades enligt SoL och 16 enligt LVU. Att så många som 40 placerades frivilligt kan ha underlättat samarbetet om barnet. I gruppen placerade enligt LVU ingår de som blivit omedelbart omhändertagna och placering enligt LVU har kvarstått efter domstolsförhandlingarna. Det har räknats som ett beslut. Tre SoL-placeringar har under placeringstiden gjorts om till omhändertagande enligt LVU. Det är syskon som efter tre år fick en SoL-placering omgjord till en LVU-placering, då modern begärt att vården skulle upphöra. Ett barn som placerades frivilligt i skolåldern fick placeringen omgjorde till LVU i samband med en omplacering under tonåren. De flesta LVU-placeringarna har ändrats till frivilliga placeringar, när den unge fyllt arton år och själv fått bestämma om han eller hon velat bo kvar i familjehemmet eller ej.

Egna barn

Vid intervjutillfället levde 41 ungdomar som ensamstående och 15 i samboförhållanden. Nio, sex kvinnor och tre män, har ett biologiskt barn och två uppger vid intervjutillfället att de väntar barn. Alla barn bor tillsammans med en av sina föräldrar. Av de nio som har egna biologiska barn är fem sambos, men det framgår inte av intervjumaterialet om det är med den andre föräldern. Tre av de intervjuade blev föräldrar innan sin egen 20-årsdag och de räknas då som tonårsföräldrar. Den yngste av dem var 18 år när han blev förälder och två kvinnor var nära 20 år. Av de övriga var fem 21 år, när de fick första barnet och en var 23 år.

Lever de biologiska föräldrarna?

Franzén och Vinnerljung (2006) gjorde en registerstudie, där en av frågeställningarna var hur vanligt det var bland före detta fosterbarn att vid 18 och 25 års ålder ha en avlidit mamma eller pappa eller att båda föräldrarna var döda. Dessa siffror jämfördes sedan med en normalpopulation med liknande socio-

ekonomisk bakgrund. De fann att det rådde en stor överdödlighet bland föräldrar till fosterbarn. De delade också in de före detta fosterbarnen i fyra grupper beroende på hur länge de hade varit placerade. Vi gör ingen sådan indelning av vårt material och inte heller tittar vi specifikt på hur det ser ut för de före detta fosterbarnen när de är 18 och 25 år. Det kan ändå vara intressant att se hur det faktiskt är 2008 för vår grupp av intervjuade före detta fosterbarn jämfört med registerstudien.

Av de 56 intervjuade före detta fosterbarnen har sex barn räknats bort av olika skäl. Av de resterande 50 före detta fosterbarnen har 34 barn båda föräldrarna kvar i livet. Två av barnen har biologiska föräldrar där båda är avlidna och 14 har en avliden förälder. Sammantaget blir det 32 procent. I registerstudien (Franzén & Vinnerljung 2006) hade 26 procent en avliden förälder vid 18 års ålder och 36 procent en avliden förälder när de var 25 år. I normalpopulationen hade fyra procent minst en död förälder vid 18 års ålder och sju procent när de fyllt 25 år. Även om studierna inte är jämförbara så är det även i vårt material en klar överdödlighet bland föräldrar till före detta fosterbarn i relation till normalbefolkningen. Rent praktiskt innebär detta att hos före detta fosterbarn föreligger större risk att bli vuxen utan stöd av en biologisk förälder.

Placeringstid

Sammanlagd placeringstid

År	Antal	Procent
0-2	10	18
3-9	18	32
10-	28	50
Samtliga	56	100

Flertalet intervjuade har varit placerade under lång tid. Tabellen visar att 50 procent eller 28 fosterbarn har varit placerade i 10 år eller längre. De har under dessa år haft en hel del kontakt med

Karlstad kommun och deras tjänstemän och fått erfarenheter av hur denna socialtjänst fungerar. I tabellen räknas den totala placeringstiden oavsett om ungdomarna har varit placerade med hemgång emellan placeringarna eller blivit omplacerade och därigenom har erfarenhet från olika familjehem. Att många har varit placerade under så lång tid kan påverka resultaten i rapporten. Att leva länge i ett familjehem ger större möjlighet till anknytning, vilket kan ge andra svar på till exempel frågor om tillhörighet, än om vi bara intervjuat de som varit placerade kortare tid.

Placering hos släkt, i nätverk eller familjehem

Vi skiljer på tre grupper av hem, *släktinghem*, *nätverkshem* och *familjehem*. Totalt har 25 intervjuade ungdomar (45 procent) varit placerade i släkt- eller nätverkshem. I Inger Granhagens rapport ”Fosterfamiljer från släkt och nätverk” (Karlstad kommun år 1998) var andelen barn placerade hos släkt eller i nätverksfamiljer 31 procent i november 1997. År 2007 var 32 procent placerade i sådana familjer enligt socialförvaltningens statistik. Ungdomar placerade i släkt- eller nätverkshem verkar ha ställt upp för intervju i högre grad än vad deras procentuella andel är av alla intervjuade. Det kan eventuellt förklaras med att de är mer stationära och i och med det lättare nåtts av erbjudandet om intervju.

Vinnerljung et al (2001) gjorde en studie på sammanbrott vid tonårsplaceringar. De konstaterar i sin rapport att minst sammanbrott skedde, när tonåringen var placerad i släktinghem (17 procent), därefter kommer placering i kontaktfamilj (31 procent) och nätverkshem (38 procent). Sammanbrotten är störst i familjehem (41 procent). Det är större risk för sammanbrott i familjehem om vi placerar tonåringar med tyngre problem än om vi placerar tonåringar med liknande problem i ett släktinghem.

Släktinghem

Åtta av de före detta intervjuade fosterbarnen har placerats hos mor- eller farföräldrar, en av dessa var en tillfällig placering i avvaktan på familjehem. Denna placering räknas inte in i släktingplaceringarna eftersom den från början var menad som endast en akutplacering i avvaktan på ett stadigvarande familjehem. Fem ungdomar flyttade till äldre syskon eller mer avlägsna släktingar. Totalt blir det tolv stadigvarande familjehemsplaceringar hos släktingar.

Erling blev placerad som tvååring hos sina farföräldrar, farfar avled en kort tid efter placeringen och Erling bodde kvar tillsammans med sin farmor. Hon hade svårigheter att sätta gränser och Erling kom alltmer att söka sig till en granne i närheten. I samband med problem i tonåren kom denna granne att bli familjehem åt Erling. Erling konstaterar att det är viktigt att man inte är ovänner inom familjen. Han har genom placeringen hamnat mitt i en konflikt som består av familjehemligheter, som det inte pratats om i klartext. När han omplacerades kvarstod konflikterna och han flyttade successivt till en flickvän med familj. Detta blev ett sätt för honom att lösa den konflikt han hamnade mitt i.

Vad säger de före detta fosterbarnen om att ha varit placerade hos släktingar?

Frank som i två omgångar varit placerad i släkten, berättar att han känt en stor tacksamhetsskuld till dem, eftersom de ställt upp som familjehem. Detta tror han har påverkat och hindrat honom i hans egna val i livet. Trots det svarar han på frågan om det fanns något annat alternativ att: *"Alternativet hade blivit ett okänt fosterhem, det skulle ha varit en hemsk lösning."*

Bengt som varit placerad hos sin faster med familj säger: *"att han aldrig har upplevt att det känts konstigt att han inte bott hos sina föräldrar. Han kom närmare släkten och det kändes naturligt. Det är bäst att bli placerad inom familjen."*

Placeringarna inom släkten har varit stabila. Av 12 placeringar har bara en lett till omplacering och det skedde när denne var i

tonåren. I denna grupp finns alla släktplaceringar med placering åldrar från 0–17 år. Vi finner en stabilitet i dessa placeringar som stöder Vinnerljungs (et al 2001) slutsatser, (även om det var en studie enbart riktad mot tonårsplaceringar), att släktinghem har minst omplaceringar/sammanbrott. Det är en stor tillgång, när det är möjligt att använda sig av slakten istället för familjehemsplacering. Det blir i bästa fall en naturlig lösning, där fosterbarnet i vardagen kan ha tillgång till sin släkt. Samtidigt kan flera före detta fosterbarn beskriva svårigheter i form av konflikter inom slakten och en känsla av tacksamhetsskuld för att slakten ställt upp som familjehem. Det är viktigt att vi, som familjehemssekreterare får en ökad kunskap om, i vilka situationer det inte är en bra lösning med en släktingplacering. Här blir själva rekryteringsfasen viktig eftersom vi under den kan fråga om det finns olösta konflikter och hur de i så fall ser ut. Går konflikterna att lösa? Går det att samarbeta trots konflikten? Finns det hemligheter i slakten och hur hanteras de? Är det möjligt att få till stånd öppna samtal om dessa hemligheter? Vilka konsekvenser blir det på lång sikt för den unge om de placeras inom slakten? Vi tycker att vi har lärt oss att det är svårt att placera barn och ungdomar hos mor- och farföräldrar om det inte finns bra tidigare frigörelseprocesser i familjen. Har inte dottern/sonen frigjort sig på ett bra sätt, blir det komplicerat, när till exempel mormor tar hand om barnbarnet.

Nätverksplacering

I gruppen intervjuade före detta fosterbarn är 13 placerade i sitt nätverk. Av dem var tre placerade hos sin styvförälder. Alla tre blev kvar i sina familjehem tills de flyttade ut som vuxna och samtliga är mycket nöjda med sin placering.

Östen som efter sin pappas död i tonåren flyttade till tidigare styvförälders nya familj säger: *"Jag tycker inte det känns som jag varit placerad. Jag fick välja och jag kände dem."*

"Jag har aldrig känt mig som fosterbarn" säger Gun som bodde kvar hos styvföräldern efter mammans död. Den biologiska pappan motsatte sig inte detta utan hade sporadisk kontakt med henne under hela placeringen.

För resterande tio ungdomar som placerats i nätverket har det sett väldigt olika ut. Sex ungdomar, har placerats hos sina kontaktfamiljer, när behovet av familjehem blev aktuellt. Av dessa hem blev fem familjehem. Blev det familjehem som kunde fullfölja sina uppdrag? För bara en av ungdomarna blev familjehemmet en familj för livet, som finns kvar än i dag. Två placeringar ledde till sammanbrott på grund av familjens agerande. Den ena ungdomen fick flytta hem till sin biologiska förälder och den andra fick socialtjänstens hjälp till egen lägenhet och kontaktperson för stöd i utflyttningsfasen. Av de två övriga ungdomarna fick en först flytta till sitt äldre syskon med familj och sedan till ett annat familjehem. Den andre fick flytta till en annan familj när familjehemmet sade upp sig efter ett år.

Pontus bodde cirka ett år i sin tidigare kontaktfamilj som blev familjehem för honom innan de sade upp placeringen. Han konstaterar tio år senare att "det är stor skillnad på att bo någon helg i en familj och att göra det jämt".

Den reflektion, som Pontus gör, behöver socialtjänsten fundera en del kring. Det är ett annat ansvar att ta till sig ett barn och alltid ha det boende i familjen. Det påverkar hela familjens liv och de vuxna måste vara beredda att under lång tid ta ansvar och finnas för ytterligare en person. Behöver vi titta mer på hemmets lämplighet och inte lägga så stor vikt vid tidigare etablerade relationer som vi gör i dag? Samtidigt kan dessa hem ibland vara villkorade, det vill säga att biologiska föräldrar samtycker till insatsen om kontaktfamiljen, som de litar på, blir familjehem. Ibland måste vi göra en placering utifrån de biologiska föräldrarnas och ibland också barnets vilja för att det är den lösning som det går att samarbeta om.

Lena beskriver hur hon inte skulle ha accepterat ett nej från socialtjänsten. Vi var tveksamma till att kontaktfamiljen blev familjehem. Hennes förslag

i intervjun, om hur vi skulle kunna sagt nej, var att vi skulle ha gått via hennes biologiska förälder. Om biologiska mamman sagt nej till hemmet hade Lena kanske förstått och accepterat det. Placeringen ledde till ett sammanbrott i och med att hon utsattes för kränkningar där.

Fyra familjehemsplaceringar av fem i kontaktfamiljer ledde till sammanbrott eller omplacering. Vi har i våra intervjuer av före detta intervjuade fosterbarn betydligt högre omplaceringsfrekvens i kontaktfamiljer, 80 procent, än vad Vinnerljung et al hade i sin rapport, 31 procent. Men våra tal är små och det kan bero på slumpen att det är så höga procenttal.

Familjehem eller HVB

Socialtjänsten i Karlstad har under 1990-talet medvetet arbetat för att inte placera i HVB-hem. Istället har Karlstad kommun sedan början av 1970-talet byggt upp en verksamhet med egna kontrakterade familjehem. De skulle ha tid och kraft att ägna sig åt ungdomarna och samtidigt samarbeta med de biologiska föräldrarna för att ungdomarna skulle kunna flytta tillbaka hem. Att det var en grupp ungdomar gjorde det möjligt att dela erfarenheter och att, när det fungerade som bäst, stötta varandra. Dessa hem användes, om det var möjligt, som ett första alternativ istället för att placera i HVB-hem eller på institution. I intervjumaterialet finns flera som placerats som tonåringar och som bott i något av kommunens kontrakterade hem.

Endast en har varit placerad i HVB-hem. Denne inräknas i familjehemsplaceringarna då hemmet liknade ett familjehem. Av de trettio som placerats i traditionellt eller kontrakterat familjehem har tio placerats direkt i hemmet. Av dessa tio har fem barn placerats i sitt familjehem när de var under sju år. Tre av dessa fem var under tre år och de beskriver samtliga i intervjun att de i dag har en tillhörighet i familjehemmet. Två har varit mellan 3–7 år när de placerades och en av dem har sin tillhörighet i familjehemmet. Dessa resultat styrks av den eniga forskning som säger att ju mindre ett barn är vid placering desto större möjligheter har barnet att få en anknytning till sitt familjehem.

Caroline placerades frivilligt med tillåtelse från sin biologiska mamma i familjehem, där hon sedan växte upp. "Jag har blivit en del av familjen."

Eva var två år när hon placerades: "Jag har fått ett hem för livet. Jag har alltid känt mig älskad och stöttad. Jag känner att jag varit i centrum." Hennes förälder har sagt: "Här har du det bra."

Hon har känt sig älskad samtidigt som hon fått tillåtelse av sin biologiska förälder att bo där och att känna tillhörighet till familjehemmet. Föräldern har förstärkt tillåtelsen genom att säga att han ser att hon har det bra. Detta är nog så nära optimala förutsättningar man kan tänka sig för en lyckad placering.

Vera kom till ett familjehem som under åren haft flera olika uppdrag bland annat som jourhem. Hon placerades som sjuåring och hon känner att hon inte har någon tillhörighet i familjehemmet. Hon uttrycker hur hon saknat det och önskat en familj som tagit henne till sig. Hon är undrande inför familjehemmets inställning till att ta in sina fosterbarn i familjen "Hur kan man välja att ta in folk i sitt liv utan att ta in dem på djupet?"

Tittar vi på de fem som placerats som tonåringar så beskriver de sin kontakt med familjehemsföräldrarna som stödjande och någon som de kunnat prata och diskutera med. Majoriteten av dem känner tillhörighet till ursprungsfamiljen, men några inkluderar också familjehemmet i sitt nätverk. En kvinna beskriver att hon har kontakt med sin biologiska familj, men att familjehemmet är dem hon i första hand vänder sig till, när hon behöver hjälp.

Erica beskriver hur viktigt det var för henne att få en bra kontakt med en vuxen för att orka sätta ord på sina tankar. "Jag fick en bra relation till speciellt familjehemsmamman. Jag kunde prata om mina tidigare upplevelser."

Karin säger: "Jag fick vara med och bestämma. Kände mig delaktig i placering och utflyttning. Jag fick stöd av familjehemmet tre månader efter att jag flyttat till egen lägenhet."

Gunilla Lindén beskriver i sin doktorsavhandling *Att bli fosterbarn i tonåren* (1998) att när socialtjänsten placerar tonåringar blir

familjehemsföräldrarna mer som vikarierande föräldrar och förebilder. Det handlar inte om att skaffa en familj för livet utan de flesta återvänder till sin biologiska familj. Vi kan konstatera utifrån de intervjuer vi gjort att majoriteten av tonårsplaceringarna återvänder till ursprungsfamiljen. De få tonårsplaceringar, där familjehemmet blir den familj de känner tillhörighet i, där är familjeförhållandena sådana att de inte kan återvända till deras biologiska familj. De har knutit an till familjehemmet och ser dem som sin familj, vilket får ses som viktigt, så att de inte står helt utan någon vuxens stöd i sitt fortsatta liv.

6.3 Framgångs- och problemfaktorer

Delaktighet i placeringen

Ålder vid första placering och hade du möjlighet att påverka placeringen

	Ja	Nej	Ej svar	Samtliga
-2	0	10	0	10
3-7	1	12	0	13
8-12	3	9	1	13
13-16	11	6	0	17
17-	3	1	0	4
Samtliga	18	38	2	57*

* Antalet blir 57 eftersom en beskriver hur han vid andra placeringen, då han var tonåring hade fått möjlighet att säga vad han önskade och ville. Vi har registrerat båda svaren.

En av de frågor vi har ställt är om de haft möjlighet att påverka valet av sin placering. Deras svar säger en del om hur delaktiga de varit i denna del av vården. 38 har inte haft någon möjlighet att påverka valet av placering. Då 22 av dem var under åtta år vid placeringstillfället, kan det ha varit svårt att låta dem vara delaktiga på grund av deras låga ålder. 16 som var över åtta år vid placeringen, varav sju tonåringar, har svarat att de inte haft någon möjlighet att påverka valet. De borde ha fått möjlighet att

diskutera valet med familjehemssekreterarna. De har kanske inte kunnat få bestämma sin placering, men nog kan vi med enkla medel lyssna mer på dem och låta dem formulera vad de tror skulle vara bra. Sen kanske vi inte kan uppfylla alla deras önskemål om familjehem, men förhoppningsvis något. Att familjehemssekreteraren förklarar och är villig att diskutera barnets eventuella förväntningar och rädslor för att bo i familjehem är också en del i att förbereda barnet för placeringen.

Införandet av BBIC (Dahlberg & Forsell 2006) kräver på ett annat sätt delaktighet och att vi ska informera även mindre barn. Att barnet har rätt att få relevant information vid utredning, planering och uppföljning av insatser har skrivits in i socialtjänstlagen och lagen om vård av unga (LVU) (Socialstyrelsens meddelandeblad mars 2008).

Anledningar till placering

Anledningarna till placeringarna är svåra att beskriva entydigt. Det är sällan en anledning utan ofta handlar det om flera. En kan vara föräldrarnas olika brister, till exempel brister i omsorgsförmågan som gör att de inte kan fullfölja sin föräldraroll. När barnen blir äldre leder ofta ungdomars egna beteendeproblem till att det blir familjekonflikter eller tvärtom att familjekonflikter leder till ett utåtagerande beteende från den unges sida.

Av de 56 ungdomar som är intervjuade var 17 placerade på grund av en eller båda föräldrarnas missbruk. Fem var placerade på grund av en eller båda föräldrarnas psykiska sjukdom. Nio ungdomar har blivit placerade utifrån brister i föräldrarnas omsorgsförmåga. Fem av dem visste inte varför de varit placerade och anledningen återkommer vi till längre fram. Fem har placerats enbart utifrån konflikter i familjen, som ofta varit våldsamma och som inte kunnat lösas på annat sätt än genom en placering. Av dessa fem har alla utom en placerats som tonåringar. En är placerad enbart på grund av sitt eget beteende och en är placerad utifrån att hennes biologiska förälder dog och hon blev kvar hos sin styvförälder.

18 ungdomar har två eller flera skäl till sin placering. Den största gruppen med sex ungdomar har en missbrukande förälder och en förälder som inte kan eller inte vill ta ansvar för barnet. I två fall beror detta på att den andre föräldern är död. Ytterligare fem av dessa 18 har placerats som tonåringar på grund av eget beteende och familjekonflikter. Den som har flest anledningar till sin placering har fyra olika anledningar. En av hans föräldrar missbrukar och den andre är psykiskt sjuk. På grund av detta finns det brister i deras omsorgsförmåga och de lever med ständiga familjekonflikter. En flicka placerades på grund av sina föräldrars missbruk, men i samband med att hon placerades en kort tid på institution gjordes placeringen om till en placering utifrån eget beteende.

Vet ungdomarna varför de varit placerade?

De flesta ungdomarna har i sina intervjuer angivit skälet till varför de varit placerade. Den fråga, som vi ställt till dem är ”Vet du om orsaken till omhändertagandet och varför du varit placerad? De allra flesta, det vill säga 51 ungdomar, har vetat varför de varit placerade. Några har däremot beskrivit att de inte förstått graden av problematik till exempel hur psykiskt sjuk föräldern egentligen varit.

Frank beskriver hur han först som lite äldre förstått hur psykiskt sjuk pappa var. Detta förstod han i samband med att han flyttade hem några månader och att han under den tiden var tvungen att följa med sin pappa för att söka akut psykiatrisk hjälp. Under kortare umgängesperioder hade pappan ”hållit ihop sig.” Frank konstaterar så här i efterhand *”att det säkert inte hade varit så lätt för det äldre syskonet som bott kvar hemma, medan han och en yngre bror varit placerade”*.

Daniel formulerar sig så här, som svar på frågan om han funderade på varför han var placerad, när han var liten: *”Ja. Men det gjorde man – man undrade varför. Men jag kommer ihåg rätt så mycket sedan jag var liten. Jag tror jag förstod på något vis. Inte förstår som jag gör*

i dag, men som när man är sju år, liksom man känner att det är inget bra, den känslan. Men jag tror att jag inte hade accepterat det, men jag förstod i alla fall. ”

Daniel kommer själv ihåg, hur det var att leva i föräldrahemmet och har en kunskap och förståelse utifrån de erfarenheterna. Andra har fått en förklaring från familjehemmet, men det är svårt att avgöra i vilken ålder de fått förklaringen eller om det varit en fortlöpande information. Trots denna information uppger en intervjuad att hon i efterhand saknat en förklaring från socialtjänsten. Att det borde ha varit socialtjänsten som stod för förklaringen.

Fem ungdomar vet inte eller har en diffus uppfattning om varför de blivit placerade. Två av de fem har blivit placerade efter åtta års ålder och troligen har de fått höra någon förklaring av familjehemssekreterarna, men hanterat det på olika sätt. En av dem tror att föräldrarna talade om för honom, varför han inte kunde bo kvar hemma, men han har glömt vad de sa. Två ungdomar upplever att de inte kan förstå varför, för den ena ungdomen blev det extra svårt och obegripligt utifrån att yngre syskon fick bo kvar hemma. Den fjärde, en kille som placerades som 13-åring, uppger att han är osäker på anledningen till placeringen, men att han trivts så gott i familjehemmet att det inte varit något problem för honom.

För Rut, som placerades när hon var 1,5 år tillsammans med sin äldre bror, har detta att hon inte förstått orsaken till och inte heller accepterat sin placering, inneburit att hon som vuxen sökt svaren genom att söka upp och bo hos sin biologiska mamma. Hon säger att hon inte förstod varför mamman inte kunde ta hand om henne och brodern. Hon trodde att de var placerade för att ge familjehemmet barn. Hon säger att hon tror att hon skulle ha haft större acceptans för sin situation om hon förstått mer. Hon önskar att vi gett henne mer konkreta exempel på hur biologiska mamman fungerade som förälder, så det blivit förståeligt för henne.

Vi kan konstatera att alla dessa fem ungdomar är placerade enbart utifrån sina föräldrars bristande omsorgsförmåga. Har vi som familjehemssekreterare svårare att förklara dessa brister?

Hur ska vi hitta sätt och ord för att förklara för barnen, så att de förstår att bristerna är så stora att de inte kan bo kvar hemma? Att hitta ord och sätt att göra det svåra begripligt får ses som en utmaning i vårt jobb som vi ständigt bör ha med oss.

Stämmer deras uppfattning med uppgifterna i akterna?

För att få en bild av skälen till placeringarna har vi läst alla intervjuades akter. De före detta fosterbarnens egen uppfattning om varför de varit placerade har sedan jämförts med det som står i akterna. Rent generellt kan sägas att, när de är i 20-årsåldern, har de en relativt god uppfattning om varför de varit placerade. 51 av dem har uppgett att de vet skälet till att de varit placerade och bara fem vet inte anledningen. Vid en jämförelse mellan det de intervjuade uppger och det som står som skäl till placeringen i akterna kan vi se att de inte har hela kunskapen om komplexiteten i familjesituationen. Det innebär att de vet kanske en orsak till sin placering men inte en annan.

Olivia placerades som tonåring utifrån egna problem och svårigheter, som lett till konflikter i den familj som hon bott i med sin pappa och styvmamma. Hon flyttar då till sin andra förälder, men där kan hon inte bo kvar, eftersom den föräldern både är psykiskt sjuk och har ett missbruk. I akten står detta beskrivet, men hon uppger bara sitt eget beteende som orsak till placeringen.

Viktor, som placerades tillsammans med sina syskon, anger endast styvpappans missbruk och ser inte biologiska mammans bristande omsorgsförmåga, som var en annan viktig anledning till placeringen.

Det verkar som om fosterbarnen har en tendens att skuldbelägga sig själva och inte ser eller vill se sina föräldrars del i familjens problematik. Här kan vi som familjehemssekreterare tydligare beskriva orsakerna till placeringarna för att om möjligt lätta på fosterbarnens skuldbörda. De ser ofta bara sig själva som problemet, när det många gånger också handlar om andra problem i

familjen. Det är viktigt att vi försöker förklara våra egna bedömningar och överväganden. Samtidigt är det viktigt att vi inte värderar de biologiska föräldrarnas handlande eller nedvärderar dem som personer, eftersom det är kränkande för fosterbarnen. Att kunna ge en förklaring på ett respektfullt och empatiskt sätt är inte enkelt men viktigt så att ungdomarna kan få större kunskap om sin historia och förhoppningsvis ett bättre grepp om sitt eget liv.

Kontinuitet och avbrott i placeringen

Samma familjehem

Tjugoen ungdomar har varit i samma familjehem hela tiden. Här finns sex ungdomar som placerats två gånger i samma familjehem. De har varit hemma en period hos sina föräldrar och sedan när det blivit bekymmer har de fått återvända till sitt familjehem. En flicka har placerats tre gånger i samma familjehem som också var kontaktfamilj åt henne under de perioder hon var hemma. Från fyra års ålder blev hon stadigvarande placerad i familjehemmet. Dessa placeringar har vi räknat in i gruppen ett familjehem eftersom det hela tiden varit till samma hem de återkommit.

En omplacering

Tjugotre ungdomar har omplacerats en gång under sin placeringstid. Här handlade första placeringen framförallt om kortare vistelser tills socialtjänsten hittat lämpligt familjehem. Vi kan diskutera om vi ska se det som en omplacering, men vi har valt att följa den definition på begreppet omplacering som Ingrid Höjer och Yvonne Sjöblom har i sin studie *Från vård till vuxenliv*. Det vill säga att alla placeringar räknas, även placering på barnhem innan placering i familjehem. Då har första placeringen för 16 av fosterbarnen varit en akut placering i jourhem, på barnhem, i släkt/nätverk eller kortare tid för utredning på institution. Ytterligare ett barn hade en mor-barnplacering i

familjehem, då modern blev akut psykiskt sjuk. Barnet fick då vara kvar i hemmet tills socialtjänsten kunde erbjuda ett varaktigt familjehem.

En pojke placerades under utredningstiden. Han fick komma tillbaka hem och han och hans syskon placerades sedan åter efter att bott hemma en kort tid. För en annan ungdom blev familjens hemterapeut en tillfällig placering i avvaktan på familjehem. För de resterande fyra ungdomarna sade socialtjänsten upp uppdraget. För tre av dem var anledningen att familjehemmet var klart olämpligt för barnen.

I några av de 23 omplaceringarna har barnen gått hem efter utredning i avvaktan på familjehem. Två nätverkshem, en kontaktfamilj och en kompis familj har sagt upp sitt uppdrag som familjehem efter cirka ett år. I två fall blev det en ny placering utifrån att ungdomarna själva ville flytta. Den ene flyttade från ett familjehem till ett hem i nätverket och den andre från ett släktinghem till ett nätverkshem.

Om vi inte hade räknat med de tillfälliga inledande placeringarna skulle 16 av 23 omplacerade fosterbarn inte ha varit omplacerade. Det innebär att de tillsammans med 21 fosterbarn placerade i samma hem, skulle vara 37 fosterbarn placerade i samma hem (66 procent), vilket onekligen ger en något överraskande bild av stabilitet i placeringarna.

Två eller tre omplaceringar

Nio ungdomar har varit omplacerade två eller tre gånger. Sex av dem har först placerats på barnhem, en på barnklinik och en hos sin dagmamma. Dessa barn har alla varit relativt små när de placerades. En ungdom hade först placerats i sin kontaktfamilj. När den familjen av privata skäl inte kunde fortsätta som familjehem, omplacerades hon till ett syskon. Uppdraget blev för tufft för dem så hon placerades i ett familjehem. Ett barn som placerades på barnkliniken var en kort tid i ett tillfälligt hem innan han placerades i sitt familjehem. En flicka som placerades hos sin dagmamma fick en kortare tid vara hos ytterligare en dagmamma innan hon kom till sitt familjehem.

Fyra av barnen har sedan placerats om i tonåren på grund av eget beteende. Tre har placerats i annat familjehem och en på institution. För tre barn har socialtjänsten sagt upp familjehemmet på grund av deras brister och placerat barnen i nya familjehem. I något av dessa fall har omplaceringen skett via en kortare tids placering i jourhem.

Fyra eller fler omplaceringar

Tre fosterbarn av de 56 vi intervjuat har varit omplacerade fyra gånger eller mer. De är alla tre pojkar.

Johan placerades i tidiga tonåren på barnhem, efter att ha rymt hemifrån och begått brott. Var hemma en kort period för att sedan vid ett akut skede komma till jourhem. Återvände hem för att återkomma till samma jourhem vid en ny akutsituation. Han placerades på institution för att utredas och återvände sedan hem. Efter en kort tid placerades han igen för ett halvår i familjehem innan han återvände till biologiska familjen. Under hela denna tid hade familjen riktade insatser i familjen och speciellt med ungdomen. Efter någon månad ville Johan återvända till familjehemmet, men familjehemssekreteraren gjorde bedömningen att de skulle fortsätta arbetet i familjen istället.

Oskar har varit placerad fyra gånger. Första familjehemmet kom han till som femåring efter en tid på barnhem. Vi sade upp familjehemmet efter tio år eftersom det fanns misstankar om övergrepp från familjehemspappan mot en annan boende i familjehemmet. Han kom då först till ett jourhem innan han som tonåring placerades i sitt andra familjehem. I dag har han kontakt med både sin biologiska familj och sitt sista familjehem. Han kan i dag berätta om hur han som femåring fick tillåtelse av sin mamma att följa med familjehemssekreteraren när han placerades första gången. Mamman har hela tiden samtyckt till att han bott i familjehem. Detta har säkert underlättat för Oskar genom åren, när han bott i olika hem.

Dan har varit placerad sex gånger. Det första var en akutplacering på barnpsykiatrisk klinik, där han utreddes. Därefter kom han till sitt första familjehem, som är det hem och den släkt som han än i dag har kontakt med. Han bodde där tills han var tonåring. Då blev det allt större mot-

sättningar och han omplacerades till sitt andra familjehem. Flyttade efter cirka ett år tillbaka till första familjehemmet. Även denna gång blev det stora konflikter och han fick placeras i jourhem, där han trivdes bra och hade velat stanna. Han fick nu flytta till sitt tredje familjehem, som han så småningom flyttade från till eget boende. Han har haft kontakt med sin biologiska familj under placeringarna, men biologiska mamman har motsatt sig placeringen under alla år och i dag beskriver han den kontakten som dålig. Han ser sitt första familjehem och dess släkt som de han kan vända sig till och som han har regelbunden kontakt med. Han har haft en slingrig och krokig väg genom familjehemsvården, där en del okonventionella lösningar funnits. Han beskriver själv under intervjun vår del i hans liv med orden: "Ni har gjort det ni har kunnat och har försökt. Även om det inte alltid har blivit så bra. Om ni inte hade funnits...."

Både Oskar och Dan som har varit placerade minst fyra gånger har en del tankar och funderingar kring det och kan som vuxna relatera till både sin biologiska familj och ett av sina familjehem. De var placerade en längre period i jourhem och kan beskriva det jobbiga i att trivas men veta att de inte får stanna. De levde i ovisshet om vad som skulle hända och vågade inte slå sig till ro, eftersom de skulle vidare till ett nytt hem. De tycker att jourhemsplaceringar ska vara så korta som möjligt helst bara två veckor, eftersom det är svårt att leva under premissen att hålla ett avstånd och inte knyta kontakt, när man trivs.

Kontakt med de biologiska föräldrarna under placeringen

Har biologiska föräldrarna accepterat placeringen och hur har samarbetet biologiska föräldrar – familjehem fungerat?

Accepterade de biologiska föräldrarna din placering?

	Antal	Procent
Ja	41	70
Nej	15	25
Ej svar	3	5
Samtliga	59*	100

* Antalet personer är 59 för att i tre fall är det en omplacering av tre syskon som gjorde att biologiska föräldrarna ändrade inställning och blev positiva till de nya familjehemmen. De har registrerats som dubbla svar.

Då alla är överens och de biologiska föräldrarna accepterar placeringen, kan man se hur bra det är för barnet. I majoriteten av placeringarna, 41 av 56, har föräldrarna accepterat placeringen.. En del av våra intervjupersoner beskriver hur föräldrarna gett sitt godkännande till placeringen och hur viktigt det varit för dem.

Oskar kan berätta hur han kommer ihåg att han ombändertogs akut som femåring och hur mamman sa att det var okay att han följde med. Detta gjorde att han vid sin fjärde placering, varav två akuta placeringar, i familjehemmet kunde tänka och känna: "Här är jag för att det ska vara så. En i familjen." Den biologiska mamman har alltid varit välkommen.

Eva placerades som helt liten i familjehem. Hon växte upp i familjen men var en period i tonåren placerad på institution. Hon har alltid känt sig stöttad och älskad av familjehemmet och fått ett hem för livet. Den biologiska föräldern har bekräftat att hon haft det bra och sagt: "Att här har du det allt bra."

Flera som varit placerade inom släkten kan beskriva det som något positivt och som något som gjort det enklare för dem i själva placeringen.

Beatrice, som placerades efter tre års ålder, beskriver hur hon i tonåren gjorde ett val och skrev till sin biologiska pappa och frågade honom om det var okay. Hon frågade också varför han valt drogerna. "Min biologiska förälder accepterade att jag valde och att jag såg familjehemmet som mina föräldrar. Däremot fick jag ingen förklaring till varför han missbrukade."

Nils placerades som 12-åring i ett familjehem. Han har under placeringen hela tiden haft kontakt med sina biologiska föräldrar och framförallt sin pappa. Nils säger att det var så skönt att familjehemmet och hans biologiska föräldrar kom överens. De biologiska föräldrarna tyckte det var bra att Nils bodde i familjehem.

Flera redogörelser från de intervjuade före detta fosterbarnen visar vikten av att de biologiska föräldrarna accepterar placeringen. Det gör det möjligt för fosterbarnen att komma till ro i familjehemmet, samtidigt som de kan hålla kontakt med sina biologiska föräldrar. De slipper lojalitetskonflikter och får de sedan se att biologiska föräldrar och familjehem kan samarbeta underlättar det ytterligare för fosterbarnen. Det är viktigt att hjälpa de biologiska föräldrarna att bearbeta att deras barn placerats, ibland mot deras vilja.

Att leva i familjehem utan föräldrars tillåtelse

15 ungdomar kan beskriva hur det är att leva i familjehem och inte ha sina biologiska föräldrars godkännande. De kan beskriva hur de upplever att familjehemsföräldrarna och de biologiska föräldrarna inte kommit överens och hur medvetna de varit om det. För några barn har konflikterna lett till att de fått åka hem med taxi för umgänge med sina biologiska föräldrar, eftersom familjehemmet inte kunnat eller velat stå för tryggheten och skjutsa dem. I dag kan de beskriva hur svikna de kände sig av familjehemmet, men i förlängningen kan vi dra slutsatsen att de

också varit svikna av socialtjänsten. Vi har det yttersta ansvaret för att barnen ska känna sig trygga vid umgänge.

Även då de biologiska föräldrarna accepterade placeringen var det inte alltid enkelt att samarbeta. Fyra ungdomar har efter en omplacering sett att biologiska föräldrar och familjehem har kunnat börja samarbeta och de beskriver hur gott de mått av det. 13 beskriver att samarbetet förändrats under placeringstiden eller berott på vad de vuxna skulle samarbeta om.

Anna som placerades som tonåring beskriver hur hennes föräldrar inte accepterade placeringen och familjehemmet. De såg placeringen som ett straff för henne och som något som skulle vara avskräckande så att hon skärpte sig. Familjehemmet kunde hantera det och tog henne till sig samtidigt som de visade respekt för hennes biologiska familj. I förberedelserna för hennes studentexamen kunde de börja samarbeta för att slutligen träffas när Anna tog studenten.

Umgänge med de biologiska föräldrarna

Redan i forskningen utifrån *Barn i krisprojektet* (Börjeson och Håkansson 1990) konstaterades vikten av att placerade barn hade kontakt med sina biologiska föräldrar. Detta för att underlätta en återförening med föräldrarna, men också för att det är bra för barnen och underlättar anknytningen till familjehemsföräldrarna. Kontakten möjliggör att barnen får kunskap om sin bakgrund och sin biologiska familj. Det är också väsentligt att biologiska föräldrar och familjehemsföräldrar kan samarbeta om barnet. Det gör att placeringen har större förutsättningar att bli bra ur barnets perspektiv. Dessa forskningsrön har svensk familjehemsvård tagit till sig samtidigt som det inte alltid är så enkelt att genomföra. Ofta föreligger olika önskemål och intressen från de vuxna kring barnet. Det ingår i familjehemssekreterarens arbetsuppgifter att trots dessa intressekonflikter hitta bra lösningar och kompromisser för att få umgänget att fungera så bra som möjligt utifrån barnets bästa. Vad säger då de före detta fosterbarnen om detta, vilka rekommendationer och egna upplevelser vill de förmedla?

I memosen beskrivs upplevelsen av umgängestillfällena på många olika sätt beroende på omständigheterna. Det som de är överens om är vikten av att ha en kontakt och att den ska ske under för barnet trygga former. Om det inte finns någon kontakt tycker de att det är familjehemssekreteraren som skall se till att de håller kontakten. Hur ofta är beroende av barnens egna behov och kan vara allt från ett kort under året till att åka hem varannan helg. Det är naturligtvis skillnad om det gäller ett barn eller en ungdom. Flera uppger att det har varit tryggt för dem att ha haft umgängestillfällena i familjehemmet, där de själva känt sig trygga. Där är det enklare att få bra umgängestillfällen om de biologiska föräldrarna och familjehemsföräldrar kan samarbeta.

Eva som var helt liten när hon placerades säger att hon inte träffade sin mamma ensam under uppväxten. Det tycker hon i dag var bra. Hon kände sig alltid stöttad och trygg. Mamma tyckte att hon hade det bra och Eva kunde prata med sina familjehemsföräldrar om sin mamma. i dag känner Eva tillhörighet i familjehemmet, och hon har en regelbunden kontakt med sin biologiska pappa.

Några beskriver att de som barn tyckte att det var störande när föräldern kom och hälsade på. De anser att det varit lättare för dem att få fortsätta i sin trygga vardag, att föräldrarnas besök störde. Nu när de är vuxna kan de se att det ändå är viktigt att ha en bild av sina föräldrar.

Per säger att det har varit oerhört viktigt för honom att han har haft kontakt med sina biologiska föräldrar. Det har gjort att han klarat av att vara placerad under vissa perioder.

Ett umgänge som verkar vara speciellt svårt och i vissa fall traumatiskt för barnen är när de skall vara hemma hos psykiskt sjuka föräldrar.

Fanny kan inte förstå varför hon skulle behöva umgås med sin biologiska mamma som var allvarligt psykiskt sjuk. Det var vansinne. Vid nattumgången blev hon hotad med kniv, stekpanna och sax. Fanny var jätterädd både under umgängen men också inför dem. Umgänget upphörde i

samband med att Fanny vågade berätta hur illa det var när hon var hemma.

Ulla som placerades som spädbarn kommer ihåg att hon var rädd för sin psykiskt sjuka mamma. Hon kan som vuxen inte förstå att hon bodde hos sin biologiska mamma under belger. I dag anser hon att barn behöver träffa sina föräldrar, men de ska inte lämnas ensamma med dem.

Att både skydda fosterbarnen och att samtidigt upprätthålla en kontakt med biologiska föräldrar är en svår balansgång. Det gäller att hitta olika lösningar, till exempel att ha med stödpersoner vid umgänget eller att ha umgänget i familjehemmet. Samtidigt som familjehemssekreteraren måste stå för besluten om umgänget måste hon lyssna på barnets önskemål och ta hänsyn till dem. ”Lyssna på barnet” säger flera av de före detta fosterbarnen. Det är extra viktigt när barnet behöver skydd. Detta gäller framförallt då barnet omhändertagits på grund av att det varit utsatta för våld eller någon form av övergrepp.

En del memos beskriver det svåra i att bli bortvald av biologiska föräldrarna. Ungdomarna lägger ett ansvar på familjehemssekreteraren att se till att planera en fortsatt kontakt.

Gertrud flyttade själv till en grannfamilj i 12-årsåldern. Hon har sin tillhörighet i familjen, men har saknat kontakten med sin biologiska mamma och sin syster. Pappa höll kontakt och firade jul med familjehemmet i flera år, sedan försvann han. Hon önskar som vuxen att socialtjänsten ansträngt sig mer för att kontakten med biologiska familjen skulle ha fortsatt.

För Östen kom placeringen att innebära att han fick förnyad kontakt med sin biologiska mamma, som var tvungen att kontaktas vid placeringen. Han hade inte haft någon kontakt med henne sedan hans föräldrar skildes. I dag är hon viktigast för honom samtidigt som han har bra kontakt med övrig släkt och det nätverkshem han bott i.

Flera ungdomar beskriver också andra i släkten som betydelsefulla för dem. Det kan vara mor- och farföräldrar, fastrar och mosttrar eller andra syskon. Det är viktigt att vi ser till hela släkten så att barnet får träffa den släkting som är viktigast för

just henne eller honom. Vi kan också se att relationer förändras över tid och nya kommer till. Detta medför att umgänge med vem eller vilka måste vara en ständigt levande fråga, när det gäller fosterbarnen.

Oro för sina biologiska föräldrar

Upplevde du att du hade ansvar/kände oro för dina biologiska föräldrar?

	Antal	Procent
Ja	22	39
Nej	11	20
Ej svar	23	41
Samtliga	56	100

Nästan 40 procent av de intervjuade har svarat att de upplevde en oro för sina biologiska föräldrar i samband med och efter placeringen. De kan beskriva hur mycket tid och energi denna oro tog från dem. Ofta hade de inte heller någon de kunde prata med. I de fall de kunde prata med familjehemsföräldrarna upplevde de det som en lättnad. Denna oro kan försvåra möjligheterna att "landa" i familjehemmet. De önskade att deras biologiska föräldrar kunde få någon egen person som var ansvarig och försökte motivera dem till behandling. De inser att föräldern/föräldrarna får det än sämre när de själva placeras och den vetskapen plågar dem. Föräldrarna är förlorarna då barnet placeras i ett familjehem (Börjeson 1990). Detta har förstärkts av vår organisation, som blivit alltmer funktionsindeldad. Det har medfört att den som genomfört utredningen inte självklart tar ett uppföljande ansvar för de biologiska föräldrarna, utan bara om dessa själva önskar hjälp.

Pernilla kan beskriva att hon upplevde det som det jobbigaste och sämsta, när hon tänker tillbaka på det, att biologiska mamman inte fick stöd och hjälp. Någon borde ha varit med och tagit hand om mamma, som var helt

förstörd av insikten att Pernilla inte skulle bo där mer. Den hjälp som det tidigare pratats om borde ha funnits där. Hon fick ett telefonnummer som hon inte ringde. Vid en akutsituation tänkte Pernilla ”kan ingen hjälpa henne?”

Familjehemssekreterarnas funktion

Enskilda samtal och kontakten med familjehemssekreteraren

Pratade du och din familjehemssekreterare enskilt?

	Antal	Procent
Ja	26	45
Ibland	13	23
Nej	13	23
Ej svar	5	9
Samtliga	57*	100

* En person som upplevde en förändring i samband med omplacering och en ny familjehemssekreterare och det har registrerats som två svar.

Det som framkommit särskilt starkt i intervjuerna är fosterbarnens behov av enskilda samtal med sin familjehemssekreterare. De som har haft enskilda samtal påpekar hur viktigt och bra det har varit och de som inte har haft det beskriver vikten av att få ha det och att det varit en brist i deras kontakt med socialtjänsten. De påpekar också att samtalen bör ske på neutral plats och vara kontinuerliga. Det finns 13 fosterbarn som inte haft någon enskild kontakt med familjehemssekreterare utan att andra vuxna varit med. Det är nästan en fjärdedel av de fosterbarn som ingår i intervjumaterialet. Alla uttrycker inte saknad över att de inte har haft någon kontakt utan de tycker att deras placering har fungerat ändå. De har då oftast haft någon annan vuxenkontakt, som de litat på och kunnat berätta för. När de ser tillbaka som vuxna kan de emellertid som Pernilla reflektera över att inte socialtjänsten varit mer synlig.

Pernilla placerades i tonåren hos ett äldre syskon. När hon flyttat hemifrån hade hon inte så mycket kontakt med sin familjehemssekreterare. Hon hade en kontaktperson och den pratade hon med och henne har hon kontakt och stöd av än i dag. Pernilla tyckte inte att hon hade några problem fast i efterhand ser hon att hon hade det och att hon mätte dåligt av att mamma drack. Hon reflekterar två år efter att vården avslutats över kontakten med familjehemssekreterare: "Då brydde jag mig inte, men i dag tycker jag självklart att vi skulle ha pratat mer."

Daniel placerades som åttaåring i familjehem. Efter åtta år gjordes en omplacering på grund av familjehemmets olämplighet. Han kan beskriva att det skedde en stor förändring när han omplacerades. Han beskriver hur han i första familjehemmet hade besök av familjehemssekreterare, men inte pratade enskilt. Från att inte haft någon enskild kontakt fick han egna samtal med familjehemssekreteraren. "Ja det har fungerat bra i andra placeringen. Jag har pratat enskilt och kunnat ta upp det som varit viktigt för mig. Familjehemmet uppmuntrade oss att ta kontakt med familjehemssekreteraren och sa att om det är något som ni vill prata om så är det bara att ni ringer dem."

Ska vi öka delaktigheten och förståelsen för det som lett fram till en placering måste vi ha enskilda samtal med den som är placerad. Detta är en grundförutsättning för att vi ska kunna följa fosterbarnen över tid och för att de ska våga ta upp det som de är oroliga eller bekymrade för. Olika myndigheter har under senare år poängterat vikten av att familjehemssekreterarna har enskilda samtal med de barn och ungdomar som är placerade i familjehem.

26 fosterbarn har träffat sin familjehemssekreterare regelbundet och detta upplevdes som dubbelt för en del av dem. De kan som vuxna förstå och se behovet av möten, men under placeringen beskriver några att de upplevde att det bara varit till besvär och att de helst velat bli lämnade ifred i familjehemmet. Familjehemssekreterarnas besök kunde skapa en oro i familjehemmet som drabbade barnen.

Dan var under tre år när han placerades i sitt första familjehem. Han beskriver att familjehemssekreterarnas besök gjorde att familjehemsföräldrarna blev både arga och ledsna en tid före och efter besöken. Därför tycker han att det varit bäst om han hade fått flytta dit och sen ingen kommit. Han kan samtidigt förstå att det måste vara kontakt och att detta är bra om något är fel. Han tycker då att det är bra att familjehemssekreteraren åker iväg med barnet och gör något tillsammans som barnet tycker är kul.

Dan är inte den ende som beskriver detta utan det finns ytterligare något fosterbarn, som upplevt att våra besök påverkat familjehemmet negativt. Att våra besök skapar en oro i familjehemmet som går ut över fosterbarnet, är en information som det är viktigt att vi är observanta på. Vi reser därifrån medan barnet finns kvar i familjen. Även om familjehemssekreteraren försöker ta upp de problem som oroar, är det kanske inte så enkelt att lösa. Det verkar svårt att få till en förtroendefull kontakt med fosterbarnet om familjehemssekreteraren försöker samtala i en spänd hemmiljö. Dan föreslår själv att familjehemssekreteraren åker iväg med barnet för att göra något roligt och samtidigt prata. Här gäller det att vara innovativ och försöka hitta en lösning som underlättar för fosterbarnet.

Ulla placerades som spädbarn i ett familjehem. Hon ser sig som barn i familjen och har sin trygghet i familjehemmet. Hon tyckte det var obehagligt att träffa sin familjehemssekreterare, men vet inte varför. Hon anser att familjehemssekreterare skall träffa fosterbarn – för det är inte alla som fått bra hem. ”Jag önskar att jag träffat min familjehemssekreterare oftare och regelbundet även om jag tyckte det var jobbigt” (träffade sin familjehemssekreterare 1g/år).

Här kan vi bara spekulera och frågan är hur medveten Ulla var om den otruggighet, som fanns i placeringen. Hon placerades som helt liten i sitt familjehem och har hela tiden sett det som sitt hem. Samtidigt var hon hemma för umgänge med sin biologiska förälder. I dag skulle socialtjänsten med största sannolikhet ansökt om en överflyttning av vårdnaden till familjehemsföräldrarna, vilket hade tryggt Ulla i hennes familjehem.

Flera påtalar vikten av att samtalen sker på neutral plats åtminstone ibland. De beskriver att det är svårt att prata i sitt eget rum eller när familjehemsföräldrarna finns i rummet intill. De känner sig inte fria att ta upp det de vill med familjehemssekreteraren även om inte familjehemsföräldrarnas hindrar dem aktivt. De kan till och med uppmana barnen att prata om vad de vill. Flera beskriver hur viktig kontakten med familjehemssekreteraren varit när det fungerat som bäst. De har fått förtroende och kunnat berätta. De har känt en möjlighet att påverka och det har varit viktigt för dem.

Cecilia kan beskriva hur en enskild familjehemssekreterare som betytt mycket för henne fortfarande finns kvar i hennes tankar. Även familjehemssekreteraren beskrev relationen som speciell. Cecilia berättar: *"Petra tyckte jag jättebra om och hon var liksom min vän. Jag kände att Petra var någon som jag verkligen gillade och att jag hade önskat att jag fått ha henne hela tiden. Så när hon berättade att hon skulle gå hem och vara mammaledig så började jag gråta. Det har varit någon jag tyckte mycket om."*

Ingvar beskriver hur han velat att kontakten med familjehemssekreteraren skulle ha varit: *"Träffa familjehemssekreteraren ofta i samband med placeringen. Veta att den personen vill en väl och varför, att förvänta sig gott."*

Rikard var placerad hos sina farföräldrar och det var en placering som löpte på genom åren utan några större problem. Socialtjänsten besökte familjehemmet en gång per halvår. Rikard anser inte att han haft någon kontakt med sin familjehemssekreterare under uppväxtåren. Han beskriver hur han önskar att kontakten med familjehemssekreteraren skulle ha varit och varför han inte pratade med henne: *"Familjehemssekreteraren behöver träffa barnen ofta. Nu var det för sällan för att vi skulle ha fått en relation. Om det är så att ni vill känna barnet måste ni ha tid för att träffa det oftare. Ni får svårt att förstå barnets situation genom er glesa kontakt."*

Fosterbarnens förväntningar på sin familjehemssekreterare är oftast stor. De uttrycker att familjehemssekreteraren behöver känna barnet så väl att de ska se om något inte är bra. Är rela-

tionen tillräckligt stark för att barnen ska kunna ta upp det som är problematiskt för dem? Två beskriver att det sett olika ut beroende på var de bott och beroende på vilken familjehemssekreterare de haft. I svaren finns också en dubbelhet att de tror att de kunnat ta upp det som varit viktigt samtidigt som de tycker att kontakten med familjehemssekreteraren varit för gles eller att kontinuiteten varit för dålig för att kunna utveckla en relation. Ska fosterbarnen våga ta upp ämnen som är viktiga för dem behövs en god relation mellan barnet och familjehemssekreteraren.

Ibland är saker och ting inte som vi tror att de är. Oskars familjehemssekreterare slet i många år för att få honom att öppna sig. Han var fåordig och tyst när de träffades för enskilda samtal och hon visste egentligen väldigt lite om vad han tyckte och tänkte. Vid uppföljningsintervjun pratade han i flera timmar om hur det varit att vara fosterbarn och han hade olika samband klara för sig och kunde berätta många tydliga minnen från tiden före placeringen. Han hade också dragit egna slutsatser av olika händelser och skapat en egen bild av hur det hade varit och hur olika skeenden och beslut under placeringen påverkat honom. Kanske behövde han tid och distans för att orka och kunna berätta sin egen historia. Vi kan hoppas att han haft glädje av den information och försök till kontakt som familjehemssekreteraren gjorde, men det var inget han nämnde. Möjligtvis kunde vi få en indirekt bekräftelse, eftersom han var så villig att dela med sig av sina erfarenheter.

Kontinuitet och relation, en förutsättning för att kunna prata om viktiga saker

Kunde du ta upp det som var viktigt?

	Antal	Procent
Ja	23	40
Nej	24	41
Ej svar	11	19
Samtliga	58*	100

* Två personer uppger att det var olika i de två hem de vistats i, därför har vi registrerat båda svaren.

Har fosterbarnen kunnat ta upp det som varit viktigt? Här beskriver flera att de önskat ha samma familjehemssekreterare över tid. Många kan beskriva de svårigheter som blir i och med att det är så stor personalomsättning inom socialtjänsten. Detta är självklart extra komplicerat eftersom vi arbetar med barn och ungdomar, som många gånger befinner sig i svåra livssituationer. De betonar både kontinuiteten och en bra relation till ”sin” familjehemssekreterare som en trygghet och förutsättning för att de ska kunna prata. De vill att familjehemssekreteraren ska känna dem så bra att hon/han kan se om de mår bra eller dåligt. Att vi kan se vad de barnen behöver, att vi frågar och ser deras behov.

Axel anser att en familjehemssekreterare som följer barnets utveckling och ärende över tid borde se om något inte stämmer.

Det fosterbarnen beskriver är en relation och vikten av den. De är medvetna om betydelsen av en relation och kan se att de under placeringen agerat olika beroende på hur relationen har sett ut. För att våga berätta och känna trygghet måste en relation finnas. Ovanstående tabell visar att 24 ungdomar anser att de inte kunde ta upp det som varit viktigt och angeläget med sin familjehemssekreterare.

Dagny säger att: "Någon hade behövt våga tränga igenom min attityd, sett mig och kanske sagt åt mig att jag behövde hjälp."

De beskriver det svåra i att ständigt byta kontakter även om de blivit bra behandlade. Det är jobbigt att dra samma historia många gånger för nya personer.

Bengt beskriver hur det ständiga bytet av familjehemssekreterare fick honom att sluta lyssna: *"Det kändes konstigt att varje gång prata med en okänd om hur man hade det. Jag tröttnade och ville få besöken överstökade och lyssnade inte."*

Stå på oss, som familjehemssekreterare

Ett annat ämne som kommit upp i flera intervjuer är det viktiga i att vi som familjehemssekreterare står på oss om vi ser att något är dåligt för fosterbarnet. I några av intervjuerna vet vi att familjehemssekreteraren ansträngde sig för att föra fram sin åsikt, men lyckades ändå inte stoppa händelseutvecklingen.

Chris flyttade som tonåring till sina farföräldrar, men besökte varje helg endera sin mamma eller sin pappa. Han tycker att han fick bestämma för mycket eftersom det var hans beslut att åka till föräldrarna. Konsekvensen som han ser i dag är att det bara blev jobb i familjehemmet och inget roligt. Chris tycker att vi skulle ha bestämt att han varannan helg skulle ha stannat hos farföräldrarna i familjehemmet.

Erica kan berätta om vad glad hon är att alla vuxna var överens och höll fast vid det som de ansåg fel. Hon placerades som 16-åring i familjehem på grund av missbruk och familjekonflikter. En period hade hon sällskap med en äldre man med missbruksproblem. Alla vuxna i hennes närhet samt familjehemssekreteraren motsatte sig denna relation. Under intervjun uppger hon att hon är mycket nöjd med att vi var så tydliga och konsekventa för det hjälpte henne att ta sig ur den destruktiva relationen.

Det är inte alltid enkelt att stå på sig som familjehemssekreterare, eftersom det samtidigt är viktigt att ta hänsyn och lyssna till

fosterbarnet. Det finns en påtaglig risk för att den unge kan känna att han inte kan påverka sin situation eller är delaktig i beslut om vi inte lyssnar och diskuterar med honom och de olika parterna. Detta är en viktig men svår balansgång för en familjehemssekreterare.

Ställa raka frågor och säga som det är

Flera ungdomar beskriver att de upplever att familjehemssekreteraren lindar in sina frågor och sina förklaringar till placeringen eller till olika saker som händer under placeringstiden. De anser att det ibland är svårt för familjehemssekreteraren att vara rak och tydlig samtidigt som fosterbarnet har ett behov av tydlighet för att förstå. Några önskar att vi ska upprepa våra förklaringar, så de får en möjlighet att ta in svåra känslomässiga upplysningar och kunna smälta dem för att vid ett senare besök kunna ställa följdfrågor. Andra intervjuade beskriver att de i perioder upplevt familjehemssekreterarens besök som jobbiga och att de tycker att vi tjarar om samma saker. De beskriver hur de deltar vid samtal samtidigt som de stänger av och tänker på annat.

Alice har sedan 12 års ålder varit placerad hos sina morföräldrar. Hon tycker det var bra att hon blev placerad hos dem, men är kritisk till hur hon blivit bemött av familjehemssekreterarna. De skulle ha pratat mer med alla. Hon var klar över hur det var med mamma redan när hon var fem år. Under sin uppväxt har hon tagit hand om sin mamma och spolat ned knark när polisen kommit. Det var ingen som pratade med henne om mammans knarkande utan kallade det lite jobbigt. Alice tycker det skulle ha varit mer öppenhet och samtal med alla om vad som var bra och vad som var dåligt. Hon upplevde det som om de vuxna var rädda att prata om deras tillvaro, men alla barn är medvetna om vad det handlar om.

Erling, som var placerad och växte upp i ett släktinghem, säger att en granne som han hade en nära relation till var den som rakt på sak berättade om hur saker förhöll sig med mamman. Familjehemsmamman lindade mer in beskederna. Erling tycker det var bra att få veta sanningen, som ändå kommer fram förr eller senare. För honom blev det ibland svårt

att inte veta vad som hänt eller vad mamma gjort, när kompisarna frågade honom om det var hans mamma det stod om i tidningen? Att han visste gjorde honom förberedd på att tackla sådana situationer.

Att som familjehemssekreterare inte direkt berätta för familjehemmet

Några av våra 56 intervjuade före detta fosterbarn har erfarenhet av att de berättat något i förtroende för sin familjehemssekreterare, som sedan fört det vidare till familjehemmet.

Cecilia berättade i förtroende för sin familjehemssekreterare om att hon ville flytta från familjehemmet. För hennes del var inte planerna på att flytta så djupa, men familjehemssekreteraren berättade direkt för familjehemmet. Cecilia kände sig sviken av sin familjehemssekreterare. När hon sedan ringde för att prata med honom, hade han slutat.

Det är viktigt att kunna ta emot förtroenden och att tala med fosterbarnet om vad barnet vill att familjehemssekreteraren ska göra med informationen och att inte göra något utan att barnet får veta vad familjehemssekreteraren tänker göra. Det går att ta det lite lugnt, att inte agera för snabbt utan försöka låta fosterbarnet vara delaktigt för att tillsammans så småningom prata med familjehemmet. Familjehemsföräldrarna behöver ha kunskap om barnets bekymmer för att kunna ge barnet det stöd som det behöver. Samtidigt måste familjehemssekreterarna handskas varsamt med de förtroenden de får av fosterbarnen.

Fosterbarnens önskemål och rekommendationer om hur familjehem ska vara

Intervjupersonerna beskriver vikten av bra familjehem med människor som man kan lita på. De som bott i mindre bra familjehem tycker att vi ska utreda ordentligt och gräva i deras bakgrund. Vi ska lära känna familjehemmen så att vi inte väljer olämpliga familjehem. Några fosterbarn tycker att den viktigaste

egenskapen för ett familjehem är att de ska ha tid och kunna lyssna på barnen. Samtidigt ska de ha möjlighet och resurser för att sysselsätta de barn som placeras. Flera påpekar att de inte ska vara för stränga och fyrkantiga. De ska känna till fosterbarnets historia och ta hänsyn till den.

Karl som varit utsatt för våld i ursprungsfamiljen säger: "Det är viktigt att vi berättar om hur barnens situation varit och hur de mår." Utifrån tidigare erfarenheter reagerade han aggressivt om familjehemmet var hårt och strängt. Han tycker att familjehemmet borde ha hanterat barnen mildare utifrån kunskapen om bakgrunden.

Två personer beskriver det svåra i att göra rätt som familjehem och att de i den funktionen måste vara oerhört lyhörda.

Ingvar placerades som tonåring och var placerad i cirka två år. Han beskriver att det han framförallt uppskattade var att familjehemmet respekterade hans privata fält, hans behov av att behålla sina tankar och känslor för sig själv. Han var inte van att visa känslor och vågande inte släppa någon för nära. Familjehemmet såg, förstod och respekterade hans gränser. De frågade ibland och visade att de fanns till hands.

Vera omplacerades när hon var elva år och hamnade i ett familjehem, där hon upplevde att hon hade svårt att veta hur hon skulle vara. Detta gjorde henne osäker, varför hon valde att mest vara på sitt rum. Hon hade önskat att någon hade tagit sig tid att komma in, sitta ned och prata. Familjehemsföräldrarna gjorde inte det. "De trodde väl att jag ville vara ensam", säger Vera i dag.

Exemplen visar hur svårt det kan vara för familjehemsföräldrarna att göra det bra för barnet, att både respektera barnet, att fråga barnet om det vill prata och visa att de finns tillgängliga för samtal om barnet behöver och vill det.

Vikten av att familjehem har en respektfull hållning till biologiska föräldrar inför barnen.

Flera fosterbarn beskriver hur svårt det blir för dem när inte familjehemsföräldrarna är respektfulla i sitt förhållningssätt till de biologiska föräldrarna. De känner en stor lojalitet gentemot sina biologiska föräldrar och de vet oftast väl vilka brister dessa har. De vill inte att familjehemmen skall prata nedsättande eller värderande om deras biologiska föräldrar. Fosterbarnen upplever det som en nedvärdering av dem själva som personer och det kan ibland leda till hastiga impulsstyrda handlingar, när de känner att de fått nog.

Den femtonårige Henrik som var placerad i sin tidigare kontaktfamilj i åtta år berättar: Han hade det för det mesta bra i sitt familjehem men det som inte var bra var att de pratade så negativt om föräldrarna, som hade missbruksproblem. Han ville inte höra om det så ofta. Han visste det ändå och de var inga dåliga människor för det. En gång blev han tvärarg och cyklade därifrån hem till sin pappa.

Henrik vägrade flytta tillbaka till familjehemmet utan kom efter utredning att flytta tillbaka hem till sin mamma. Det han beskriver är att det är viktigt att skilja person från handling.

Även om människor kan ha ett dåligt beteende innebär det inte att vi får kritisera personen utan försöka att hålla oss till saksfrågan. Även om man som familjehemsförälder lider med barnet som blir sviket är det ändå viktigt, att samtidigt som man bekräftar barnets känsla, också har en positiv inställning till de biologiska föräldrarna.

Vikten av att familjehem står ut under lång tid

Flera ungdomar berättar om familjehem som står ut och finns kvar under lång tid för dem. De ser det som ett bevis på att familjehemmet tycker om dem.

Beatrice placerades som treåring på grund av biologiska föräldrarnas drogmisshand. Hon beskriver att hon känt sig som en i familjen och inte sett sig som fosterbarn. Hon har haft kontakt med sin biologiska släkt, även om en av föräldrarna dog, när Beatrice var liten. Hon beskriver en stökig tonårsperiod, när hon inte som tidigare kunde prata med sina familjebemsföräldrar utan reagerade ut. Hon placerades en kort tid på en utredningsinstitution innan hon kom tillbaka till familjehemmet. Hon beskriver att hon såg det som ett bevis på att de tyckte om henne, att de fanns kvar och att hon kunde återvända dit. Hade hon inte blivit placerad på utredningsinstitutionen en kort tid tror hon att det i längden kunde ha blivit en placering till ett annat familjehem. Hon ser dem i dag som sin familj.

Det Beatrice beskriver är ett familjehem som stod ut och fanns kvar som en självklarhet efter en kortare placering på en institution, som gjordes för att bryta hennes negativa beteende. För henne blev detta också ett uttryck för att de verkligen brydde sig och tyckte om henne. Hon bekräftades i att hon var en del av familjen.

Avslutning av vården

Kunde du ta upp det som var viktigt?

	Antal	Procent
Ja	37	66
I viss mån	6	11
Nej	6	11
Ej svar	7	12
Samtliga	56	100

Vårt samhälle har förändrats, ungdomar är unga under längre tid. De prövar sig fram med olika arbeten och med att resa utomlands. De återvänder ofta hem för att efter en tid påbörja nya äventyr. De flesta ungdomarna har en grundtrygghet att alltid kunna vända hem för stöd och uppbackning. Detta är inte lika självklart för den som varit fosterbarn. Socialtjänsten i Karlstad

avslutar sina placeringar sista augusti det år den unge tar studenten. En del av ungdomarna har tryggheten att kunna återvända endera till sin biologiska familj eller till familjehemmet, men många saknar denna möjlighet. Hur blir det praktiskt för dem? Hur nöjda är de? Har de fått den hjälp de behövt? I ovanstående tabell ser vi att sex svarat nej på frågan om utflyttningen har skett planerat. Vi ska titta närmare på dem, men också titta närmare på dem som är nöjda med utflyttningen och de få som i samband med avslutning endera fått bo kvar ett extra år i familjehemmet eller där familjehemmet via oss haft ett avslutande uppdrag, som kontaktfamilj.

Flytten från familjehemmet skedde inte planerat

Av de sex som svarat nej på frågan om utflyttningen skedde planerat var alla i tonåren när de flyttade. Tre ungdomar fick flytta på grund av att familjehemmet inte var bra. Det blev en snabb utflyttning, ofta initierad av oss, när det hänt något i familjehemmet. Socialtjänsten har stöttat ungdomarna i olika hög grad. De andra tre tog saken i egna händer och flyttade hem.

Lena placerades som sextonåring i sina yngre syskons kontaktfamilj. Efter två år i familjen försökte familjehemspappan utnyttja Lena sexuellt och placeringen avbröts omedelbart. Lena som gick i gymnasiet ville gärna fullfölja sina studier och hon beskriver hur vi stöttade henne genom eget boende med socialt kontrakt och ekonomi. Detta gjorde det möjligt för henne att bo kvar och studera klart på orten där hon tidigare bott. Hon fick också en kontaktperson, som hon fortfarande har kontakt med samt tio timmars terapi för bearbetning av händelsen.

Dagny placerades som tolvåring i ett familjehem, där hon kom att bo i sex år. Placeringen avbröts av socialförvaltningen, eftersom familjehemmet hade egna problem. Dagny kan beskriva hur hon i dag skulle ha önskat mer hjälp och stöd från socialtjänsten, när familjehemspaceringen inte längre fungerade. Själv ser hon att hon kanske hade behövt en kontaktperson som hjälpt henne. Hon har i dag kontakt med sina biologiska föräldrar, men de

har inte förmåga att stötta henne. Hon beskriver sin ensamhet och att hon är utlämnad till sig själv.

De tre som flyttat hem till någon av sina biologiska föräldrar har följts upp av socialtjänsten. Familjehemssekreterarna har lyssnat på dem och de känner att de kunnat påverka sitt fortsatta boende. Här har det trots allt blivit en bra avslutning som fosterbarnen är nöjda med.

Två av fosterbarnen, där hemflyttningen var planerad, beskriver hur de önskar att socialtjänsten mer aktivt hade stoppat deras planer på att flytta från familjehemmet eller bromsat och planerat utflyttningen mer noggrant tillsammans med dem. i dag kan de se behovet av att planera, men frågan är om det varit möjligt att stoppa dem i det skedet.

Familjehemssekreteraren lade enligt uppgifter ur akten ner mycket möda och tid för att förhindra en för snabb flytt från familjehemmet för Sven. Hon försökte att komma åt grundproblematiken mellan familjehemspappan och honom. Till slut tillsattes en kontaktperson som stöd, när Sven flyttade till egen lägenhet, men den fick han inte mycket hjälp av. I intervjun är grundproblematiken fortfarande aktuell och det finns en önskan från Sven om en bättre relation till familjehemspappan. Denna önskan upptar stora delar av intervjun, men samtidigt ser han ingen möjlighet att själv bidra till att förändra den relation som finns.

Förlängd tid i familjehemmet

Av de 56 intervjuade har bara fem fått förlängd placering. De beskriver alla hur värdefullt det varit för dem. De kan beskriva hur de själva fått bestämma takten i flyttningen till eget boende. Trots detta kan en av personerna beskriva hur han fick ångest av ensamheten i lägenheten och under en period drack kraftigt. En ungdom fick placeringen förlängd ett år för att gå en ettårig specialiserad påbyggnad på sin grundutbildning.

Karin bodde sedan tre år tillbaka i sitt familjehem. Hon blev som 19-åring gravid och ville flytta till eget boende. I samband med att hon behövde ekonomisk hjälp till hyra och uppehälle sökte hon socialbidrag. Integrations- och försörjningsenheten (IFA) påbörjade då en utredning om vårdnadsbavarens möjligheter att ge ekonomisk hjälp till Karin. Detta blev komplicerat eftersom hon blivit placerad som tonåring på grund av relationsproblem och hon och biologiska mamman hade börjat få en bättre relation till varandra under den pågående placeringen. Den goda processen mellan dem äventyrades genom detta, därför bestämde hennes familjehemssekreterare att familjehemmet skulle få behålla sin ersättning under en tid och ansvara för ekonomin och bli ett stöd som kontaktfamilj åt Karin under tre månader.

Andra kan beskriva hur de fått bo kvar i sina familjehem, utan socialtjänstens inblandning, och att de mått gott av att slippa pressen att flytta. De har fått flytta i sin egen takt. En person beskriver hur han gjorde som de biologiska barnen i familjen. Han flyttade lite i taget till familjehemmets övernattningslägenhet för att så småningom få överta lägenheten. Några har flyttat, men med löfte från familjehemmet att de får flytta tillbaka om det inte fungerar. Några av de intervjuade tycker att de skulle ha fått bo kvar längre eller att socialtjänsten skulle ha haft en uppföljande kontakt, när fosterbarn flyttar hem. En person beskriver hur han bestämde sig för att flytta hem till mamma, eftersom hon fått en mer ordnad situation. Han var placerad hos en släkting, som hjälpte honom mycket med skolarbetet. När han flyttade hem efter halva gymnasietiden blev det ingen ordning på skolarbetet så i dag har han ingen gymnasiekompetens. Han ångrar nu att han flyttade tillbaka och önskar att socialtjänsten följt upp situationen, så han kunde ha haft möjlighet att återvända till familjehemmet.

Bengt önskar att vi gjorde tydligare och bättre avslut och han föreslår att vi i samband med placeringens avslutning skulle kunna gå igenom den utredning som ledde till insatsen. Det skulle för honom ha varit "ett avstamp, att nu är den här delen avklarad och det är dags att gå in i nästa fas".

Etablering efter avslutad vård

Familj och bostad

Familjesituation och bostad

Familjesituation	Lägenhet/hus	Inneboende	Biologiskt hem	Familjehem	Samtliga
Ensamboende	29	2	5	5	41
Sambo	14	1	0	0	15
Samtliga	43	3	5	5	56

Vid intervjutillfället lever majoriteten av ungdomarna, eller 41 av dem (73 procent), som ensamstående. Det kan bero på att majoriteten av de intervjuade bara är drygt 20 år. 15 ungdomar (27 procent) är sambo. De flesta, 43 ungdomar (77 procent), bor i egen bostad, främst lägenhet och några få bor i villa. Fem av de 56 före detta fosterbarnen är under 18 år, när intervjun görs. Fyra av dem har flyttat tillbaka till och bor hos någon av sina biologiska föräldrar. En är adopterad av sina familjehemsföräldrar och bor kvar hos dem. Ytterligare fem ungdomar bor kvar i sitt familjehem eller i sin biologiska familj, även om de är äldre än 18 år. Några få, tre personer, bor i inackorderingsrum eller delar lägenhet.

Sysselsättning efter avslutad placering

Etablering efter avslutad placering

	Antal	Procent
Utbildning	21	37
Arbete	22	39
Arbetslös	9	16
Föräldraledig	2	4
Vet ej	2	4
Samtliga	56	100

Vinnerljung (1996) skriver i sin bok *Fosterbarn som vuxna* att resultaten om fosterbarns skola/utbildning berör grundläggande frågor om försörjningsmöjligheter, normalisering och integrering i vuxen ålder. I alla jämförelser med normalpopulationen utom två äldre studier kommer fosterbarnen till korta. Hur har det gått för de före detta fosterbarnen i våra intervjuer efter avslutad placering? Har de kommit in i arbetslivet och har de egen försörjning? Av våra 56 intervjuade har 22 (39 procent) arbete och 21 (37 procent) studerar. Av dem som studerar går två kvar på högstadiet och fyra på gymnasiet. 14 har inte fullföljt sin gymnasieutbildning. Sammanlagt 36 ungdomar (72 procent) har tagit studentexamen och sex av dem läser på universitet. Det är ett bra resultat. Flera uppger också att de eventuellt vill börja studera när de blivit lite äldre. En klar majoritet 43 av de 56 intervjuade före detta fosterbarnen arbetar eller läser. Att många arbetar får ses som ett bra resultat. Flera av dem har gått yrkesutbildningar på gymnasiet och sedan fått arbete inom sitt verksamhetsområde, som till exempel fordonsmekaniker, plåtslagare eller elektriker. Nio är arbetslösa och av två memos framgår inte vad de intervjuade sysselsätter sig med.

Huvudsaklig försörjning

Försörjningskälla

	Antal	Procent
Arbetsinkomst	22	39
Studiemedel	6	11
Annat	9	16
Socialbidrag	5	9
Föräldrapenning	2	4
>18 år	5	9
Vet ej	7	12
Samtliga	56	100

En stor grupp, 22 ungdomar försörjer sig på sitt arbete och sex universitetsstudenter på studiemedel. Fem ungdomar under 18 år som bor hemma och läser på högstadiet eller gymnasiet har barnbidrag eller studiebidrag. Nio ungdomar försörjer sig på annat sätt. Någon är sjukskriven, några har aktivitetsersättning och en arbetar eller går en kurs eller kompletterar sina betyg på kommunala vuxenutbildningen med hjälp av aktivitetsgarantin. De har en låg ersättning och klarar sig ekonomiskt genom att ha en sambo som har lön, någon bor kvar i familjehemmet och någon söker ibland kompletterande socialbidrag.

Majoriteten av de intervjuade är nöjda med sina liv. De kämpar på och har drömmar och idéer om vad de vill göra i framtiden. De drömmer främst om ett arbete, familj med barn och ibland om ett eget hus på landet. Ungdomarna har en tilltro till sin förmåga och en förhoppning om att det ska gå bra för dem. De har kommit olika långt i sin bearbetning av vad de varit med om och de har olika inställning till det. En del vill glömma och gå vidare medan andra vill reda ut och få veta. En del anser att det de upplevt gör dem till den de är i dag och att de är nöjda med det.

Tillhörighet i dag som vuxna

Ålder vid första placering och upplevd familjetillhörighet vid intervju-tillfället

	Biologisk familj	Familjehem	Båda	Ingen/annan	Samtliga
-2	1	8	1	0	10
3-7	2	5	5	1	13
8-12	5	3	1	3	12
13-16	8	5	3	1	17
17-	3	0	1	0	4
Samtliga	19	21	11	5	56

Som vi tidigare nämnt beskriver många av de intervjuade hur viktigt det är att känna tillhörighet till en familj, att få känna trygghet. De kan beskriva hur gott det är att villkorslöst tillhöra en familj. Om de sedan får möjlighet att ha kontakt med sina biologiska föräldrar, som i sin tur ger dem tillåtelse att bo i ett familjehem, då har de en bra grund för en god tillvaro. Hur ser det ut bland de vi intervjuat? Har de en känsla av att tillhöra en familj, oberoende av om det är den biologiska familjen eller om det är familjehemmet, som de kan vända sig till vid behov, när familjehemsvården upphört? Att ha ett vuxenstöd, när man går ut i livet får ses som något viktigt för den unge.

21 ungdomar har sin tillhörighet enbart i familjehemmet och här ingår de fem, som är adopterade av sitt familjehem. 19 hade sin tillhörighet i den biologiska familjen.

11 tycker att de har en tillhörighet i både den biologiska familjen och familjehemmet. De är nöjda med det och vänder sig till olika familjer beroende på vilken hjälp de behöver.

Daniel beskriver hur han vänder sig till sin biologiska mamma när han pratar känslor, men till familjehemmet, när han behöver praktisk hjälp.

Ulla var bara några månader när hon placerades i familjehem. Hon tror att hon blev extra väl mottagen och välkommen eftersom hon var den första flickan i den närmaste familjekretsen. Hon har alltid känt sig älskad, som deras barn. Hon ser i dag familjehemsföräldrarna, deras barn och släkt som sin ”riktiga” familj.

Två säger att de har andra de lutar på och tyr sig till. För den ene är det en sambo och för den andre en pojkvän. Den enda kontakt de har med sin släkt är viss kontakt med en faster och ett fostersyskon, som också är kusin. Vi får hoppas att de finns kvar över tid även om deras relationer med sambo/pojkvän skulle ta slut. Detta för att de inte ska stå helt utan stöd från anhöriga. Båda uttryckte samma längtan efter att höra till en familj och sorg över att inte göra det. De var båda besvikna över att inte familjehemmet fanns kvar för dem som en familj och en trygghet i deras liv. De hade varit placerade under lång tid, den ene i ett släktinghem och den andra i ett familjehem.

Vera som placerades som sjuåring har i dag mycket lite kontakt med sitt familjehem och det är hela tiden hon som får ta kontakt. Hemmet hade flera placerade och var i perioder jourhem. Vera säger att hennes biologiska föräldrar inte förstår henne och hon inte dem. Hon önskar att hon blivit placerad i en familj som velat ha barn, men inte kunde få några egna. Hon hade velat bo i en familj med värme och som var mera tillgänglig känsломässigt.

Tre anser sig inte ha någon familjetillhörighet, men de har kontakt med sina biologiska föräldrar. De träffar dem och umgås med dem men ser dem inte som något speciellt stöd eller som en tillgång om de skulle behöva hjälp. Alla tre är placerade efter åtta års ålder och två av dem är omplacerade. De beskriver andra människor som viktiga för dem speciellt kontaktpersoner och kompisar. Som vi tidigare konstaterat har tio placerats före tre års ålder, och av dem känner åtta att de har en tillhörighet i familjehemmet. En av dem har tillgång både till sin biologiska släkt och till sitt familjehem. Den tionde, Fanny, har sin tillhörighet hos mormor, vilket ju är en del av hennes biologiska släkt. Samtidigt beskriver hon att hon har kontakt med sitt familjehem, men känner sig utanför och hon upplever inte en anknytning till familjehemmet. Hon har inte träffat sin biologiska pappa och umgängestillfällena hos mamma var ofta uppslitande och otrugga.

Vi kan fundera på varför inte Fanny knöt an till sitt familjehem? Det vi vet är att Fanny levde sina första år under otrugga förhållanden, som kvarstod under umgängestillfällena. Familjerna kunde inte samarbeta och den biologiska föräldern accepterade aldrig sin dotters placering. Flera av dessa faktorer försvårar utfallet av en placering enligt Barn-i-kris-projektet. Samtidigt så bekräftas deras slutsats av vårt material att ju yngre barnen är desto större möjlighet att få en ömsesidig anknytning mellan barn och familjehem. Samtidigt bör man påpeka att det även kan vara andra faktorer än placeringsålder som påverkar denna klara tendens. För de barn som placeras som mycket små har livsförhållandena i allmänhet varit så dåliga att socialtjänsten inte sett någon möjlighet att arbeta med hela familjens rehabilitering och samtidigt garantera ett skydd för barnen. Det extrema utgångs-

läget påverkar naturligtvis också barnens förmåga att senare utveckla en god kontakt med de biologiska föräldrarna särskilt om stödet till dessa har avtagit i samband med att omhändertagandet skedde.

Inställning till att ha varit placerade

Hur tror du ditt liv sett ut om du inte blivit placerad?

	Antal	Procent
Bättre	1	2
Ingen skillnad	4	7
Sämre	38	68
Ej svar	13	23
Samtliga	56	100

En av de första reflektionerna som socialarbetargruppen gjorde var att det fanns så lite bitterhet hos dem vi intervjuade. Majoriteten hade stor förståelse för att de blivit placerade. 38 gjorde den bedömningen att deras liv skulle ha sett sämre ut om de inte blivit placerade. Denna slutsats drog de utifrån kamrater eller syskon som bott kvar hemma och som det gått dåligt för. Flera beskrev att placeringen varit livsavgörande på ett positivt sätt för dem.

Erica som placerades som tonåring på grund av familjekonflikter och eget drogmissbruk beskriver att hon tror att det varit tveksamt om hon levat i dag om hon inte blivit placerad. Hon säger: "Jag hade svårt att orka med livet och funderade på självmord."

Anna som placerades som tonåring i två kortare perioder i samma familjehem, efter familjekonflikter som även innehöll våld säger "att hon inte tror hon överlevt mentalt om hon inte kommit till familjehem".

Åsa placerades som trettonåring och var först placerad i jourhem innan hon kom till sitt familjehem, där hon bodde i åtta år innan hon flyttade till eget

boende. Hennes svar på frågan hur hon tror att hennes liv sett ut om hon inte blivit placerad blir. "Jag hade inte funnits, inte klarat av det."

Även de som inte haft det bra eller inte knutit an till sitt familjehem, som Fanny, kan se det nödvändiga i att ha varit placerad. Fanny som placerades innan hon fyllt ett år säger att den "riktiga lyckan" finns inte för familjehemplacerade barn - de saknar något hela livet – det finns inga riktiga föräldrar. Hon kan samtidigt konstatera att "jag hade inte levt i dag om jag inte blivit familjehemsplacerad."

De fyra som inte tycker att det gjort någon skillnad för dem är alla tonårsplaceringar, tre av dem har placerats efter sexton års ålder.

Olivia till exempel placerades som sjuttonåring i ett familjehem efter ett självmordsförsök och bodde drygt tre år i familjen. Hon har tänkt många gånger på hur hennes liv skulle ha varit om hon inte blivit placerad. Hon vet inte men tror att i slutänden skulle det nog ändå ha blivit bra.

Åke är den ende som tycker att det varit bättre om han inte blivit placerad. Åke, som var åtta år när han placerades, tycker att den familjehemssekreterare som placerade honom borde lämna sitt uppdrag. Hon gjorde helt fel som placerade honom i den familjen. Han hade velat bo kvar hemma och förstod aldrig anledningen till placeringen. Han tror att hans föräldrar berättade det, men kommer inte ihåg.

Flera intervjuade tycker att de skulle ha placerats tidigare och en del säger att de gick och väntade på detta.

Till exempel Karl som var tio år när han placerades säger att han tyckte det var bra och att han väntade på det. Mamma slog honom och pappa drack och bråkade.

Inställning till att bli intervjuad

Hur var det för dig att bli intervjuad?

	Antal	Procent
Bra	42	75
Varken eller	2	4
Ej svar	12	21
Samtliga	56	100

I 12 intervjuer har vi inte kunnat utläsa i våra memos om de intervjuade har svarat på frågan. 42 av de intervjuade svarade att det var bra att bli intervjuad. Många berättade att de gick med glädje till intervjun. Flera tyckte att det var bra att vi vill lära oss av dem. De uppskattade att vi vill lyssna på deras berättelse och hoppades att det de förmedlade kan komma barn tillgodo som är placerade i dag. Eftersom vi i samband med avslutningen av placeringen talar om att vi kommer att höra av oss om cirka två år, händer det att de har väntat på vårt brev eller samtal och redan tänkt igenom vad de vill förmedla till oss. De ser det som att vi bryr oss och vill veta hur det varit för dem. Vi trodde när vi skrev samtalsguiden till ”Att lära av fosterbarn” att det för de intervjuade kunde få en positiv effekt att få berätta sin historia. En del säger i intervjun att det stärkt dem eller gett dem upplevelser som de inte tänkt på tidigare.

Bosse som var placerad en tid i sina tonår säger att det är ”en jätke bra grej” att lyssna på honom. Han har aldrig suttit ned och summerat sitt liv bitills med någon annan. Han var styrkt och nöjd över intervjun och tyckte att han tänkt en hel del under samtalet.

Frank som tillsammans med sin bror har varit placerad vid två tillfällen i sin släkt, säger att han har ett sug efter mer information om sin tid som familjehemsplacerad. Han vill läsa sina journalanteckningar. Han har ett behov av att prata om vad han varit med om och är med om just nu. Frank har lärt sig att stänga in sina tankar och inte säga dem till någon. Intervjun blev en möjlighet för honom att prata om sina tankar och erfarenheter.

Dagny placerades som 12-åring i familjehem och det blev ingen bra placering för henne utan den avbröts hastigt efter ett oanmänt hembesök av oss. Hon kom till intervjun för hon ville berätta även om det var smärtsamt för henne. *Dagnys första reaktion var att inte låta sig intervjua. Hon tyckte hon hade dåliga saker att berätta. Efter att ha pratat med kompisar och bekanta ändrade hon sig. Vännerna hade stöttat henne och sagt att självklart skall hon berätta hur hon haft det och "Vad bra att socialen vill höra och lära." Hon var därför entusiastisk och såg fram emot att träffas och berätta.*

De två som svarat att intervjun inte betytt något speciellt har lite olika synpunkter.

Johan var placerad ett halvår som tonåring. Han var placerad utifrån familjekonflikter med inslag av våld. Han tyckte inte det var något speciellt att bli intervjua.

Karl däremot som placerades som tioåring och som har en omplacering bakom sig, han tycker att det är jobbigt att tänka tillbaka, som han gör under intervjun. Han gör inte det annars. Efter intervjun tror Karl att han kommer att gå vidare och fortsätta hantera nya situationer utan att tänka på samtalet.

En klar majoritet (75 procent) av fosterbarnen tycker att det varit bra att bli intervjua. De ser det som en möjlighet att få berätta vad de varit med om. Förutsättningarna är väldigt olika för dem, många har varit placerade större delen av sitt liv och andra endast en kort period. En del kände sig inte som fosterbarn, men vill ändå berätta för att hjälpa andra. För andra har det varit viktigt att berätta för oss eftersom de har dåliga erfarenheter och de vill förmedla dem med förhoppning om att vår kunskap ska hjälpa andra barn. Flera återkommer till att de i det vanliga livet inte pratar om att de varit placerade och att det känns bra att få göra det med någon som känner till deras historia.

Fallbeskrivningar: Att känna sig avvisad och skamfull

En del förhållanden som kommer fram under intervjuerna är svårfångade och endast halvt uttalade. Det gäller de djupare emotionella och existentiella dimensionerna som rör barnets upplevelse av sitt eget värde och existensberättigande. För att ge en bild av detta så redovisar vi här nedan tre mycket korta fallbeskrivningar, som i stora delar förändrats för att bevara ungdomarnas anonymitet. De visar med vilken kraft känslan av att vara oönskad och avvisad kan träffa fosterbarnet:

Linus placerades, efter en omplacering, i det familjehem som han kom att växa upp i.

Placeringstiden inramades av olika utspel från de biologiska föräldrarna vilket ledde till stora svårigheter i samarbetet de vuxna emellan. Pojken beskriver dels den lojalitetskonflikt han hamnade i genom att befinna sig mitt emellan de vuxna och dessutom osäkerheten i vad hans egna viljeyttringar kunde leda till för konsekvenser, till exempel ytterligare en omplacering. Detta medförde att han i familjehemmet höll inne med sina känslor och var angelägen om att vara till lags. Det dröjde några år innan han blev trygg och förstod att familjehemsföräldrarna fanns kvar för honom oavsett hur han själv betedde sig. Därmed kunde han påbörja en mer normal frigörelse från dem och säga ifrån hur han ville ha det. I dag finns det en god kontakt med familjehemsföräldrarna.

Vår tolkning är att skammen hos pojken, att först bli avvisad av sina egna föräldrar och sedan av det första familjehemmet, blev så kompakt och obearbetat att han inte upptäckte att fosterföräldrarna inget hellre ville än att älska honom som han var. Man kan också tänka sig att fostermamman, som själv inte kunde få barn, bar med sig en skam för detta och var väldigt känslig för det hon uppfattade som avvisning från pojkens sida. Båda saknade ett språk för att sätta ord på skamkänslorna och förstå vad som hände mellan dem. Det var ett tag snubblande nära att det blev en ny katastrofal avvisning för pojken.

I en annan intervju framkommer också kraften av skamkänslorna tydligt men det får helt andra uttryck:

Rut var placerad i ett familjehem tillsammans med sin bror. Den biologiska mamman hälsade på ibland i familjehemmet men brydde sig inte om flickan utan bara brodern. Flickan byggde upp en idealbild av mamman trots att hon gång på gång svek henne. Hon inriktade hela sin tillvaro på att få mammans acceptans. I tonåren lyckades hon få flytta till mamman som bor långt bort. Först efter att försöket leva där förstod hon att mamman inte var den hon hoppats på. Modern förde ett liv som Rut inte kunde acceptera. Hon kunde heller inte acceptera de män modern umgicks med och började då förstå att drömmen om mamman inte var realistisk." Mamma träffar inga normala människor".

Under tonåren avvisade flickan familjehemmet och såg till att få flytta. i dag ser hon familjehemmet som sitt egentliga hem och det är familjehemsföräldrarna hon lutar på. Hennes egen reflektion är att det nog varit bättre om hon som liten inte träffat sin "coola" mamma utan fått chans att anknäta mer till familjehemmet.

Den fråga vi ställer oss i dag är om vi kunnat hjälpa flickan att komma över skammen att vara så dubbelt avvisad från mamman? Hur kunde vi ha gjort om vi känt till mekanismerna med skam och den skadliga nervärderingen av den egna personen som den leder till om inte grunden till skammen medvetandegörs och bearbetas?

De svärdefinierade känslor som avvisning, ignorans eller bristande omsorgsförmåga från föräldrarna skapar, kan ge många olika resultat:

Caroline har vid intervjun egna barn, fyllt 30 och går på universitetet. Hon beskriver hur hon har en känsla av att hon saknar en bit i sig själv. Det gör sig påmint genom att hon har fobier som ibland begränsar henne socialt. Hon har också återkommande en känsla av övergivenhet och när den kommer vill hon helst fly. Hon har sökt terapi som vuxen men det har bara hjälpt delvis. Hennes känslor härrör inte till någon del från fosterföräldrarna utan de handlar om upprepade avvisningar och svek från moderns sida. Modern kränkte henne också under tonåren allvarligt. Trots att hon blivit så illa behandlad av modern bär hon på skuld-känslor gentemot henne.

Kanske skulle det ha varit en hjälp för Caroline om familjehemmet inte gett en för bra bild av mamman genom att prata om henne enbart som sjuk. Skammen från avvisning som inte medvetandegörs utan förträngs får olika uttryck ibland som kvarstående psykiska problem. Kanske skulle Caroline ha kunnat bli hjälpt i tonåren av att familjehemmet satt ord på hennes känslor i stället för att skona hennes känslor genom att tala om mammans brister som en sjukdom?

När man blivit avvisad av de betydelsefullaste personerna i ens liv, medför det att man som ung blir extra känslig för avvisning och mobbning i skolan. Sex tidigare placerade fosterbarn pratar om att de blivit mobbade under sin skoltid i intervjuerna. Det har återuppväckt känslor av att inte höra till och att inte duga.

Gustav beskriver hur han under låg- och mellanstadiet blev mobbad för sitt namn. Det blev något bättre under högstadiet, men fortfarande blev han retad och blev skrattad åt, när klassläraren läste upp klasslistan. Eftersom biologiska föräldern motsatte sig ett namnbyte upplevde han att han inte fick någon hjälp av socialtjänsten. Han drar själv slutsatsen att dessa upplevelser medverkat till att han fått svårare att ta kontakt med andra personer och att han blivit tillbakadragen.

De år vi har intervjuat fosterbarn har vi inte haft fokus på skolan och dess sociala konsekvenser. Detta kan möjligen bli ett tema som vi tar upp mer konkret under något års intervjuer, eftersom fosterbarnen troligen är känsligare för de avvisningar i form av mobbning som kan förkomma där.

Återhämtning och risker

Vad gör att fosterbarn får möjlighet att utvecklas och att de problem de haft läker och inte längre är påtagliga hinder för dem? Vi har försökt att lyssna till fosterbarnen för att förstå vad de ser som verksamt och utvecklande för dem. Men också vad de bedömer som extra problematiskt. Till detta har vi lagt de kunskaper och erfarenheter som arbetsgruppen bidragit med.

Här försöker vi oss på en kortare uppräknig av de viktiga faktorer som framkommit. Det går inte att se entydiga faktorer utan bilden är alltid sammansatt och ibland motsägelsefull. Det kanske är den enda generella kunskapen som intervjuerna förmedlar, nämligen att det inte finns ett svar som är giltigt för alla utan att varje situation och varje individ måste bedömas utifrån sina förutsättningar och sitt sammanhang.

Framgångsfaktorer

Framgångsfaktorerna ser olika ut för olika fosterbarn, men några genomgående teman finns. Det är behovet av en tillhörighet i biologiska familjen eller/och i familjehemmet. Det ger en extra styrka att kunna känna tillhörighet i både sin biologiska släkt och sitt familjehem. Som vi nämnt tidigare kan de före detta fosterbarnen ofta använda sig av sina olika familjer vid olika behov. Flera har beskrivit vikten av att ha de biologiska föräldrarnas acceptans för placeringen och för att knyta an till familjehemsföräldrarna särskilt om det är en placering som sträcker sig över en längre tid. Många beskriver också hur betydelsefullt det är för deras utveckling att ha tillgång till andra vuxna till exempel lärare eller fritidsledare som bryr sig. Många beskriver tryggheten i att placeras i slakten. De blir en självklar del och kan naturligt ha kontakt med biologiska föräldrar och andra släktingar. En annan framgångsfaktor är om fosterbarnen på något vis är begåvade och har lätt för att knyta relationer. Då lyckas de i skolan och får i högre grad stöd av andra i sin omgivning. Uthållighet hos både familjehem och familjehemssekreterare är också en positiv faktor och ett bevis för att någon tycker om dem och att de betyder något. Det är viktigt att de känner sig delaktiga och att de blir lyssnade på. Det är inte alltid de följer sina egna önsknigar, men värdet av att ha blivit hörd och sedd finns kvar hos dem. Delaktigheten gör att de själva kan göra egna aktiva val, som har en betydelse för deras egen självkänsla. Flera beskriver hur viktiga relationer är för dem och för deras egen utveckling. Här har familjehemssekreteraren en funktion att under lång tid hjälpa

fosterbarnen att hålla kvar betydelsefulla relationer, som de sedan som vuxna kan ha en relation med.

Omplaceringar kan vara av godo särskilt om det nya familjehemmet blir bra. Då kan ungdomarna ta med sig en viktig erfarenhet ut i livet. Flera omplacerade barn har som vuxna dessutom bra kontakt med sitt första familjehem och beskriver att de i dag har sin tillhörighet där.

Problemfaktorer

En omplacering kan vara en framgångsfaktor, men på samma sätt kan den vara en riskfaktor beroende på fosterbarnets situation. Här är det viktigt att vi lär oss att förstå när det kan vara bra eller dåligt för fosterbarnet. Innebär omplaceringen att den unge står helt utan stöd som vuxen kanske det är viktigare att hålla kvar den relation som finns än att göra en omplacering, eftersom uteblivet stöd i samband med utflyttning är ett problem för den unge både känslomässigt och praktiskt. Ett annat bekymmer är att inte ha kontakt med eller känna till var en biologisk förälder finns, det upplevs som en sorg för fosterbarnet. Därför är det viktigt att socialtjänsten hjälper den unge att hålla kvar de relationer som han/hon har. Detta gäller även brutna kontakter med den unges tidigare familjehem. Att vid hastiga uppbrott inte få avsluta och säga hej då beskriver flera fosterbarn som en belastning som de tar med sig ut i livet.

En släktingplacering som för ett fosterbarn kan ge trygghet och acceptans kan för ett annat barn bli konfliktfyllt och försvåra för barnet att göra egna aktiva val. Här handlar det ofta om familjer som lever i konflikt med andra släktingar, i sämsta fall med barnets biologiska föräldrar, eller som lever med familjehemligheter. Vi kan konstatera att risken att bli helt ensam är stor om inte släktkonflikterna kan lösas. Om barnet bär på en tung oidentifierad skamkänsla över att ha varit avvisad och inte får hjälp att förstå och bearbeta detta, kan det leda till att barnet får dålig självkänsla och förmåga att relatera till andra.

Sammanfattningsvis anser vi att det är viktigt att ge fosterbarnen utrymme att vara som de är och att vi har en realistisk

inställning till deras möjligheter. Familjehemssekreterare behöver dels uppmärksamma separationer extra mycket och försöka göra dem så bra som möjligt, dels få möjlighet att följa den unge under lång tid även när placeringen upphört för att vara ett stöd med kontinuitet.

6.4 Intervju på intervjun – Vad tyckte ungdomarna om "modellen"

När vi skrev första rapporten hösten 1999 diskuterade vi vilka eventuella sidoeffekter som intervjuerna kunde få för de intervjuade. Skulle intervjun ge dem en möjlighet att bearbeta och att ställa frågor om sin placering? Skulle det betyda något för dem att vi på allvar ville höra deras åsikter för att göra det bättre för dagens fosterbarn? Vi hade hypotesen att de skulle stimuleras av att bli tillfrågade och att intervjun skulle bli ett tillfälle till reflektioner som kanske aldrig annars skulle ha formulerats. Blev det så? För att försöka ta reda på det har fyra intervjuer gjorts. Syftet med intervjun beskrevs som ett sätt att följa upp några utvalda personer som tidigare varit intervjuade utifrån uppföljningen "att lära av fosterbarn". Detta för att se om intervjun i sig ger en ökad förståelse för den egna livssituationen och om den bidrar till att stärka självkänslan hos individen ifråga. Vi tog också upp frågeställningen om de velat bli intervjuade av en känd eller en okänd intervjuare, eftersom detta är en ständigt återkommande fråga inom arbetsgruppen.

De fyra som valdes var Erica, Lars, Pernilla och Cecilia. I dag är de mellan 23 och 29 år gamla. De har alla fyra uppgett att de tycker att det var bra att bli intervjuad vid första intervjutillfället. Erica och Lars blev intervjuade för nio respektive sex år sedan och Pernilla och Cecilia under år 2006 och 2007. De valdes för att de bor runt Karlstad och hade möjlighet att kunna medverka i en intervju. Vi har sökt de två som sagt att det inte spelat någon roll om de blev intervjuade eller inte, men har inte lyckats få kontakt med dem för en andra intervju. De fyra intervjuades sociala situation är i dag stabil. Tre är sammanboende och en av

dem har just fått sitt tredje barn. Hon är hemma och är föräldraledig och arbetslös. Två av dem arbetar och en studerar. Två bor i villa och två i lägenhet.

Betydelsen av intervjun

Erica och Lars upplever att de gått vidare och kommer inte ihåg så mycket av själva intervjun för över sex år sedan. De kan inte säga att den betytt något särskilt för deras utveckling. De tycker att det är viktigt att vi fortsätter att göra intervjuer och att det är bra att vi tar vara på före detta fosterbarns egen kunskap. Deras motivation för att komma till första intervjun var att de ville påverka, så att det kunde bli bättre för dem som är i familjehem i dag.

Cecilia och Pernilla som intervjuats nyligen har lättare att relatera till intervjun och sitt utbyte av den. De ville påverka vården och hoppas att det leder till bättre vård för dagens fosterbarn.

Cecilia svarar på frågan om intervjun betytt något för henne: *"Jag tyckte det var jättebra. Jag hade väntat på att bli kontaktad och hade funderat på om jag själv skulle ta kontakt. Det var så viktigt att få berätta om hur jag haft det och upplevt det i mina familjehem." Ja, man får ju reflektera, man får gå tillbaka och reflektera hur man haft det och vad man själv tyckt att socialen skulle kunna ha gjort och vad fosterfamiljen skulle kunna ha gjort och vad man själv skulle kunna ha gjort. – Ja, det var en bra grej."*

Pernilla svarar på samma fråga: *"Ja, men det gjorde den och det är ju alltid nyttigt att prata om det så där, för det blir ju en bearbetning i det hela. Det blir ju lättare, så är det med många saker. När man pratar om det och diskuterar det och får någon annans syn på det, eller någon ifrågasätter hur jag tänker, så blir det betydligt lättare. Det blir en del bearbetning eftersom man ändå har en person som ställer frågor, man funderar och tänker till lite."*

Fyra personer är ett litet urval som det är svårt att dra några entydiga slutsatser av. Det som alla fyra är eniga om är att det är

bra att vi gör intervjuerna och att vi vill lyssna till deras synpunkter på vården. För Erica och Lars har det förflutet relativt lång tid sedan de intervjuades och de har svårt att komma ihåg vad de tänkte och kände då, men båda tycker det är bra att vi gör intervjuerna och uppmanar oss att fortsätta med det. Cecilia och Pernilla beskriver det mer som ett tillfälle där de kan se tillbaka sammanfatta och reflektera. Framför allt Pernilla ser det som en bearbetning för henne. Båda drar slutsatsen att intervjun hjälpt dem att få tillfälle att reflektera över det som varit.

Är det jobbigt att bli intervjuad?

Erica och Lars har svårt att svara på frågan, då de inte riktigt kommer ihåg efter så lång tid.

Cecilia svarar: *”Nej, jag tyckte mer det var bra! Visst var det jobbigt känslomässigt och så. Jag är en känslomänniska så det blev jobbigt så sett, att prata om det. Man blev ju arg på något vis när jag tänkte tillbaka på saker och ting. Men det var en bra grej för mig i alla fall.”*

Pernilla svarar på frågan och besvarar samtidigt frågan om hon pratar om sin placering med andra: *”Nej, men det tyckte jag inte. Till en början så pratade jag inte så mycket om det, men det var väl mest för att det var jobbigt att ta tag i. För det är ändå tunga känslor. Det är en bearbetning för mig också. Man blir stärkt på något vis, här är jag i dag och det kommer att gå jättebra för mig.”*

Både Cecilia och Pernilla beskriver hur svårt det är att börja prata om sina erfarenheter och känslor av att ha varit fosterbarn. De beskriver ett inre motstånd mot att börja prata eftersom de är medvetna om att det väcker upp känslor som de måste hantera. Båda berättar att det varit viktigt att de fått börja prata som ett led i att bearbeta sina upplevelser. Uppföljningsintervjun blir en möjlighet att påbörja denna process, att våga prata om det svåra med någon som är beredd att lyssna och ta emot deras berättelse. Detta är också de erfarenheter vi har utifrån andra reflektionsprocesser. Att själva berättandet ger möjlighet till egna reflektioner och tankar som i sin tur leder till en egen bearbet-

ning. Att vi sätter ord på våra tankar och funderingar och tillsammans med en annan person kan reflektera utifrån dem.

Vill de intervjuas av känd eller okänd intervjuare?

Detta är en fråga som ibland kommer upp på våra uppföljningsdagar. Här fick vi en möjlighet att fråga, om de i efterhand hade några åsikter om det.

Erica som kände sin intervjuare säger om detta: *"Ja, du vet ju ändå hur historien har varit. Det är mycket lättare än att börja rota i någonting som någon annan inte har någon djävla aning om. För än i dag har man ju detta med sig, tycker jag. Jag läser mig än i dag, det gör jag. Jag är väldigt så där med människor. Jag släpper dem inte in på mitt liv, det gör jag inte. För mig är det i alla fall lättare än att det ska komma en ny människa och ställa frågor. Det har man varit med om så många gånger. Då läser man sig och så pratar man om väder och vind i stället. Det är enklare det."*

Lars som intervjuades av en delvis känd intervjuare säger: *"Det hade nog känts mycket annorlunda att prata med en helt främmande person. Det kändes att det var ganska skönt att jag visste vem du var från början också. Det blir mer tillit. Det hade nog varit en helt annan sak att prata med någon som man inte kände och lämna ut sig."*

Cecilia intervjuades av en för henne okänd intervjuare och hon svarar på frågan: *"Det var väl både och, att det var bra och dåligt. Jag ser det väl så att om det hade varit någon man kände så förstod ju den personen vad man pratade om, eftersom den ändå haft med en att göra. Samtidigt som det kanske hade blivit fel också. Ja, om han inte känner en och inte kan ha några förutfattade meningar och så där. Jag tyckte ju att det hade varit bra om det hade varit någon som man kände."*

Pernilla är också intervjuad av en för henne okänd person och hon svarar: *"Jo, jo men både och, fast nu har jag ändå min bild över hur det var och hur det har blivit så där. Så jag känner ändå, hade det varit en som hade varit med under hela tiden så kan det nog lätt bli att jag hade trillat i gamla tankemönster, just den jobbiga delen. Som det nu är har jag ändå en bild i huvudet själv och den är liksom min."*

Här finns det lite olika åsikter. De som blivit intervjuade av en känd person tycker att det har varit bra för det har medfört att det varit lättare för dem att berätta. De har vågat lita på intervjuaren och har gett sin historia utan att det låst sig för dem. De två som haft en helt okänd intervjuare är mer delade. Cecilia hade velat bli intervjuad av en som kände till hennes historia även om hon tyckte det gick bra att bli intervjuad av en okänd person. Rent praktiskt löstes hennes önskan med att hon efteråt fick ha ett separat samtal med två familjehemssekreterare som var med i början av hennes placering. Pernilla ser både fördelar och nackdelar med de två alternativen. Hon får beskriva sin historia på ett annat sätt, men samtidigt kan hon göra det mer förutsättningslöst. Det är ett litet material men det verkar ändå som att tre av fyra föredrar att intervjuas av någon de känner och som känner till deras historia. För dem skapar det en större möjlighet att våga prata och slippa förklara allt. Fördelen med en okänd intervjuare är att intervjuaren inte har någon egen uppfattning om placeringen utan kan ta emot den intervjuades berättelse helt förutsättningslöst. En nackdel med en okänd intervjuare är att om den intervjuade vill fråga om något eller diskutera något, så går inte det, eftersom den som intervjuar inte känner till historien.

En annan viktig erfarenhet som vi gjort under alla år är att det är lättare att motivera de före detta fosterbarnen att komma på intervju om de känner och har en relation med intervjuaren. Även om vi har en relativt stabil arbetsplats så blir det över tid en viss personalomsättning som även i framtiden leder till att den som ska intervjuas inte alltid känner intervjuaren.

Att ha varit placerad

Alla fyra beskriver ingående vad det inneburit för dem att ha varit placerade, både som egna individer och i relation till sin omgivning. Deras bakgrund upptar fortfarande en stor del av deras tankar. De beskriver också att både placeringen och familjehemmet har påverkat deras liv på ett positivt sätt. Här märks också en skillnad i de egna funderingarna och slutsatserna

beroende på hur nära själva avslutningen av placeringen är i tid räknat.

Erica som i dag inte har någon kontakt med sitt tidigare familjehem utan har en tillhörighet i biologiska familjen reflekterar en del över hur det var då och de val hon gjorde då och vad hon tänker i dag. "När man är tonåring, så tar man ju inte in allting. Man tycker - Gud vad de tjuvar. i dag ser man vilken hjälp de var, vilka underbara människor de var. De brydde sig verkligen om oss. Det har betydtt mycket för hur jag är i dag, tror jag. Mycket är väl kanske min egen vilja också men det har ändå varit till stor hjälp. Man bär med sig det. Det kommer lite då och då om man sitter och tänker tillbaka. - Men det var ju ändå så - Man märker att de ville bara väl, de ville hjälpa en och varför tog man inte tillvara på det? Det känner jag ibland."

Lars, som har sin tillhörighet i familjehemmet säger: "Jag tänker på det titt som tätt. Jag är glad över att jag kom dit jag gjorde, för de har hjälpt mig med väldigt mycket. Och sedan det att jag fick så bra kontakt med mina fosterföräldrar. De puttade mig åt rätt håll om jag säger så. De har format mig, gjort mig till den jag är i dag. Jag tycker att det är viktigt att det kommer ut rätt bild av fosterfamiljen, hur viktiga de är för ungdomarna."

Cecilia, som har sin tillhörighet i sitt första familjehem svarar på frågan om hon tänker mycket på att hon varit placerad. "Ja, det finns ju alltid, alltid varje dag liksom. Jag brukar reflektera. Jag vet en del kan ha haft det tufft liksom under sin uppväxt i fosterfamilj och jag känner att jag inte haft det så, utan jag känner det mer som att jag haft det bra, en bra uppväxt. Fast det var jobbigt mellan mig och fostermamman då under en period. Men jag känner ändå inte att jag är något katastrofbarn som hamnat på gatan. Jag känner väl att jag lyckats ganska bra."

Pernilla som var placerad inom släkten, har fortfarande sin trygghet där. Hon säger: "att jag blev placerad i sig var ju det bästa som kunde hända just då liksom. Annars hade jag ju aldrig varit den jag är i dag, så jag ser det ju bara som en jättepositiv sak."

Den bedömning vi gör är att alla fyra har en medvetenhet om vilka de är och att de inser att placeringen haft en positiv påverkan på deras liv. De uttrycker alla fyra en framtidstro och

de känner sig nöjda med sig själva, med vad de är och med vad de har blivit.

6.5 Familjehemssekreterarnas syn och erfarenheter

Förändrades familjehemssekreterarnas arbetssätt?

Arbetet med ”Att lära av fosterbarn” har som huvudsakligt syfte att förbättra arbetet på ett sådant sätt att det kommer fosterbarnen till del. Familjehemssekreterarnas förmåga att förstå situationen och arbeta på ett bra sätt menar vi är en av de viktigaste nycklarna till att förbättra fosterbarnens liv.

Kan intervjuerna ha haft någon positiv inverkan på arbetets kvalitet? De utgör trots allt en mycket begränsad del av arbetet. Varje familjehemssekreterare har i genomsnitt under åtta år bara gjort 0.8 intervjuer per år. Nedanstående sammanställning utgår från dels de frågor som vi ställt till familjehemssekreterarna och dels de anteckningar och iakttagelser som gjorts under uppföljningsdagarna varje år. Redovisningen sker i tidsföljd från 2001 till 2008. Redan vid den första årsuppföljningen våren 2001 sammanfattade en familjehemssekreterare och handledaren för gruppens räkning:

Sammantaget kan sägas att det har varit givande och engagerande att genomföra intervjuerna. Det har känts angeläget att vi tagit oss själva på allvar och tagit ansvar för att vi under en del av ungdomarnas liv varit viktiga personer och att vi ger möjlighet att genom intervjun göra denna återkoppling. Vi tycker också att vi en tid i gruppen, efter genomförda intervjuer, lyckades hålla barnperspektivet mer levande och diskussionerna handlade i ökad grad om hur olika beslut kunde påverka barnet. Under de perioder då inga intervjuer genomfördes kom barnperspektivet i skymundan. Därför behövs ständigt nya intervjuer för aktualisering av barnperspektivet.

Vid 2002 års genomgång sammanfattade familjehemssekreterarna sina upplevelser av att intervjuas såhär:

- ”Får en hel del förklaringar till det man inte förut funderat över eller inte förstått. Mycket faller på plats.
- Får energi och hopp för att man ser barnens utvecklingskraft och att det går bra för de flesta.
- Får bekräftelse på den egna betydelsen och på att man behöver mycket tid för att hålla kontakt med barnen under placeringen.
- Har mött överraskande lite bitterhet.
- Att intervjua öppnar ens sinnen.
- Spännande att få en summering av ett helt livsförlopp.”

Några av förbättringsförslagen

- Återföra erfarenheterna till kollegor som sysslar med barnavårdsutredningar framförallt i fråga om vikten av att fortsätta stödja biologiska föräldrar efter omhändertagandet och att man inte skall pressa in barnen i före detta kontaktfamiljer när de inte räcker till.
- Återföra berättelserna från intervjuerna till kollegorna som sysslar med socialbidrag, då det visar att det krävs särskilda hänsyn till före detta fosterbarn.
- Vid tonårsplaceringar, förbered den unge noga på hur det kommer att vara i familjehemmet och att vi tror det kommer att vara bra – men att man aldrig kan vara helt säker. Tåta besök och samtal med den unge i början av placeringen.
- När barn sviks av de biologiska föräldrarna – stöd familjehemmen så att de kan skilja på handlingar, oförmåga och människovärde. Annars kränks också barnet.
- Hjälp barnet att hålla kvar sin historia – använd Livsboken – ta foton, samla uppgifter.
- Barnet bär ofta på en ödestro kopplat till tankar om biologiskt, genetiskt arv; föreställningar som kan bli en själv-

uppfyllande profetia. Samtala med barnet och familjehemmet om detta.

- Barn tror att om de berättar om övergrepp kommer allt att bli värre – därför är de tysta. Det krävs stor lyhördhet och mycket kontakt med barnet för att det skall våga lita på familjehemssekreteraren. Ha uppmärksamhet på hur sådan tillit skall kunna skapas. Ta vägledning av de fortsatta intervjuerna.
- Vid släktingplaceringar finns en risk att man förlorar kontakten med släkten särskilt om konflikter mellan generationerna inte har bearbetats. Särskild utbildning för mor- och farföräldrahem kan behövas.
- Göra en checklista på allt som behöver kommas ihåg vid avslutningar. Gör också en liten ceremoni. Ge en personlig present till fosterbarnet och familjehemmet.

Som man kan se i ovanstående punkter fungerade intervjuerna ganska snart som en vägledning och stimulans för familjehemssekreterarna i arbetsgruppen. En viktig fråga var att ta itu med samordningsproblem med andra avdelningarna; bland annat med handläggarna som beslutade om ekonomiskt bistånd till de fosterbarn som flyttat till egen bostad. Handläggarna resonerade om att fosterbarnen skulle behandlas exakt lika som andra ungdomar i samma ålder. När vi sedan kunde utgå utifrån de intervjuade fosterbarnens beskrivningar blev diskussionen med berörd chef inte en kamp om åsikter och regler. Familjehemsheten kom fram till en gemensam uppfattning med chefen för ekonomiskt bistånd om att fosterbarn som går ut i vuxenlivet ofta har en så speciell situation utan ekonomiskt vuxenstöd och det måste man ta hänsyn till och bedöma från fall till fall. Ett konkret resultat blev att socialbidragshandläggarna fick speciella rutiner för fosterbarnen som bland annat innebar att oftast inte kräva de biologiska föräldrarna på ekonomisk hjälp till barnen när dessa flyttat till egen bostad. Det säger sig självt att det blir orimligt och kan drabba barnet ytterligare om socialtjänsten först berövar föräldrarna rätten att uppfostra sina barn och sedan

kräver att den biologiska föräldern skall stå för hyra och uppehälle när familjehemsvården upphör.

Gruppen som helhet blev också mer och mer trygg med själva intervjuandet. Inte minst för att man mötte så överraskande lite bitterhet och ofta såg en långt positivare utveckling hos fosterbarnen än man kunnat tänka sig. Även i de fall där berättelserna innehöll tunga inslag med mycket sorg och problem, var det nästan alltid så att de ändå innehöll positivare inslag än de farhågor familjehemssekreterarna hade haft om barnens situation och utveckling. Det som ibland gjorde mest intryck var fosterbarnens förmåga att gå vidare och ha en positiv framtidstro.

Men de årliga sammanställningarna visade också att inte alla familjehemssekreterare hade samma upplevelse. Det var olika hur familjehemssekreterarna kunde härbärgera de berättelser som var tunga. För någon infann det sig en besvärande oro både innan och efter intervjun som handlade om tvivel hos familjehemssekreteraren om hon hade ”gjort allt” eller ”gjort rätt”. Hos andra familjehemssekreterare blev processen lättare och erfarenheten kunde tas emot utan att den ledde till självkländer utan mer till nyfikenhet och lust att lära mer.

De informella diskussionerna i gruppen varierar i intensitet och djup från tid till annan. Metodhandledaren påpekade: ”Månaderna före och efter de årliga genomgångarna är diskussionerna intensiva och barnsperspektivet är mycket levande.” De insikter man får är till viss del en färskvara och riskerar att trängas ut av den oändliga ström av information och krav som dagligen möter familjehemssekreterarna.”

”Skärp er på soc. Ni har folks liv i era händer” – att handla när det behövs

Under 2004 års uppföljning blev det ett viktigt tema att diskutera hur man traditionellt såg på omplaceringar som något riskabelt som bör undvikas i det längsta. I flera fall hade intervjuerna bekräftat att det varit bra med de omplaceringar som man gjort och inte alls lett till de svåra följder som man befarat. Särskilt när

socialtjänsten varit överens med de biologiska föräldrarna hade omplaceringen gått bra.

Familjehemssekreterarna har genom intervjuerna blivit alltmer medvetna om vilken stor betydelse de har för fosterbarnen. De flesta tycker det är stimulerande, men när de inte hinner hålla den kontakt de vill eller när de inte lyckas etablera en fungerande relation med barnen kan det kännas tungt. Några värjer sig också lite mot att ta på sig det stora och långsiktiga ansvaret för dessa barn. De vill snarare ha en mer servicebetonad roll.

Genomgående har familjehemssekreterarna förstått hur viktiga de är och att barnen för det mesta vill att de skall ha mer kontakt, förtroeligare kontakt, inte byta jobb så ofta, lyssna mer på barnet och så vidare. Även om det är svårt att göra något åt personalomsättningen kan man ta ansvar för och förbereda barnet väl på förändringen och introducera den nya familjehemssekreteraren för barnet.

Att närma sig de egna emotionerna

Den som arbetar med att stödja fosterbarn kommer ofta oundvikligen i en korseld av starka känslor och motstridiga intressen. Insikten att man som familjehemssekreterare är en viktig part som måste träna sig i att läsa av och förstå meningen i vad som uttrycks även det oartikulerade, har ökat familjehemssekreterarnas intresse av att lära känna sina egna känslor och reaktioner. Man kan inte alltid vara en oberörd handläggare.

Under en uppföljningsdag diskuterade man intervjun med en kvinna som under tonåren varit omplacerad flera gånger och där familjehemssekreteraren *"tagit emot mycket ilska under åren – bett och kerövande."* Efter intervjun konstaterar familjehemssekreteraren: *"Vi (familjehemssekreterarna) kanske inte haft det så lätt då hon varit stridig, men den egenskapen har varit viktig för henne och är en stor tillgång"*.

Under de senare åren har arbetsgruppen alltmer kunnat ta upp olika frågor som har med familjehemssekreterarnas egna känslor att göra. Till exempel känslan av otillräcklighet när man

inte har en bra lösning till hands. En vanlig reaktion när professionella ställs inför till synes oöverstigligen problem är att mer eller mindre genast leta efter någon som är mer kompetent än de själva. Den reflexen ser vi alltmer sällan i gruppen. I stället fortsätter man kommunicera med barnet och de närmast berörda, för att hitta lösningar som passar dem. Det krävs att ha tillräckligt med "is i magen" för att göra så och det krävs att man har både kunskap, erfarenhet och egen trygghet. Mycket tyder på att intervjuerna har bidragit till att familjehemssekreterarna kommit både längre och djupare i att förstå egna reaktioner i arbetet än vad de annars skulle ha gjort. Det gäller till exempel de grundläggande emotionerna stolthet och skam som vi tidigare nämnt. De diskussionerna skulle inte ha kunnat bli möjliga och meningsfulla utan intervjuerna. De har bidragit med exempel som åskådliggjort processerna i verkliga livet.

Frågor till familjehemssekreterarna om deras egen utveckling

Hur har de uppfattat att intervjuerna påverkat deras arbete och utveckling (Enkäter augusti 2005 och augusti 2008 samt en gruppintervju november 2008.)?

Genom enkäterna kom det fram genomgående positiva erfarenheter från intervjuarbetet:

- De betyder mycket för arbetet – kunskap som jag använder i samtal med barnet och familjehemmet. Genuin kunskap direkt från barnet.
- Det har fått mig att reflektera över hur litet barnen kommer ihåg från småbarnsåren. Upprepar nu informationen och pratar mer med barnen om varför de är placerade. Barn har rätt till sin historia.
- Medfört tydligare fokus på barnen. Annars lätt för mycket fokus på familjehemsföräldrar.

- Bra med respons på sitt arbete. När man tvivlar är det bra att veta att de flesta som intervjuats är positiva och har det ganska bra.
- Biologiska föräldrarnas betydelse har blivit tydlig. Viktigt att de godkänner placeringar och eventuella omplaceringar.
- Komplexiteten har blivit tydligare och det gör att vi ser vikten av att prata mer med barnen.
- Intervjuerna ger stimulans till mer reflektion och teori-anknytning och blir en fördjupning av vårt dagliga arbete.
- Lärt mig vikten av att lyssna aktivt och bekräfta och upprepa viktig information.

På frågan 2008 om hur man skall få ”Att lära av fosterbarn” att fortleva svarar familjehemssekreterarna:

- Roligt att intervjua ”egna” fosterbarn. Ser fram mot det. Bra att det är tydligt sanktionerat att man får använda en hel dag för intervju och reflektion i en tidspressad vardag.
- Upplevs som ett bra kvalitetsarbete och ger en känsla av en levande organisation. Något vi gör, är stolta över och inte tappar bort.
- När man kommer som ny ger uppföljningsdagarna en tydlig bild av arbetet.
- Borde vara mer än två dagar per år för uppföljning, reflektion och analys.
- Bra att ha det som rutin och inte höja ribban utan få göra det enkelt och på sitt eget sätt. Enkelt, välplanerat och vardagsanknutet.

Också gruppintervjun som genomfördes i nov 2008 visar att intervjuarbetet är väl förankrat hos deltagarna i arbetsgruppen. En familjehemssekreterare säger så här:

”Jag tycker jag fått väldigt mycket hjälp i mitt arbete av de här intervjuerna. Jag tycker att jag fått en säkerhet. Det hjälper mig att få en helhetsbild på

vad det är jag gör. Det är otroligt mycket hjälp. När jag pratar med "mina" barn kan jag plocka upp och relatera till vad andra säger, vad andra barn tyckt och kan få en diskussion utifrån det. Väldigt värdefullt. Det hjälpte också till att komma in i gruppen. Det var väldigt bra att börja med dessa intervjuer. Jag kom fortare in i arbetet och fattade lite grann vad det handlade om. De diskussionerna vi har kring intervjuerna tycker jag också är värdefulla. Man får med sig vad andra tycker och hur man jobbar med barnen. Det tycker jag varit jättebra!"

De allra flesta familjehemssekreterarna i gruppen instämmer i denna beskrivning. En säger:

"Jättepositivt! Man får mer kött på benen som man kan referera till när man pratar med barnen och familjehemmen." Ytterligare en instämmer och tillägger "Ibland kan jag höra mig själv säga – Men vi gör intervjuerna. Vi har en egen metod. Man kan vara lite stolt för att vi vet att vi gör det här och det känns OK att säga det. För jag har inte bara läst det i en bok. Vi har gjort det själva. Jag har också nått längre med mig själv när hela gruppen kan säga – det här ser vi, det här tycker vi. Det har påverkat mig i yrkesrollen – att jag blir tryggare i den rollen, lite stoltare och jag har referenser som jag kan lita på."

En annan lyfter fram att det är viktigt att själva förfarandet är kravlöst. Men att det kan vara tungt att ta del av vissa berättelser och att det är viktigt att man talar om intervjuerna i gruppen. Att man kan gå på djupet, slappna av och reflektera tillsammans: "Jag blir mer ödmjuk när jag hör berättelserna från ungdomarna och blir inte alltför rationell". Med det menade hon att inte alltid genast behöva stå för en lösning vid besvärliga situationer utan ha tilliten till att i dialog med berörda finna hållbara lösningar på lite längre sikt.

En relativt nyanställd familjehemssekreterare framhåller betydelse av intervjuerna för att snabbt komma in i jobbet på rätt sätt: "Det är viktigt att snabbt få göra en intervju så att man kommer ihåg vem man jobbar för!" De menar också att intervjuerna vidgar perspektiven samtidigt som komplexiteten i jobbet bli allt tydligare. Den helhetssyn som ofta försvåras genom en långt driven uppdelning av arbetsuppgifterna blir delvis återskapad med hjälp av intervjuerna. De ser också betydelsen av att vara långsiktig

och tillitsfull vilket annars kan vara besvärligt i ett arbete som är fullt av dagliga svårigheter i en tillsynes ändlös rad.

Att se vad som sker i dag har för långsiktiga effekter är en av utmaningarna i jobbet. Här kan också farhågorna vara stora:

”Jag kan ju känna en viss skräck inför det (intervjua de nu placerade tonåringarna i en framtid). Om några år kommer jag att vara överhopad med ungdomar som hatar mig. Det är ju det de gör hela tiden. Varje dag jag jobbar – för jag gör saker de inte vill. Kommer nog inte att kunna vara kvar i denna grupp längre fram”.

En annan familjehemssekreterare berättar då att hon just intervjuat en kvinna med vilken hon hade ständiga duster under placeringstiden. Den kvinnan tycker i dag att de dusterna har varit till mycket hjälp för henne. En annan i gruppen påminner om den forskning som pekar på vikten av att ha någon av kött och blod att få vara arg på. Att ha någon som står kvar är nödvändigt för att komma vidare i sin utveckling efter allvarliga livskriser. Den typen av erfarenheter förmedlar man ofta inom gruppen. Känslan hos familjehemssekreteraren över att inte räkna till blir möjlig att sätta ord på samtidigt som tilliten till människors egen utvecklingsförmåga förstärks genom intervjuerna.

Intervjuerna upplevs av familjehemssekreterarna som en värdefull feedback på arbetet både för arbetsgruppen i generella termer och för den som intervjuat. När frågan om dokumentationens form och innehåll kommer upp, betonar en av familjehemssekreterarna:

”Man måste väl ändå komma ihåg att själva intervjun, för den som gör intervjun, är ju det stora lärandet!”

Olikhet, perspektiv, långsiktighet

Intervjuerna har efterhand bidragit till att fördjupa gruppens diskussioner och familjehemssekreterarna har fått ett mer självklart barnperspektiv. Det är också märkbart att de tänker mer långsiktigt, tvärtemot trenden inom socialt arbete i dag, som mer

är inriktat på kortsiktiga åtgärder. När familjehemssekreteraren tar upp svåra saker med barnet och är lyhörd för barnets berättelser, ger det också mer kraft till barnet. Det blir goda cirklar som ger barnet ökad delaktighet i det som sker.

Familjehemssekreterarnas lyhördhet stimuleras också av att de ofta i intervjuerna kan konstatera att det aldrig finns en lösning som fungerar för alla. Tvärtemot är det slående hur till synes identiska förhållanden kan vara skadligt för ett fosterbarn, men är väldigt positivt för ett annat. Den insikten leder självklart till att familjehemssekreterarna lyssnar med större intresse på barnets egna synpunkter än om de lever med föreställningen att det finns en ”bästa lösning” som de professionella har ansvar för att förmedla. Träningen att tänka mer långsiktigt har också inneburit att familjehemssekreterarna arbetar mer för att åstadkomma en bra utslussning till vuxenlivet.

Sammanfattningsvis bekräftar familjehemssekreterarna att intervjuerna har stor betydelse för deras lärande liksom för deras personliga utveckling. De blir tryggare och har lättare att kommunicera och ser barnets behov tydligare.

Yrkeskunskap och evidensbaserad kunskap

Under lång tid har vi sett en tydlig förändring av familjehemssekreterarnas hållning till delar av den forskning som sker om fosterbarn. När vi inledde arbetet fanns det en tendens hos många att betrakta forskningsresultat som kritik mot sin egen verksamhet och till och med sin egen person. Även om de protesterade mot vad de menade var svartmålning av verksamheten blev de klart påverkade av kritiken och bar på känslan av att det mesta de gjorde kanske ledde till dåliga saker för barnen i stället för den hjälp de velat förmedla. Känslan av att de barn, de arbetat länge för och nu inte längre hade kontakten med, skulle kunna ha ett dåligt liv ledde till en hukande hållning och bristande självkänsla.

Tydligast märktes detta innan vi kom igång med intervjuer år 2000 då det fanns en uttalad oro hos många över vad de skulle få veta under intervjuerna. De förutsatte att det var betydligt

värre än det var. I början var det svårt för många att riktigt tro på det de fick höra. Det var för positivt tyckte många. Kan det verkligen vara så bra? Men när de i intervjuerna fick höra om tunga saker eller om kritik mot vården var den nyanserad, konstruktiv och lärorik. Ett av resultaten av intervjuerna var att de omvärderade sina egna insatser och såg sin egen stora roll och positiva betydelse för fosterbarnens liv och utveckling. Det har lett till ökad personlig säkerhet och till en ny adekvat yrkesstolthet. Det i sin tur gör att de är mer nyfikna på forskningen, men också ser den traditionella forskningens begränsningar. De är bara beredda att ta till sig forskningsrönen i ljuset av den egna kunskapen. Det gör att de ibland fogar in rönen i sin egen kunskapsbank. Men ibland kan de också konstatera att forskarna dragit slutsatser från övergripande statistiska data som knappast är relevanta för den faktiska verkligheten.

Ett mycket drastisk exempel på detta fick vi i början av april 2009 under ett seminarium om vårt projekt i en annan kommun, där de börjat intervjua före detta fosterbarn efter vår modell. En äldre familjehemssekreterare som snart skulle gå i pension, berättade att hon varit angelägen om att få göra en intervju innan hon slutade. Hon hade under senare år blivit alltmer ledsen och nedstämd över sin yrkesverksamhet. All kritik och mycket av forskningen hade enligt hennes upplevelse trummat in att det mesta som görs är fel. Vi citerar det hon skrivit som en kommentar inför redovisningen av den intervju hon gjort:

”Tankar:

N var positiv till att han blivit placerad och omplacerad. Han är nöjd med socialtjänstens jobb. Min första reaktion är: vågar han inte säga vad han tycker, vill han inte berätta hur dåligt han tyckte det var? För detta han berättar kan ju inte vara sant, det kan inte stämma, varför ”njöt” jag inte? Varför kände jag mig som om jag höll på att bli förd bakom ljuset av denna perfekta historia? (kollade efter bemkomsten i akten och fick bekräftat att allt verkligen var jättebra skött och stämde bra med N:s berättelse) Varför har jag så svårt att ta till mig detta? Har alla påbopp, all kritik och allt ifrågasättande under mina 30 år i detta jobb gjort mig undermedvetet övertygad om att allt som socialtjänsten gör är värdelöst – åtminstone upplevs det värdelöst av ”brukarna”?

Det var alltså med en pånyttfödd självrespekt och yrkesstolthet som denna erfarna familjehemssekreterare berättade om hur härligt det var för henne att få tillbaka sitt engagemang och sin tillit och hon var tacksam för att hon fått tillfälle att göra denna intervju innan hon skulle pensioneras.

För oss berättar detta två saker:

1. Familjehemssekreterarna har anledning att vara stolta över sina insatser och den positiva utveckling som skett inom familjehemsvården under senare decennier. Men detta kommer automatiskt inte andra att uppmärksamma utan de måste själva genomföra uppföljningar som visar verkligheten på gott och ont. Med de vardagsbaserade och verklighetsförankrade kunskaperna kan de med självkänsla och trovärdighet delta i samhällsdebatten och vara en jämställd samspelspart till den traditionella forskningen.
2. Den akademiska forskningen, speciellt den med en traditionell positivistisk bas, har anledning att nyansera sig och dessutom förstå att de övergripande statistiska resultat de presenterar sällan kan användas som direkt vägledning till utformning eller bedömning av komplicerade sociala processer. Om de överhuvudtaget skall få någon relevans måste man analysera dem i samspel med initierade yrkesverksamma familjehemssekreterare och andra berörda personer, framför allt klienterna själva. Dessutom kan forskarna, om de respekterar erfarenhetsbaserad kunskap, få tips på en mängd nya och intressanta forskningsämnen.

Den våg av positivistisk tänkande (distanserad forskning, ofta statistiskt baserad på kvantifierbara registerdata, och ibland designad som kontrollerade studier) som med jämna mellanrum sveper över världen har en väldig attraktionskraft därför att den skenbart gör verkligheten lättförståelig och välsorterad. Det finns en sanning och en metod och den skall vara giltig från ”Ystad till Haparanda” det vill säga vara generell och entydig. De metoder som används skall vara ”evidensbaserade” och alla skall göra likadant.

I ljuset av våra intervjuer framstår ju detta resonemang som häpnadsväckande i förhållande till socialt förändringsarbete. Det personliga, beredskapen att se det unika och speciella, modet att stå pall när det kommer starka destruktiva handlingar och känslor och ändå förstå hur det hänger ihop med personens speciella historia – det är det som ger utveckling och läkning för barnen. Inget av detta är entydigt och möjligt att skapa metoder för att möta på ett enhetligt sätt. Det som händer är unikt, liv och samspel, mellan parter som alla är aktiva levande subjekt. Familjehemssekreterarens hela arsenal av engagemang, trygghet, egen förvärvad kunskap och teoretisk kunskap behövs. Tillsammans med förmåga att relatera och improvisera kreativt, blir det avgörande kvaliteter. Inte minst behövs en stabil tillit till fosterbarnets utvecklingsförmåga och att man ser och understödjer barnets tro på ett bra framtida liv. Till detta arbete finns ingen manual som duger fullt ut.

Låt oss också här markera att vi anser att den akademiska forskningen är mycket viktig för socialt arbete. Dess betydelse kommer att bli än större om man ställer in sig på att samspela med den sociala praktiken på ett jämställt sätt. Vi har olika roller i kunskapsbyggandet där ingen del kan vara utan den andra om vi skall bidra till en positiv utveckling.

Rekommendationer till arbetsgrupper som vill använda vår modell.

För de som vill använda vår modell ”Att lära av fosterbarn” har vi några rekommendationer som vi tror är viktiga för om man skall lyckas eller inte.

- *Släng prestationskraven överbord!* Ställ in er på att lyssna, samtala och reflektera.
- *Ge er tid, ha inte för bråttom.* Allt lärande måste få ta tid. Förändring tar tid. Utveckling tar tid.
- *Ta inte på er för mycket.* Lusten att lära kan lätt släckas av att man har för höga ambitioner. Vår tillvaro är översållad av

ambitiösa förändringsprojekt som havererat och upplösts i intet, därför att man inte orkat fullfölja dem.

- *Sträva efter att lusten och stimulansen skall överväga ansträngningen.* Det är helt OK att man som familjehemssekreterare får ut goda saker för egen del av sina ansträngningar. Det är inte egoistiskt – det är i stället nödvändigt och konstruktivt. Framför allt blir det något gott för klienterna.
- *Se till att ledningen stöder uppföljningsmodellen.* Ledningens uttalade stöd är viktigt för att arbetssättet skall hålla under lång tid. Denna uppföljningsmodell konkurrerar inte med andra sätt att utvärdera. Tvärtom, den kan ses som en viktig basal insats för att ge mening och innehåll och som kompletterar andra sätt att utvärdera och följa upp verksamheten.
- *Se till att någon i arbetsgruppen tar ett långsiktigt ansvar för att fördela registerblad m.m.* Detta är en av de allra viktigaste förutsättningarna för att arbetet skall kunna fortleva. I den ström av mer eller mindre akuta krav som präglar familjehemssekreterarnas vardag är det nödvändigt med någon som påminner och peppar arbetskamraterna att genomföra intervjuerna. En annan viktig funktion är att informera alla nya i gruppen om arbetet och hur det är tänkt. Denne person måste också hålla ordning på memos och andra former av dokumentation till de återkommande gruppgenomgångarna.
- *Skaffa en utomstående kunnig reflektör.* Huvudfunktionen för denna är att delta vid återföringsmötena, ställa frågor och dokumentera diskussionerna och gruppens slutsatser på ett sammanfattande sätt.
- *Upptäck berättandets kraft.* Glädjen hos fosterbarnet att få berätta bidrar till en stark motiverande kraft. ”Först när man får berätta för andra som lyssnar välvilligt, förstår man vad man själv tänker och vill” är en gammal filosofisk sanning. Samma glädje kan familjehemssekreteraren känna när han/hon återberättar intervjun för arbetskamraterna.

- *Skaffa ett eget konto.* Det ska täcka fosterbarnens resor till intervjuerna och andra små men viktiga utgifter, som present eller biobiljett, som tack för att de ställer upp.

Fördelar och nackdelar med våra avgränsningar.

Har det gått att genomföra den långsiktiga strategin som ”Att lära av fosterbarn” bygger på och har vi lärt oss något viktigt?

Båda frågorna måste vi besvara med ett tydligt ja. Fortfarande fungerar intervjuarbetet som en naturlig och stimulerande del av det ordinarie arbetet. Vi kan också notera att familjehemssekreterarna har utvecklats i sitt arbete både som grupp och individer beroende på intervjuerna med fosterbarnen och de diskussioner och analyser de medfört i arbetsgruppen.

Vi får ibland frågan om de ensidiga intervjuerna med fosterbarnen ger en alltför snäv bild av verkligheten? Vi kan givetvis inte hävda att intervjuerna ger alla svar ur alla perspektiv. Men en intressantare fråga är om vi får relevanta svar som bidrar till att utveckla familjehemsvården och förbättra vår förmåga att möta fosterbarns behov? På det vill vi svara att det gör de i en hög utsträckning. Vi får nyanserad och insiktsfull information om fosterbarns villkor som vi också i hög grad kan verifiera genom att jämföra den med den forskning som finns. Och inte minst kan den verifieras genom socialsekreterargruppens samlade yrkeserfarenheter.

Det skulle i och för sig vara intressant om andra familjehemssekreterare kunde pröva att på liknande sätt intervjua familjehemsföräldrar eller biologiska föräldrar eller till och med mor- och farföräldrar. Särskilt om intervjuerna genomfördes en lång tid efter att placeringarna upphört så att de intervjuade kunde tala fritt utan att vara beroende av den som intervjuar. Man kan också tänka sig att intervjua hela nätverket och familjehemsnätverket för att få bilder av hur en och samma process kan uppfattas från olika perspektiv. Om någon gör sådana försök vill vi råda er att begränsa antalet intervjuer så att det inte blir ett överstigit uppdrag. Vilken uppläggningsman än väljer kommer man troligen att få spretiga och svårbedömda resultat som

visserligen kan vara ett komplement till intervjuer med fosterbarn men inte ersätta dem. Fosterbarnen själva är bärare av helheten och de är resultatet av skeenden som de från början inte kunnat påverka särskilt mycket. Just därför är de också bärare av den viktigaste erfarenheten och kunskapen som krävs för att förbättra fosterbarns villkor. Vi är därför i dag ännu mer övertygade om att det var rätt att koncentrera oss på att enbart intervjua före detta fosterbarn. Det ger en omistlig bild, strategin är genomförbar och de delar av nödvändig kunskap som man inte får kan kompletteras på andra sätt.

Avvisning och skam

I teoriavsnittet gav vi en kort beskrivning av forskningen om skam och stolthet. Dessa emotioner har betydelse för den egna självupplevelsen och förmågan att skapa trygga sociala band. Dessa teorier menar vi är helt relevanta för förståelsen av fosterbarns upplevelser och reaktioner under deras uppväxt. Fosterbarn är en grupp i samhället där alla blivit utsatta för sådana avvisanden som väcker djupa existentiella skamkänslor. Alla fosterbarn har ju skilts från sina föräldrar. Det förefaller också logiskt att risken för skadliga skamkänslor varierar med åldern och riskerar att försvåra eller omintetgöra anknytningen till familjehemmet. De helt små barnen upp till något år, drabbas sannolikt i vart fall inte initialt, av skammen av att ha blivit avvisad av de egna föräldrarna så länge den kroppsnära omvårdnaden fungerar tillfredsställande i det nya hemmet. Tonåringar å andra sidan har ju, i vart fall teoretiskt, större möjligheter att bearbeta och förhålla sig till en avvisning från föräldrarna som inte alltid behöver drabba deras upplevelse av det egna människovärdet negativt. För det krävs dock att deras nya omgivning förmår se bakom ytan av deras beteenden till exempel självskadebeteende och svårförståelig aggressivitet. Detta är ju synnerligen viktigt för oss inom vården att förstå och beakta eftersom barn har en begränsad förmåga att förstå och använda teoretiska resonemang och än mindre har möjlighet att hitta vägar för att hantera djupa existentiella dilemman. Alltså måste de vuxna vara

desto kapablare till det. Under utvärderingens gång har vi själva blivit alltmer medvetna om att vi inom det praktiska arbetet sällan har sett dessa djupdimensioner utan mer försökt hantera det ytliga beteendet hos fosterbarnen och andra aktörer.

I vårt praktiska arbete har vi ofta stött på barn som tar på sig skulden för att de placerats i familjehem: *"Jag var så besvärlig så mamma orkade inte med mig"*. Ibland stöter vi på barn som bär på tankar om sig själva som onda och skadliga för andra människor. Gemensamt för dessa och liknande reaktioner är att de är svåra att hantera och förstå då de ofta inte har något tydligt samband med aktuella händelser eller den situation som barnet befinner sig i just då. Familjehemssekreterarens försök att tala med barnet om att barn inte kan ha någon skuld till att vuxna inte klarar av sitt ansvar får ingen effekt eftersom det inte är det frågan gäller. Barnet känner sig negativt värderat av de mest betydelsefulla personerna; föräldrarna – alltså duger barnet inte – alltså måste det vara så att barnet är dåligt! Logiken blir enkel och självklar om vi tillämpar forskarnas teorier om skam och stolthet.

Vi kan utifrån egna professionella erfarenheter rada upp situationer som är vanliga inom familjehemsvården och som blir enklare att förstå om vi beaktar resonemangen om skam och stolthet. Till exempel:

- Det är vanligt att barn som blir placerade har en reaktion av lättnad och uttrycker trivsel under den första tiden av placeringen i nytt hem. Man pratar om smekmånad. Sedan blir det kärvare och även tillsynes små händelser kan utlösa depression eller svårförståelig aggressivitet.
- Barn tål inte att fosterföräldrar talar negativt om deras biologiska föräldrar. Sannolikt bidrar negativt prat om föräldrarna till att förstärka den redan negativa värderingen som barnet gjort av sig själv.
- Hoppet om att få återvända hem lever starkt hos de flesta barnen även när det borde vara uppenbart att det är omöjligt.
- En del barn, särskilt i tonåren, straffar ut sig från hem till hem och bara de fosterföräldrar som är mycket tålmodiga

och trofasta kan på sikt etablera en fungerande kontakt. Mekanismen är sannolikt sådan att barnet utifrån en djupt känd skamkänsla värderar sig själv som omöjligt och det är lika bra att straffa ut sig direkt och inte bygga upp några positiva förväntningar för ”det kommer ju att gå åt helvete ändå”.

- Ett långsiktigt gott resultat gynnas av att föräldrarna ger sitt godkännande av placeringen och håller regelbunden kontakt med barnet. Sannolikt blir inte barnets känsla av avvisning lika stark i de lägena och därmed behöver inte starka skamkänslor uppstå. Då blir barnet kapabelt att skapa relationer till de nya föräldragestalterna utan att denna process störs av barnets till synes obegripliga undandraganden eller svårförståelig aggressivitet.

Familjehemssekreterarna och skammen

Vilken giltighet har då resonemanget om skam och stolthet för familjehemssekreterarnas egna känslor och reaktioner? Vi tror att var och en som har arbetat med svårt missgynnade barn kan känna igen den känsla av frustration och skam som följer av att fosterbarnet avvisar, aktivt eller passivt, kontakt med familjehemssekreteraren trots att man gjort allt för att stödja och vara tillmötesgående. Familjehemssekreteraren börjar ofta i de situationerna rannsaka sin egen kunskap men framför allt sin personliga förmåga att skapa en fungerande relation till barnet. Man känner skam för att bli avvisad, för att ha misslyckats med att etablera en fungerande relation. Om den känslan inte definieras som just skam på grund av avvisning, är risken stor att det får negativa effekter för familjehemssekreteraren och att hon drar felaktiga slutsatser. Till exempel att hon tror att hon inte duger eller är lämplig för yrket.

En annan reaktion kan vara att man försöker förhålla sig så instrumentell som möjligt och intala att man inte bör engagera sig i varje enskilt ärende utan enbart följa den gällande manualen för arbetet i fråga. I båda fallen riskerar familjehemssekreteraren

för egen del en negativ utvecklingsprocess som kan vara svår att hejda och som kan leda till att man på sikt lämnar yrket. En tredje reaktion kan vara att familjehemssekreteraren söker efter någon att remittera till, någon som anses vara mer expert än man själv. Det innebär att barnet kanske inte får tiden som krävs för att våga lita på familjehemssekreteraren. Det kan i sämsta fall bli en ny upplevelse av avvisning för fosterbarnet och en missad chans för familjehemssekreteraren att få en fungerande relation till barnet. För det är ju så att för att kunna stödja fosterbarnet och de människor som är involverade i fosterbarnsprocessen krävs full tillgång till hela familjehemssekreterarens intellektuella, kreativa och emotionella repertoar – man kan inte ta betraktarens roll eller rollen som distansaktör.

Om familjehemssekreteraren inte kan hantera avvisningen från barnet och därmed följande skamkänslor, kan familjehemssekreterarens öppna eller dolda aggressivitet på grund av att hon/han inte klarar av att definiera skammen, leda till skadliga situationer för barnet. Familjehemssekreteraren kan till exempel bli benägen att betrakta barnet som psykiskt sjuk eller avvikande, tro att föräldrarna saboterar kontakten eller att fosterföräldrarna inte är kompetenta för uppdraget. Familjehemssekreteraren är en nyckelperson i hela det långdragna förloppet med fosterbarn och felbedömningar som familjehemssekreteraren gör kan få ödesdigra följder för barnet.

Alla som arbetat med fosterbarn vet att det är spännande men också svårt, ibland förvirrande och inte sällan berör djupt existentiella nivåer inom en själv. Ansvar att värna om och främja barnets hälsa och utveckling skall upprätthållas i ett sammanhang som ofta är svårgripbart och innehåller många motstridiga önskemål och omfattar flera individer i svåra livssituationer. Till denna bild hör också många avvisningar och diskvalificeringar. Biologiska föräldrar avvisar ibland familjehemssekreteraren, ibland också fosterföräldrarna och de vill inte samarbeta. Inte sällan finns det avvisanden mellan inblandade aktörer från till exempel skolan, barnhälsovården, barn- och ungdomspsykiatri och socialtjänsten. Ibland enas några aktörer mot en eller flera av de andra. Ett sätt att få till stånd ett samarbete är att samla ihop de viktigaste personerna till nätverksmöten.

Familjehemssekreteraren är spindeln i nätet och det är viktigt att hon lär sig att identifiera den skam som ofta poppar upp inte minst när andra professionella personer diskvalificerar familjehemssekreterarens arbete. Man skall kunna samspela avspänt med den mest högdragne professionelle likaväl som med den mest tystlåtna och stukade familjemedlemmen. Tar man till sig de nedvärderingar och kränkningar som finns i dessa dynamiska skeenden riskerar man att bli mer eller mindre handlingsförlamad. Familjehemsvården är minerad med avvisanden och starka men oidentifierade skamkänslor hos de skilda aktörerna, framförallt hos biologiska föräldrar och barnen själva. Därför är insikten om mekanismerna bakom stolthet och skam en viktig kunskap för familjehemssekreterarens yrkesutövning.

Familjehemmen

Familjehemmen som ansvarar för den dagliga omvårdnaden om barnen, är de som blir allra mest utsatta för de effekter som fosterbarns skam och nedvärdering av det egna jaget leder till. Vi kan se att det ibland leder till mycket komplicerade situationer som ställer stora krav på fosterföräldrarnas egen grundläggande självkänsla och trygghet. Skå-Gustav Jonsson formulerade ofta kraven på fosterföräldrar och andra som skulle ta hand om missgynnade barn så här: *"Det gäller att idiotälska dem"*. Med det menade han att man måste ha en enorm tillit till att även svikna barn på sikt kan knyta an till goda vuxna och få en gynnsam utveckling. Men det kräver att vi har en förmåga att se barnets behov bakom de ytliga uttrycken av förtvivlan och destruktivitet och att vi som vuxna arbetar med vår egen tillit och uthållighet. Vi har flera exempel på hur fosterföräldrar inte gett upp och att deras uthållighet bidragit till att minska en stor del av den känsla av skam och oduglighet som barnet har haft med sig. Det behövs en ny, utvecklad utbildning och handledning som tar upp dessa viktiga mekanismer inom familjehemsvården.

Man skäms för skammen

I många intervjuer ser vi mönster som tyder på att avvisande och skamkänslor har varit en faktor som har haft stor betydelse för fosterbarnens liv. Det är däremot sällan som fosterbarnen talar om skam eller stolthet. De använder andra ord som vilshenhet, osäkerhet, ledsenhet, besvikelse, skuld-känslor och så vidare. Det är som om ordet skam är farligt att nämna eller ännu värre att känna. När vi i arbetsgruppen talat om skam har familjehemssekreterare först också värjt sig för ordet skam. Men efter ett tag är igenkänningen av de egna skamkänslorna påtagliga när vi talar om deras upplevelser av att bli avvisade av fosterbarnen, deras föräldrar, familjehemsföräldrarna eller av professionella samarbetspartners.

Att känna igen och identifiera skamkänslor på ett medvetet plan är själva nyckeln till att känslorna kan bli konstruktiva i stället för destruktiva. Familjehemssekreterarna kan lära sig det och därmed få ytterligare ett redskap för att förstå orsaken till fosterbarnens känslor av skam och avvisande. Det kan förhoppningsvis leda till nya inslag i utbildningen av socionomer och fosterföräldrar och påverka inriktningen av stödgrupper för fosterbarn.

Kontinuitet och helhetsgrepp

I de intervjuer som gjorts finns ett tema som ständigt återkommer, det är olika avbrott eller brist på kontinuitet i fosterbarnens liv. De som har haft kontinuitet och få avbrott har påtalat detta och varit nöjda med det. Nya uppbrott väcker och förstärker svåra känslor hos fosterbarn. I många historia ingår att de har blivit lämnade kanske både fysiskt och psykiskt redan tidigt under sin uppväxt. Känslan av att inte duga, att inte vara värd något är en verklighet för många fosterbarn. Detta grundlägger en otrygghet. Separationer förekommer i de flesta människors liv. Det går inte att undvika. Fosterbarns separation från sina biologiska föräldrar gör dem extra känsliga för andra separationer till exempel från familjehem, familjehemssekreterare och

andra viktiga personer. Som familjehemssekreterare har vi ett extra ansvar för att upprätthålla en kompetens att möta och lindra effekterna av separationer. Det är viktigt att ha en helhets-syn och en långsiktighet i vårt sätt att följa upp och ta ansvar för fosterbarnen. Vi ska förstå fosterbarnens situation och se olika följderna av det som händer och försöka mildra följderna och förbereda fosterbarnen inför olika förändringar i livet.

Kontakt med biologiska föräldrar

Många före detta fosterbarn poängterar vikten av att hålla kontakt med sitt ursprung och träffa sina biologiska föräldrar eller åtminstone höra något ifrån dem. De beskriver en sorg, när någon av föräldrarna försvinner och lägger en stor del av ansvaret på familjehemssekreterarna för att försöka upprätthålla kontakten. Kunskap om sitt ursprung gör det möjligt för fosterbarnen att acceptera sina föräldrar med de förtjänster och brister de har samt att kunna ta egna beslut som rör föräldrarna. Det kan i bästa fall bli en försoning och en förståelse, som lättar på den skuldbörda fosterbarn känner och som hjälper dem att gå vidare i livet. Att fosterbarnen vet att någon är ansvarig och finns som stöd för deras föräldrar, skulle minska deras oro och känsla av att de sviker sina föräldrar. I dag är det ingen självklarhet vem som har huvudansvaret för föräldrarna i Arbetsmarknads- och socialförvaltningens organisation. De biologiska föräldrarna behöver stöd för att kunna acceptera placeringen. Det skulle göra det enklare för fosterbarnen och skapa bättre förutsättningar för deras placering.

Familjehem – ett komplext uppdrag

Att vara familjehem innebär att man upplåter sitt hem inte bara till de fosterbarn som placerats utan också i olika hög grad till barnets biologiska föräldrar och till socialtjänsten. Familjehemsföräldrarna måste vara beredda att satsa på barnet känslomässigt och tidsmässigt och att släppa barnet om eller när det skall

tillbaka till sina föräldrar. Detta är en svår situation för familjehemsföräldrarna och lätt att uppleva fosterbarnets föräldrar som ett hot. För att klara uppdraget som familjehem behöver de mycket stöd och hjälp att se helheten och förstå olika skeenden och lära sig att känna igen känslor och vad det medför. De behöver hjälp att hantera känslor som de får projicerade på sig från fosterbarnet. De får inte känna sig personligt svikna och inte lägga skuld på fosterbarnet utan se deras reaktioner i ett större sammanhang. De behöver utbildning i att förstå och klara av de svåra och oftast existentiella utmaningar som uppkommer i fosterbarnets olika utvecklingsskeden. Om fosterbarnet flyttar tillbaka till föräldrarna eller till ett annat familjehem eller till en institution behöver familjehemmet orka med att finnas kvar för barnet. Om det inte är möjligt, är det betydelsefullt, att det blir en bra och tydlig avslutning mellan familjehemmet och fosterbarnet.

Fosterbarnens behov av trygghet och stöd

Fosterbarnens behov är mycket individuella. Arbetet måste planeras utifrån varje barn. Fosterbarn vill som regel ha kontakt med sina biologiska föräldrar. Samtidigt har de behov av och vi ett ansvar för att det sker under trygga former. De vill veta i klartext och på ett respektfullt sätt hur deras biologiska föräldrar har det. De vill ha vuxna omkring sig som finns kvar under lång tid och som respekterar och tycker om dem. De behöver vuxna som ser dem och hjälper dem att hantera och förstå deras känslor och deras utsatta position. De behöver vuxna som hjälper dem att behålla sin historia genom skriftligt material och bilder och som förklarar så att olika beslut och sammanhang blir begripliga för dem.

En av de intervjuade förslog att man vid avslutningen av placeringen ska få läsa den utredning som låg till grund för placeringen. Det hade då för honom blivit tydligt att placering var avslutad och samtidigt hade han fått prata om och ta del av det som föranledde placeringen. Som vi tidigare nämnt har fosterbarnen ofta problem med att uttrycka svårdefinierade

känslor. Det gäller att hitta möjligheter att hjälpa dem med det till exempel genom samtalsgrupper med andra fosterbarn eller verksamhet där man kan leva ut känslor och svåra erfarenheter.

Intervjuerna av de före detta fosterbarnen visar att de ser det nödvändiga i att ha varit placerad samtidigt som det upptar dem känslomässigt att de varit fosterbarn. De skulle, som vuxna, troligen behöva hjälp med att bearbeta detta faktum. Deras osäkerhet, när de lämnar vården, är oftast stor om de inte har ett fortsatt stöd av familjehemmet. De blir då lämnade att gå in i vuxenvärlden utan det stöd som är så viktigt under lång övergångstid och som oftast finns som en självklarhet för andra ungdomar. När samhället nu har tagit ett stort ansvar för dessa barn, ibland under lång tid, bör socialtjänsten rimligtvis ha ett långsiktigt uppföljningsansvar som kan se olika ut beroende på deras behov.

Familjehemssekreteraren – spindeln i nätet

Familjehemssekreteraren befinner sig mitt i ett spänningsfält av uttalade och outtalade känslor, där olika intressekonflikter ständigt kommer och går. I detta fält står oftast familjehemssekreteraren ensam med endast sig själv som verktyg. Som vi nämnt tidigare handlar det ofta om svåra, omedvetna känslor, som handlar om avvisning och som vi inte sätter ord på i vår vardag. Att börja prata i arbetsgruppen om dessa känslor och att lära oss att känna igen dem, underlättar för oss, när vi möter dem i arbetet. Förväntningarna är stora på att familjehemssekreteraren ska lösa de svårigheter som uppkommer. Att i dessa situationer alltid ha fokus på vad som är bäst för barnet är inte alltid lätt. Familjehemssekreterarens stora betydelse för fosterbarnet har blivit tydlig och att det inte finns några andra sätt att ta ansvar för barnets behov än att försöka få en tillitsfull och ömsesidig relation. Det är den grundläggande förutsättningen för att barnet ska våga berätta om sina egna önskemål och problem. Här måste vi hitta nya sätt att komma till tals med barnen, till exempel genom ”tejpingmetoden”, Barnorienterad familjeterapi, www.bof-tejping.com. En god relation med fosterbarnet måste

också vårdas och vi måste ta ansvar för den. Det innebär bland annat att om vi byter arbete måste vi ansvara för att separationen blir så bra som möjligt för fosterbarnet. Gör vi en bra avslutning blir det en erfarenhet och modell som barnet har med sig inför framtida separationer.

Det har varit tydligt för familjehemssekreterarna att de haft med sig berättelserna från de före detta fosterbarnens intervjuer i mötet med de fosterbarn som de ansvarar för i dag. Det har givit dem en trygghet att relatera till i samtalet och en möjlighet att förmedla hopp till fosterbarnen.

Avslutningsvis

Det starkaste intrycket efter alla års intervjuande är just många fosterbarns stolthet över att ha klarat sig genom en komplicerad uppväxt till ett fungerande vuxenliv. De har brutit eller är på god väg att bryta det negativa sociala arvet utan att för den skull ta avstånd från eller förneka sitt ursprung. En stor del av dem menar att det varit helt avgörande för dem att de blev placerade i familjehem. Vi kan se att det finns en beslutsamhet att få ett bra liv och inte upprepa föräldrarnas öde. De är också stolta över detta. Denna återhämtningsförmåga och den positiva framtidsstro som de flesta av våra intervjupersoner uttrycker står i skarp kontrast till den gängse bilden av tunga misslyckanden inom familjehemsvården och obönhörlig upprepning av det negativa sociala arvet.

Referenser

- Andersson, Gunvor (1984) *Små barn på barnhem*. Psykologiska institutionen, Lunds universitet.
- Andersson, Gunvor (1995) *Barn i samhällsvård*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Gunvor (2008) *Barndomens placeringar och ungas tillbakablick*. Socialvetenskaplig tidskrift, nr 2.
- Andersson, Gunvor (2008) *Utsatt barndom – olika vuxenliv ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Björnstad, Annika (1998) *Rum för reflektion – Feedbackprojektet vid Socialförvaltningen i Karlstad*. Trygghetsfonden för kommuner och landsting. Nr 4/1998.
- Bowlby, John (1994) *En trygg bas*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Broberg, A., Granqvist, P., Ivarsson, T., Risholm Motander, P. (2006) *Anknytningsteori: betydelsen av nära känslomässiga relationer*. Natur och Kultur.
- Börjesson, B. & Håkansson, H. (1990) *Hotade, försummade, övergivna – är familjehemsplacering en möjlighet för barnen?* Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Cederström, Anita (1990) *Fosterbarnens anpassning – en relationsproblematik*. Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen.
- Cederström, Anita (1994) *Fosterbarns anpassning II*. Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen.
- Dahlberg, C. & Forsell, A. (2006) *BBIC i praktiken – att knäcka koden*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlgren, L. & Starrin, B. (2004) *Emotioner, vardagsliv & samhälle. En introduktion till emotionssoiologi*. Malmö: Liber förlag.
- Franzen, E. & Vinnerljung, B. (2006) *Foster children as young adults: Many motherless, fatherless or orphaned: A Swedish national cohort*

- study*. Ur Child and Family Social Work vol. 1, 11 issue 4, s. 254–263.
- Granhagen, Inger (1998) *Fosterfamiljer från släkt och nätverk. Intervjuundersökning med åtta familjer*. Karlstad: Socialförvaltningen. Tredje rapporten.
- Hansson, B. & Knutsson, M. (1998) *Så gick det sén. Fosterbemsplacerade på 70-talet, hur mår de i dag?* Helsingborgs kommun, stencil.
- Hessle, Sven (1988) *Familjer i sönderfall: en rapport från samhällsvården*. Stockholm, Nordstedt.
- Hedenbro, M. & Wirtberg, I. (2000) *Samspelets kraft*. Stockholm: Liber AB
- Höjer, Ingrid (2001) *Fosterfamiljens inre liv*. Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete (avhandling).
- Höjer, Ingrid (2007) *Föräldrars röster – hur är det att ha sina barn placerade i fosterhem. Brukare och forskare samverkar*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset, skriftserie 2007:2.
- Höjer, I. & Sjöblom, Y. (2009) *Young People Leaving Care in Sweden*. Under publicering i: Child and Family Social Work.
- Jakhelln, Rachel, Leming, Tove, Tiller, Tom (2009) *Emosjoner i forskning og læring*. Eureka forlag.
- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindén, Gunilla (1984) *Att byta föräldrar*. Malmö: Liber förlag.
- Lindén, Gunilla (1998) *Att bli fosterbarn i tonåren. Om frigörelse från internaliserade föräldraobjekt*. Stockholm: Almquist & Wiksell International (avhandling).
- Molander, Bengt (1996) *Kunskap i handling*. Daidalos. Göteborg.
- Scheff, Thomas (1979) *Catharsis in Healing Ritual and Drama*. Berkeley, University of California Press.
- Scheff, Thomas (1990) *Microsociologi – discourse, emotion and social structure*. The University of Chicago press.

- Scheff, T. & Starrin, B. (2002) *Skam och sociala band – om social underordning och utdragna konflikter*. I Meuwisse A. och Swärd (red) Perspektiv på sociala problem.
- Sennett, R. & Cobb, J. (1972) *The Hidden Injuries of Class*. New York: Vintage.
- Socialstyrelsen. (2000) Tydén, T. m.fl. *Familjehemssekreterare och kunskapsbildning*, Rapport.
- Socialstyrelsen (2006) Broberg. *Om barnet behöver ny vårdnadshavare*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsens meddelandeblad mars 2008.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1998) *Basics of Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Tilander, Kristian (2004) *Tänkestället*. Trygghetsfonden för kommuner och landsting. Nr. 5/2004
- Tilander, K., Fackel, M. & Tiller, T. (2005) *Reflektion på tjänstetid. Att stärka arbetsglädje, självkänsla och framtidstro*. Arbetsmarknads- och socialförvaltningen i Karlstad.
- Tiller, Tom (1999) *Aktionslärande*. Stockholm: Runa Förlag.
- Tiller, T. & Tiller, R. (2003) *Den andra dagen – ett vidgat rum för lärande*. Stockholm: Runa Förlag.
- Wettergren, Å., Starrin B. & Lindgren, G. (2008) *Det sociala livets emotionella grunder*, Liber.
- Vinnerljung, Bo (1996a) *Fosterbarn som vuxna*. Lund: Arkiv förlag.
- Vinnerljung, Bo (1996b) *Svensk forskning om familjehemsvård – en översikt*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS): Liber utbildning.
- Vinnerljung, B., Sallnäs, M. & Kyhle Westermark, P. (2001) *Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar i fosterhem och på institution*. Stockholm: Socialstyrelsen, Centrum för utvärdering av socialt arbete.
- Vinterhed, Kerstin (1985) *De andra föräldrarna*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS): Liber utbildning.

Övrig Litteratur

- Andreasson, Tore (2003) *Institutionsbehandling av ungdomar. Vad säger forskningen?* Stockholm: Gothia/Centrum för utvärdering av socialt arbete och Statens Institutionsstyrelse.
- Antonovsky, Aaron (1991) *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Broberg, A., Almqvist, K. & Tjus, T. (2006) *Klinisk barnpsykologi utveckling på avvägar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Cederblad, Marianne (2003) *Från barndom till vuxenliv. En översikt över longitudinell forskning*. Stockholm: Gothia/Centrum för utvärdering av socialt arbete.
- Cederblad, Marianne (2005) *Nationell handlingsplan för den sociala barnvården, Källan till en chans*. Statens offentliga utredningar – Kunskapsöversikt SOU 2005:81.
- Eberstein, Susanne (2000) *Omhändertagen. Samhällets ansvar för utsatta barn och unga*. Statens offentliga utredningar – betänkande av LVU-utredningen. SOU 2000:77.
- Grönwall, L. & Holgersson, L. (2004) *Socialtjänsten: Handboken om SoL, LVU och LVM*. Stockholm, Gothia
- Hansson, K. & Cederblad, M. (1995) *Känsla av sammanhang. Studier från ett salutogent perspektiv*. Lunds universitet: Institutionen för barn och ungdomspsykiatri, skriftserien forskning om barn och familj, nr 6.
- Holgersson, Leif (2008) *Socialpolitik och socialt arbete: historia och idéer*. Stockholm, Nordstedts juridik
- Jonsson, B., Kellberg, S., Moberg-Hovmark, U., Dahl-Hellström & Holm, B. (1983) *Barn och familjer. Metodutveckling i familjehemsvård*. Stockholm: Liber AB.
- Jonsson, Gustav (1976) *Att bryta det sociala arvet*. Stockholm, Tiden.
- Killén, Kari (2000) *Barndomen varar i generationer. Om förebyggande arbete med utsatta familjer*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Kälvesten, A.L. & Meldahl, G. (1982) *Familjpsykologi: en handledning i intervju- och tolkningsmetodik*. Stockholm: Liber AB.

- Mattson, Titti (2006) *Barnet som subjekt och aktör. En rättslig studie om barn i familjehem*. Uppsala: Iutus förlag.
- Moore, Cecilia (1998) *Hem, hem familjehem. Rädda barnen*.
- Pezer, Dave (2003) *Pojken som inte fanns*. Månocket.
- Retzinger, Suzanne (1991) *Violent Emotions. Shame and Rage in Material Quarrels*. London: Sage Publications
- Skerfving, Annemi (2005) *Att synliggöra de osynliga barnen – om barn till psykiskt sjuka föräldrar*. Stockholm: Gothia.
- Stiftelsen Allmännas Barnhuset (2007) *Att knyta an, en livsviktig uppgift. Om små barns anknytning och samspel*. Skriftserie 2007:5.
- Övereide, H. (2001) *Samtal med barn. Metodiska samtal med barn i svåra livssituationer*. Lund: Studentlitteratur.

Barnhuset har gett ut följande böcker

Att lära av fosterbarn – åtta års arbete med intervjuer av före detta fosterbarn, 2010:1, Kristian Tilander & Monica Westberg.

NU – inte senare! Om att hjälpa barn i tid och om klok samhällsekonomi, 2009:3, Bitte Lundborg.

Jag finns också! Om att vara syskon till en bror eller syster med svår sjukdom eller funktionsnedsättning, 2009:2 (ny redigerad utgåva).

Barn som lever med skyddade personuppgifter, 2009:1, Barbro Hindberg m.fl.

Att göra skillnad – könsperspektiv i socialt arbete med barn och ungdomar, 2008:3, Ingrid Claezon.

Utsatt barndom – olika vuxenliv. Ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård, 2008:2, Gunvor Andersson.

Själskadebeteende – forskning, behandling och metoder för att förebygga psykisk ohälsa hos unga, 2008:1, Rigmor Stein (red.).

Barnhuset har gett ut följande rapporter

(Kan laddas ner från Barnhusets hemsida)

Att läsa är livsviktigt – om familjehemsplacerade barns läsning och skolgång, Gia Kjellén, 2010.

Att lämna en destruktiv relation – mammor som utsatts för våld av sin före detta partner berättar om sin situation och hur de hanterat den, Delrapport 1, 2009, Jenny Lundgren, Stina Hillman & Anders Broberg.

*Sexuell exploatering av barn och ungdomar – vad vet de som möter barnen?
En inventering av kunskaps- och resursbehov, 2008.*

*Sexuell exploatering av barn och ungdomar. Sammanställning av aktuell
kunskap och forskning 2004–2008, Gisela Priebe.*

**Böcker och rapporter utgivna tidigare finns på Barnhusets
hemsida www.allmannabarnhuset.se**

Vad gör att en placering i familjehem fungerar? Vilka faktorer är väsentliga? Kan vi bli bättre på att välja rätt familj till just det här barnet? Vet vi vad som är verksamt i familjehemsarbetet? Familjehemsenheten i Karlstad har utvecklat en uppföljningsmodell "Att lära av fosterbarn" för att få svar på dessa frågor. Modellen bygger på de familjehemsplacerade ungdomarnas egen syn på tiden i familjehem och hur de ser på socialtjänstens arbete. Arbetsgruppen i Karlstad betonar bl.a. vikten av reflekterad kunskap direkt från källan – fosterbarnet. Det ger underlag till reflektioner som passar de komplicerade processer familjehemssekreterarna arbetar med. Karlstadsmodellen är också utvärderad där både socialsekreterare och ungdomar har kommit till tals. Utvärderingen innehåller 56 intervjuer som samlats under åtta år.

Ett kunskapsbaserat socialt arbete handlar om att kontinuerligt säkerställa kunskap genom exempelvis utvärdering, men också om att problematisera kunskap. Det handlar också om att omsätta välgrundad kunskap i handling. Detta leder oftast till ett kvalificerat arbete med brukarnytta som utfall. Uppföljningsmodellen Att lära av fosterbarn är bra sådant exempel. Allmänna Barnhuset är en statlig stiftelse med uppdrag att stödja metod- och kunskapsutveckling i arbetet med utsatta barn och ungdomar. Barnhuset ger anslag till socialt inriktad barn- och ungdomsforskning, anordnar konferenser och seminarier för att sprida kunskap samt ger ut böcker i aktuella frågor. Barnhuset driver också egna utvecklingsprojekt.

Böcker kan beställas från Stiftelsen Allmänna Barnhusets hemsida www.allmannabarnhuset.se

ISBN 91-86678-01-9